

BIDELAGUN

Acompanyament a processos de diàleg a Euskal Herria

Alguns aprenentatges i un camí
per recórrer

Aitziber Blanco Goikoetxea

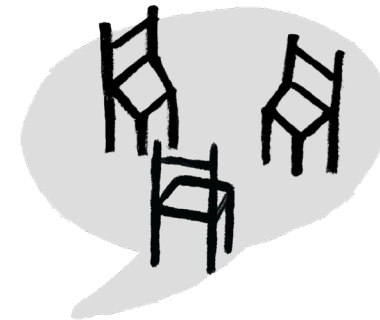

Aitziber Blanco Goikoetxea

BIDELAGUN
ACOMPANYAMENT A PROCESSOS DE
DIÀLEG A EUSKAL HERRIA

Alguns aprenentatges i un camí per recórrer

ICIP

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL
PER LA PAU

#29

Aquest llibre també ha estat editat en PDF i ePub seguint criteris de sostenibilitat.

La col·lecció «Eines de pau, seguretat i justícia» vol ser un suport útil per a les persones que, amb diferents graus d'implicació, se senten compromeses amb el treball per la pau.

© Aitziber Blanco Goikoetxea, 2023

© D'aquesta edició: Institut Català Internacional per la Pau (ICIP), 2023

© Alba Galí, per la traducció del castellà, 2023

Títol original: *Bidealgun. Acompañamiento a procesos de diálogo en Euskal Herria. Algunos aprendizajes y un camino por recorrer*

Disseny gràfic i maquetació: Arianne Faber

© Il·lustració de la coberta: Arianne Faber

Realització editorial: La caníbal S.C.C.L.

Institut Català Internacional per la Pau
C. Aragó 244 08027 Barcelona
Tel.. 935 544 270 / icip@icip.cat
www.icip.cat

Aitziber Blanco Goikoetxea és llicenciada en Dret. Ha estat responsable de projectes de desenvolupament amb comunitats retornades a Guatemala durant quatre anys. Ha treballat en els moviments socials Elkarrri i Lokarri, que promouen el diàleg i l'acord en el marc del conflicte basc. Amb formació acreditada en psicodrama, també s'ha format en comunicació no violenta i en cercles restauratius. És facilitadora d'espais de diàleg i acompanya processos de convivència en diversos municipis bascos.

Sumari

Pròleg	10
Introducció	14
1. Context en què es desenvolupen els processos de diàleg i context d'oportunitat que es va obrint	20
1.1. Context del conflicte i de la violència política	20
1.2. Polarització social i política	26
1.3. Avanços en l'àmbit de la memòria, del reconeixement a les víctimes i de la convivència	30
1.3.1. Desenvolupament normatiu en el reconeixement institucional a les víctimes de la violència de motivació política	30
1.3.2. Avanços en l'àmbit institucional i social	34
1.4. Evolució dels diàlegs i de la facilitació en l'àmbit de la pau	38
2. Context municipal, espai de convivència	44
2.1. Els municipis. Dinàmica de proximitat i veïnatge	44
2.2. Els espais de diàleg i la seva posada en marxa	47
2.2.1. Espais de diàleg ciutadà	48
2.2.2. Espais de diàleg polític	51
2.2.3. Interconnexió entre espais i municipis	52
2.3. Alguns elements que caracteritzen els espais de diàleg municipal	53
2.3.1. La motivació	53
2.3.2. La tasca	54
2.3.3. La composició	56
2.3.4. La durada	59
2.3.5. El context sociopolític	60

---

3. El procés de diàleg entre «diferents» com a eina de transformació social	66
3.1. El marc de treball compartit	67
3.1.1. Les condicions per al diàleg	68
3.1.2. Els objectius compartits	71
3.1.3. Les actes	73
3.2. El grup com a espai de treball	74
3.2.1. El procés grupal	76
3.2.2. Altres elements que afecten el procés grupal	82
3.3. El diàleg com a flux de sentit	84
3.4. La dimensió relacional i la confiança	87
3.5. La cura	90
3.6. El procés de presa de decisions. El consens	92
3.7. La capacitat de transformació dels diàlegs	97
4. Fases dels processos	102
4.1. Fase preparatòria	103
4.2. Fase d'acostament a l'experiència i de construcció de l'espai	104
4.3. Fase de desenvolupament del procés	105
4.4. Fase de tancament	107
4.5. Fase de socialització de l'experiència	110
4.6. Fase de projectes	112
5. Eines o recursos metodològics	114
5.1. Eines per afrontar la narrativa del passat/present	114
5.1.1. Històries de vida	116
5.1.2. Biografies personals	118
5.2. Eines encaminades a recollir les narratives i a extreure'n conclusions	119
5.2.1. Relat polièdric	120
5.2.2. Mapes mentals	121

6. La facilitació	124
6.1. Qui i per a què	124
6.2. Multiparcialitat i escolta	125
6.3. Legitimitat i confiança	127
6.4. Treball personal i formació	129
6.5. Acompanyament a processos personals	130
7. Alguns itineraris de convivència construïts en l'àmbit local	132
Errenteria	134
Azpeitia	137
Hernani	140
Tolosa	143
Donostia/Sant Sebastià	146
Arrasate/Mondragón	148
8. Apunts finals	150
8.1. Alguns aprenentatges	150
8.2. Un camí per recórrer	153

Pròleg

Aquest llibre és necessari. Parla d'una forma pràctica de les habilitats i els processos que són essencials per donar suport a les comunitats, no només per resoldre els conflictes de manera no violenta, sinó per fer-ho d'una manera que creï més comprensió mútua i que transformi el dolor que pot dividir-nos. En molts llocs del món, sembla que les tensions comunitàries (la polarització, el racisme, el partidisme, etc.) es multipliquen cada dia que passa. El teixit de les comunitats se'n ressent i cal abordar aquests desafiaments de manera immediata. El llibre que teniu a les mans és una resposta a aquest repte.

Fa més de vint anys que treballo amb comunitats en conflicte a través de la construcció de pau, la reconciliació i el diàleg. Aquesta experiència comprèn tots els nivells de conflicte –entre amics, veïns, membres de la família, però també conflictes violents que involucren un gran nombre de persones de diferents races, grups ètnics, religions, etc. Gràcies a la meua feina vaig tenir el privilegi de conèixer l'Aitziber Blanco Goitkoetxea fa més de quatre anys en un taller de diàleg. De seguida vam congeniar i vam experimentar una connexió molt viva, en part a causa de la nostra passió compartida de treballar amb comunitats en conflicte a través del diàleg. Durant tot aquest temps ens hem reunit periòdicament per compartir coneixement mutu al voltant d'aquesta qüestió i aprofundir-hi. Ha estat un camí ple d'aprenentatge i alegria. Quan em va convidar a llegir un esborrany d'aquest llibre, vaig aprofitar l'oportunitat: jo sabia que seria un gran aprenentatge per a mi, ja que ella feia molts anys que treballava en el cor de les comunitats en conflicte al País Basc.

Una de les coses que em fascinen de l'Aitziber i de la seva feina és que ella treballa en profunditat, amb una gran intensitat i durant períodes

llargs de temps amb les comunitats amb les quals està compromesa. Això li ha donat una experiència única que no gaires practicants del diàleg han tingut el privilegi de viure. A més, la mateixa Aitziber està excepcionalment qualificada per compartir aquest treball degut al seu profund nivell d'atenció combinat amb una obertura genuïna de ment i una curiositat infinita. Tot això li permet dialogar amb cada participant amb molta cura mentre aprèn de cada trobada, fet que es manifesta en tots els aspectes del llibre. Aquesta curiositat l'ha portada a buscar contínuament i a estar oberta a noves formes metodològiques de treball que ara comparteix amb nosaltres. I aquesta obertura significa que no té por de deixar-nos veure els seus passos en fals i els seus errors.

Hi ha una vivència profunda en les paraules i els exemples que es presenten en aquestes pàgines –són les experiències d'una persona que ha viscut directament tot el que comparteix. Ens queda molt per aprendre. El llibre ens porta pas a pas pels processos i les habilitats que necessitarem per dur a terme aquest treball vital. A més, també cobreix exhaustivament tots els temes que poden sorgir en el diàleg a les comunitats, ja que observa els diversos contextos, tant en l'àmbit ciutadà com en el polític; els processos i les diferents fases del diàleg; les consideracions i les habilitats de facilitació; els desafiaments actuals i futurs als quals cal fer front...

Treballar en comunitats marcades pels conflictes, especialment per conflictes violents, no és una tasca fàcil: requereix un nivell de fortalesa i resiliència que pot ser difícil de mantenir. Fins i tot en aquesta àrea, l'Aitziber ens aporta llum amb la seva saviesa. Realment admiro el coratge que té, així com la disposició i la força per caminar vers els desafiaments, els problemes i les dificultats que són una part inevitable d'aquest treball. Ella no els evita, sinó que s'hi enfronta. El resultat és aquest llibre, una barreja de teoria intercalada amb un nivell profund d'experiència pràctica. Això dona lloc a nombrosos suggeriments concrets de com s'ha d'avançar amb els desafiaments que inevitablement enfronten les comunitats i els facilitadors del diàleg. D'aquesta manera l'aprenentatge de l'Aitziber es converteix en el nostre aprenentatge.

Quan vaig llegir per primera vegada l'esborrany del llibre en vaig ressaltar els punts destacats per poder escriure aquest pròleg. Però va ser difícil perquè el contingut m'atreia constantment i les ànsies de marcar cada cop eren més grans. Això revela fins a quin punt és útil per als que som facilitadors de diàleg.

Celebro, doncs, aquesta publicació amb tants detalls concrets i exemples clars. Serà una eina per a molts grups comunitaris per emprendre el seu propi viatge pel camí de la construcció d'una convivència comunitària sostenible.

DUKE DUCHSCHERER

Octubre de 2022

Introducció

Aquest projecte de destil·lar alguns aprenentatges adquirits durant anys d'acompanyament a diversos grups de diàleg a Euskal Herria¹ pretén únicament visibilitzar, a través de la pròpia² experiència i des del lloc de la facilitació, una part del trajecte que la nostra societat i els diferents agents socials i polítics implicats han recorregut durant aquests últims anys en la construcció de la convivència.

Potser seria més precís parlar d'un dels trajectes, d'aquell que hem tingut l'oportunitat d'acompanyar, ja que la nostra societat fa anys que assaja trànsits per diferents camins amb l'objectiu de no trencar tots els ponts, de restaurar els que estan malmesos i de construir-ne de nous. Per tant, les experiències que són la base dels aprenentatges recollits en aquesta publicació han estat possibles gràcies al que altres persones i col·lectius havien aportat amb anterioritat, als altres trajectes acompanyats que conflueixen en part en aquest camí compartit.

1. Segons la Reial Acadèmia de la Llengua Basca, l'Euskaltzaindia, és correcte l'ús del terme Euskal Herria per «designar conjuntament Àlaba, Biscaia, Guipúscoa, Lapurdi, Navarra (Baixa i Alta) i Zuberoa». Segons la norma 139 d'aquesta institució, «des de fa segles que hi ha un ús generalitzat de la denominació Euskal Herria per designar un territori amb trets culturals ben definits, per damunt de fronteres politicoadministratives i per damunt també de les diferències històriques. El nom prové de les paraules basques *euskara+herri*, literalment “el país de l'eusquera o del basc”».

2. Malgrat que aquest document s'elabora des d'una perspectiva personal, a partir d'ara faré servir la primera persona del plural. Entenc que no puc parlar en primera persona del singular quan els aprenentatges recollits en aquesta publicació són el producte no només de la meua experiència com a facilitadora, sinó també de la interacció amb les persones participants en cadascun dels grups que acompanyo.

L'escenari en el qual es dona aquest aprenentatge és un context de conjuntura a molts nivells. Com veurem, en la dècada de 2010 s'obre una finestra d'oportunitat per explorar noves vies en la construcció de la pau. Gràcies a la valentia, el compromís i la confiança de múltiples agents de signe diferent i de persones a títol individual d'horitzons diversos que s'embarquen en un camí desconegut amb un objectiu comú, fer una aportació a la convivència de la seva comunitat, es comencen a dibuixar itineraris d'acostament a «l'altre». Uns itineraris que, mirats en perspectiva, són capaços de generar noves referències i que esdevenen una aportació significativa a la convivència tant en l'àmbit personal com en el col·lectiu.

Aquest treball –que, per tant, beu de sabers construïts de manera col·lectiva, de baix cap amunt, d'esforços profunds i sincers per transformar les relacions i les formes d'afrontar les diferències– ha suposat un aprenentatge comú. Per dur-lo a terme, hem mirat en perspectiva els diferents processos i itineraris acompanyats per poder visibilitzar i donar sentit al camí transitat.

Durant les últimes dècades, com a facilitadores col·locades en el context del conflicte, la prioritat ha estat buscar i desenvolupar les eines que permetessin tant acompanyar les experiències de diàleg que s'han estat desenvolupant d'una manera responsable, com respondre adequadament a les necessitats emergents en cada moment. Més que implementar una metodologia o una tècnica concreta, ha estat un procés de generar espais de seguretat i confiança des dels quals es puguin construir diferents itineraris per abordar la tasca complexa de la construcció de la pau i la convivència.

Com ja hem esmentat, en aquesta cerca per veure com es pot acompanyar d'una manera responsable persones disposades a assumir riscos, també hem mirat cap a altres llocs del món, cap a altres processos. Ens hem capbussat en diferents tècniques i aproximacions a la transformació dels conflictes. Hem hagut de desenvolupar la imaginació, recuperar els aprenentatges extrets d'altres diàlegs dinamitzats. Hem buscat noves eines i referències metodològiques, per exemple, del camp de la psico-

logia social, i les hem adaptat al nostre context sociocultural i al nostre llenguatge. I des d'aquí, juntament amb les persones participants en tots i cadascun dels espais de diàleg, s'han anat creant diferents itineraris metodològics que poden servir d'inspiració a d'altres. Ha estat, en definitiva, un treball d'artesanía col·lectiva, que ha requerit tant posar el millor de cadascú com un enorme exercici de confiança mútua.

Durant aquest temps, ha estat difícil aturar-se, mirar en perspectiva i donar sentit al treball que s'estava fent. La consciència de trobar-nos de ple en un procés en construcció dificultava trobar el moment adequat per fer-ho. No obstant això, l'encàrrec de l'Institut Català Internacional per la Pau (ICIP) d'elaborar aquest manual ha suposat una oportunitat i al mateix temps un repte per parar i reflexionar sobre el camí recorregut fins ara. A la vegada, la demanda constant d'adequació a les necessitats que emergeixen i el fet d'estar immerses en la tasca d'acompanyament als processos en marxa, ha dificultat prendre consciència del valor del treball que hem estat desenvolupant i hem necessitat una mirada exterior per prendre'n consciència. De la mà de l'ICIP, vam tenir l'oportunitat de participar en el seminari internacional «Experiències de reconciliació» el 2018. En aquella ocasió, va ser Brandon Hamber³ qui va comentar com n'era d'impactant saber que persones i representants polítics de signe diferent eren capaços de dialogar, col·laborar i arribar a consensos sobre qüestions tan doloroses i conflictives com el passat i les seves conseqüències. I així és: les diverses experiències que s'estan desenvolupant a Euskal Herria durant les últimes dècades han implementat dinàmiques de diàleg, col·laboració i consens entre diferents que volen afrontar aquelles qüestions que formen part del conflicte violent o de les seves conseqüències; és a dir, abordar tot allò que ens ha separat, alimentat els nostres

3. Brandon Hamber és professor de la càtedra John Hume & Thomas P. O'Neill a l'Institut Internacional de Recerca sobre Conflictes (INCORE) de la Universitat de l'Ulster, a Irlanda del Nord. És membre de l'Institut de Justícia Transicional de la Universitat de l'Ulster. També és professor visitant al Centre Africà per a la Migració i la Societat de la Universitat de Witwatersrand, a Sud-àfrica.

prejudicis i justificat les nostres trinxeres; tocar allò que encara avui ens fa mal, perquè implica afrontar un passat que està massa present en les nostres vides, en els nostres carrers i en els nostres cossos.

En aquesta publicació intentarem ordenar alguns d'aquests aprenentatges també inacabats, ja que responen a l'aquí i a l'ara –en realitat a l'allà i a l'aleshores– perquè així amb el temps podrem completar, corregir i millorar.

Si alguna cosa hem après en aquest camí és que això és un procés, per definició inacabat, en el qual per avançar a vegades cal fer un pas enrere. I que cal revisar, controlar, ajustar i, a partir d'aquí, ja en un lloc diferent, poder anar endavant, destinant-hi el temps que calgui per atendre el que requereix ser atès. Tot això essent conscients que es tracta d'un procés costós en termes de temps i d'esforç personal, que comporta fer dols respecte de les expectatives pròpies i comprometre's a escoltar les necessitats de «l'altre».

En això consisteix ser *bidelagun*, «company/a de viatge», que no és ni mediador ni facilitador, sinó simplement acompanyant d'un camí en el qual encara estem aprenent i on encara ens queda tram per recórrer.

També és important clarificar que l'objectiu d'aquest document no és explicar les múltiples i molt diverses –en contingut, integrants, recorregut i desenllaç– experiències de convivència i diàleg impulsades durant les últimes dècades a Euskal Herria, ja que aquesta tasca ha de recaure en els protagonistes. Aquest manual, emmarcat dins de la col·lecció «Eines de pau, seguretat i justícia», pretén ser una aportació que es nodreix de l'experiència en facilitació d'Elkarri i Lokarri⁴ primer i de

4. Elkarri va ser un moviment social que de 1994 a 2005, any del seu tancament, va treballar per la defensa dels drets humans, el diàleg i l'acord a Euskal Herria. A partir de 2005 va ser la xarxa ciutadana per l'acord i la consulta Lokarri la que va continuar la seva tasca com a moviment social. Lokarri va ser una de les entitats socials que va col·laborar en l'organització de la Conferència Internacional d'Aiete celebrada el 17 d'octubre de 2011 a Donostia/Sant Sebastià. Aquesta organització va donar per finalitzada la seva trajectòria el març de 2015.

Berbari Lekua⁵ en l'actualitat. En aquest cas se centra de manera més específica en els aprenentatges derivats de l'acompanyament directe de dotze processos de diàleg, tant en l'àmbit polític com ciutadà, en vuit municipis de Guipúscoa.

En l'intent d'extreure aprenentatges metodològics adquirits des de la facilitació d'alguns d'aquests processos, també hi ha un desig de posar-los en valor i d'agrair i reconèixer els diferents camins explorats, així com el compromís i la confiança dipositada.

Afortunadament, a poc a poc, es van duent a terme treballs de sistematització que contribueixen a mostrar la coralitat d'aproximacions metodològiques, així com d'itineraris de diàleg que s'estan desenvolupant. Cal destacar, per exemple, els treballs de sistematització d'alguns grups ciutadans com el Fòrum ciutadà de Donostia/San Sebastià (a *Cuaderno del proceso*, 2021), alguns aprenentatges dels quals queden recollits de manera explícita en aquesta publicació. O la sistematització feta el 2022 del programa *Bizikidetza Lantzen*,⁶ impulsat per la Diputació Foral de Guipúscoa. Aquesta sistematització, feta per la Universitat de Deusto i amb la col·laboració activa de les entitats facilitadores⁷ presents en els municipis, ha suposat l'oportunitat de reflexionar d'una manera conjunta sobre algunes característiques i itineraris derivats dels diferents processos de diàleg desenvolupats en el marc del programa. S'ha de destacar un dels aprenentatges generals recollit en aquest informe:

Podem afirmar que aquests processos municipals han comportat l'estabilització d'una metodologia i han demostrat que hi ha diferents for-

5. L'entitat Berbari Lekua es va crear el maig de 2015 com a assessoria en processos de transformació social. Aquesta entitat dona continuïtat als processos de convivència en l'àmbit municipal impulsats a partir de 2012 des de l'organització Lokarri, i ofereix facilitació i assessoria en matèria de diàleg i memòria.

6. *Bizikidetza lantzen* significa treballant la convivència.

7. Bakeola-EDE Fundazioa, Berbari Lekua i Baketik Fundazioa.

mes de fer; una «manera de fer» basada en la confiança, el diàleg, el consens, la discreció i amb l'ajuda d'una persona facilitadora o dinamitzadora per tractar un tema que pot ser conflictiu.⁸

Una vegada més, una mirada externa posa en valor el treball de persones individuals i d'agents socials i polítics que, des del compromís social, estan implementant noves formes de fer les coses, noves referències per abordar la tasca tan complicada de la construcció de la convivència.

Només em queda tornar a agrair a l'ICIP la intuïció –que ha estat l'origen d'aquest encàrrec– que els processos que s'estan desenvolupant poden servir d'inspiració a altres persones i llocs. I més agraïments. A les institucions que, des de la confiança i el compromís amb la construcció de la convivència, han generat les condicions perquè hagin pogut multiplicar-se sobretot en l'àmbit municipal processos de diàleg i d'entesa mútua. Als representants polítics que, tenint la màxima representació de les seves comunitats, han renunciat al lideratge dels processos i els han fet descansar en el grup de representants polítics del municipi. Als representants polítics que, tot i no formar part dels grups de govern, en comptes d'aferrar-se a posicionaments d'oposició, s'han implicat amb honestedat en el procés compartit. A les ciutadanes i als ciutadans anònims que, sense cap necessitat de fer-ho, han decidit ser part de processos de diàleg profund i honest per poder fer una aportació als seus municipis. I a totes les persones professionals i expertes de diferents disciplines que ens han acompanyat i de les quals hem pogut aprendre. Que aquest treball serveixi per honorar el coneixement adquirit gràcies a la confiança i la valentia de tanta gent que ha assumit el risc d'afrontar el camí del canvi.

8. Landaberea Abad, Eider; Arrieta Frutos, Félix. *Informe. Bizikidetza Lantzen. Trabajando la convivencia en los municipios de Gipuzkoa. Sistematización de 10 años de experiencias*. Diputació Foral de Guipúscoa, gener de 2023, p. 86.

1. Context en què es desenvolupen els processos de diàleg i context d'oportunitat que es va obrint

Les experiències de diàleg que s'aborden en aquest document es desenvolupen en un context sociopolític la descripció del qual, tot i que és important, resulta una tasca extremadament delicada. És important perquè permet no només dimensionar la naturalesa i la complexitat dels diàlegs duts a terme, sinó també constatar que les formes de treballar que hem anat construint es poden implementar fins i tot en contextos on el conflicte ha derivat en expressions de violència i ha generat un sofriment que encara està molt viu. Però és delicat perquè descriure aquest context implica d'alguna manera abordar el «relat» dels fets, una de les qüestions que, com veurem més endavant, s'està desenvolupant principalment en els espais de diàleg ciutadà.

Per això, en aquest capítol s'intenten recopilar, de la manera més descriptiva possible, tant aquells elements que esperem que ajudin a entendre una mica millor la naturalesa i la complexitat de les qüestions que s'aborden en els espais de diàleg com els camps d'oportunitat oberts en l'àmbit institucional, normatiu i social. Així, es recullen algunes de les oportunitats que han contribuït a generar condicions favorables perquè aquests diàlegs siguin possibles.

1.1. Context del conflicte i de la violència política

El País Basc o Euskal Herria fa referència a un territori històric i cultural actualment dividit en dos estats i tres administracions diferents. Per una banda, al nord dels Pirineus, a l'Estat francès, se situen les províncies que

en eusquera s'anomenen Lapurdi, Behe Nafarroa i Zuberoa (Labourd, Basse-Navarre i Soule en francès; Lapurdi, Baixa Navarra i Zuberoa en català). Administrativament formen, juntament amb Bearn, el Departament dels Pirineus Atlàntics (anteriorment Baixos Pirineus) i des de fa uns quants anys té un cert reconeixement institucional a través de la Comunitat d'Aglomeració del País Basc (Euskal Hirigune Elkargoa en eusquera; Communauté d'Agglomération du Pays Basque en francès). A aquest territori se'l coneix també popularment amb l'apel·latiu Iparralde (zona nord) en contraposició a la resta de províncies, a les quals anomenen Hegoalde (zona sud). Aquestes últimes depenen de l'Estat espanyol i tenen una organització politicoadministrativa diferenciada sorgida de la reforma que es va dur a terme després de la dictadura franquista: tres d'aquestes províncies (Àlaba, Guipúscoa i Biscaia) pertanyen a la Comunitat Autònoma Basca (CAB) o Euskadi, mentre que Navarra conforma la Comunitat Foral de Navarra (CFN).

Tal com s'explica a la introducció, per fer referència a aquest territori, en aquest treball s'ha optat per la denominació Euskal Herria perquè recull en si mateixa alguns dels components de l'anomenat conflicte polític basc: la qüestió identitària, així com la territorial o de sobirania.

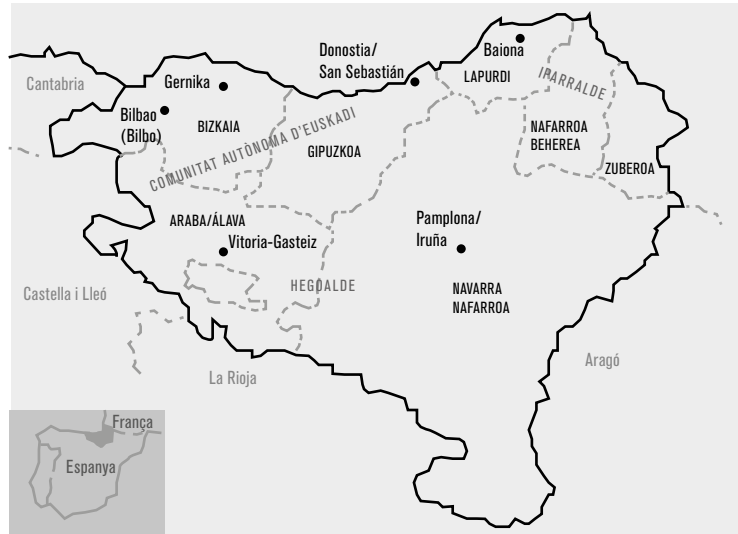
Actualment, la població d'aquest territori sobrepasa els tres milions d'habitants: 2.220.504 residents es comptabilitzen a la Comunitat Autònoma Basca,⁹ 661.197 a la Comunitat Foral de Navarra¹⁰ i 318.709 a la Comunitat d'Aglomeració del País Basc o Iparralde.¹¹ Tot i que encara són territoris socioeconòmicament atractius, el flux migratori és molt més pausat que en dècades anteriors, en les quals, sobretot les províncies de Biscaia i Guipúscoa, van acollir en molt poc temps –bàsicament en el tercer quart del segle XX– milers i milers de treballadors, sobretot del nord-oest, del centre i del sud peninsular, que hi arribaven com a mà d'obra

9. Institut Nacional d'Estadística (INE), gener de 2021.

10. *Ibidem*.

11. Institut National de la Statistique et des Études Économiques (INSEE), gener de 2020.

degut a l'auge industrial. D'aquesta manera, es va multiplicar la població local i es va desplaçar l'eusquera principalment en els nuclis urbans.

Així, des d'un punt de vista sociològic, la comunitat basca actual és el resultat d'aquestes dinàmiques demogràfiques. Com a dada, segons un estudi de José Aranda,¹² la meitat dels habitants d'Euskadi a finals del segle xx no tenia cap dels dos cognoms bascos i menys d'un 20% els hi tenia tots dos. En el cas de Guipúscoa, que és la província on se situen els processos objecte d'aquest treball, aquestes dinàmiques també es van produir, encara que no es van centrar, com en el cas de Biscaia, al voltant de la capital, Bilbao, sinó que es van distribuir per molts dels municipis de la província, tant a la conca fabril de l'alt riu Deba com a les poblacions industrials de les conques dels rius Urola, Oria, Urumea, Oiartzun i Bidasoa.

12. Aranda Aznar, José. «La mezcla del pueblo vasco», a *Empiria. Revista de Metodología de Ciencias Sociales*. núm. 1, 1998, p. 121-177.

Pel que fa a l'idioma, actualment viu processos molt diferents segons cada regió. En el cas d'Iparralde no és oficial i rep molt poques ajudes públiques. A la Comunitat Foral de Navarra és oficial juntament amb el castellà a la zona bascofona, principalment a la meitat nord del territori, mentre que a la zona de la Ribera no té reconeixement. A la Comunitat Autònoma Basca (CAB), en canvi, és oficial a tot el territori juntament amb el castellà. Quant al nombre de parlants, s'estima que una quarta part del total de la població és bascoparlant, però segons les últimes estadístiques, si bé en el si familiar es parla una mica més, en la vida pública l'ús baixa fins al 12%. Gairebé la meitat dels habitats d'Euskadi i Navarra són castellanoparlants exclusivament.¹³

El context de la violència ha tingut un desenvolupament diferent als dos costats de la frontera. Al nord dels Pirineus, la dinàmica de violència va tenir lloc sobretot a partir dels anys 70 del segle xx i va seguir dos guions: un de forà lligat al context d'ETA i un altre que va sorgir en el territori d'Iparralde lligat a reivindicacions polítiques locals en el marc d'una democràcia republicana imperfecta, hereva d'un imperi colonial i que vivia precisament processos de descolonització com els d'Algèria o els de la Indonèsia francesa, que va derivar en la guerra del Vietnam.

Al sud dels Pirineus el procés va ser molt diferent. Espanya havia patit un enfrontament armat intern (Guerra Civil, 1936-1939) com a conseqüència de l'alçament militar contra el Govern republicà electe dut a terme per la cúpula militar en què destacava el general Francisco Franco, qui finalment va liderar la victòria. La dictadura militar franquista i la consegüent repressió política violenta es van prolongar durant quaranta anys fins que, després de la mort del dictador, es va iniciar un procés de transició que va donar lloc a la monarquia parlamentària que coneixem actualment. Al llarg de tots aquests anys, grups de signe molt divers i amb objectius diferents, des dels maquis de la postguerra fins a organitzacions com ETA, van executar accions armades.

13. VI Enquesta Sociolingüística. Comunitat Autònoma d'Euskadi, 2016.

La violència de motivació política, tot i que no és exclusiva d'aquest territori –atès que tant la Guerra Civil com la dictadura franquista van afectar brutalment la vida de molts ciutadans espanyols–, ha estat profundament present a Euskadi i Navarra.

ETA (Euskadi ta Askatasuna/«País Basc i Llibertat») sorgeix el 1958, tot i que la primera acció armada amb víctimes no té lloc fins al 1968. Si en un principi aquesta organització apareix com a resposta a la repressió franquista i com a Moviment d'Alliberament Basc, després de la transició continua amb les accions violentes fins al 2011 quan, de manera unilateral i sense que hi hagi un procés de pau com a tal, dona per acabada l'acció armada.

Entre els actors que han exercit la violència política, cal afegir-hi els diferents grups d'extrema dreta que van operar amb total impunitat durant les dècades dels anys seixanta i setanta del segle xx, així com els Grups Antiterroristes d'Alliberament (GAL), amb clares vinculacions amb el Govern espanyol segons es deriva dels judicis a alts càrrecs de l'Estat per accions desenvolupades per aquests grups parapolicials. Aquests grups i altres d'afins van operar durant els anys 1982-1987 fonamentalment a Iparralde. Entre els actors que han exercit violència i vulnerat drets humans, també cal esmentar les Forces de Seguretat de l'Estat (FSE), actor principal durant la dictadura franquista i que també ha generat víctimes principalment fins a la meitat dels anys vuitanta del segle xx.

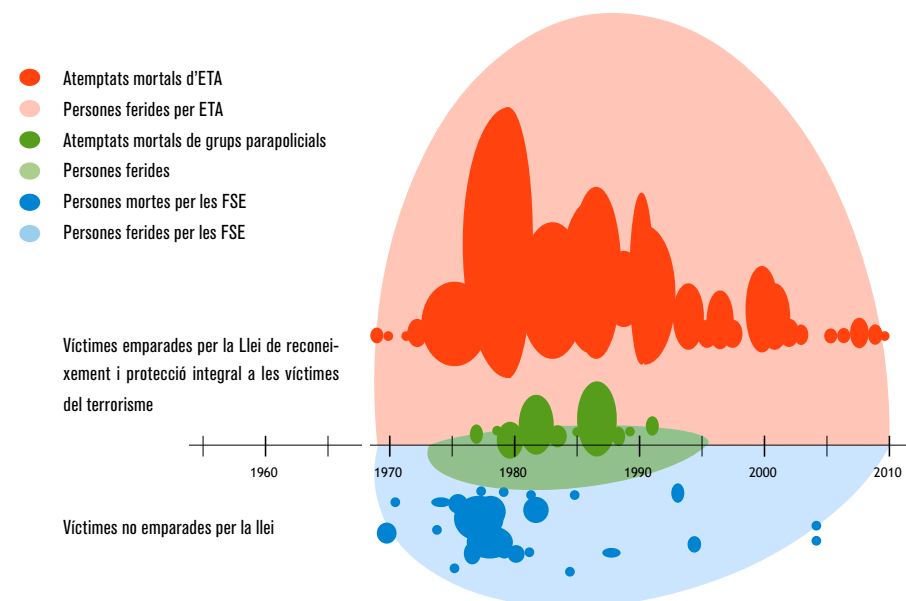
En parlar de les víctimes que la violència de motivació política ha causat, no hi ha un acord unànim ni en el nombre ni en l'acceptació de totes les víctimes. Amb l'objectiu de dimensionar en part l'impacte de la violència en les vides de les persones, així com en les relacions humanes i en la convivència entre veïns, hem agafat com a referència les dades recollides a l'*Informe-base de vulneraciones de derechos humanos en el caso vasco (1960-2013)*.¹⁴ Així, parlem de 837 persones mortes per

14. Informe encarregat per la Secretaria General de Pau i Convivència del Govern basc. Elaborat per Manuela Carmena, Jon Mirena Landa, Ramón Múgica i Juan M. Uriarte, i presentat el juny de 2013.

ETA o altres grups similars; 94 persones mortes com a conseqüència de l'exercici de la violència per part de les FSE, i 73 persones mortes per grups parapolicials o d'extrema dreta; és a dir, un total de 1.004 víctimes mortals. Entre les persones ferides, l'informe parla d'un total de 3.772, el 69% de les quals amb autoria d'ETA.

També cal destacar les dades sobre denúncies de maltractaments i tortures revelades en el *Proyecto de investigación de la tortura y malos tratos en el País Vasco entre 1960-2014*, dirigit per Francisco Etxeberria el 2017. En aquest informe s'hi pot llegir: «En la investigació duta a terme s'ha establert un cens de 4.113 casos de persones (un 17% dones i un 83% homes) que han denunciat de manera pública i/o judicial que han estat objecte de maltractaments i/o tortures per part de funcionaris públics policials» [traducció pròpia].

Per acabar aquesta contextualització, vegeu tot seguit un mapa il·lustratiu de les vulneracions de drets humans com a conseqüència de la violència de motivació política que recull el període 1960-2010. No s'hi han inclòs les dades del projecte d'investigació sobre la tortura.

Font: Associació Pro Drets Humans Argituz, 2011

Cal recordar que una altra de les conseqüències del conflicte armat és el nombre de persones fugides tant per por a ser detingudes com per por a ser objecte d'atemptat. També s'han de tenir en compte les persones deportades o condemnades a presó principalment per ser acusades de col·laboració o pertinença a banda armada, en aquest cas a ETA. Aquesta última realitat té una gran presència en el context, no només perquè indirectament afecta familiars i tot un entorn de relacions, sinó per l'impacte que té la política penitenciària específica que s'aplica tant a la vida dels reclusos com a la dels seus familiars. En aquest sentit, cal subratllar que, des de principis dels anys noranta del segle xx, als presos condemnats per «delictes de terrorisme» (que van arribar a ser uns 750, 167¹⁵ actualment), se'ls ha aplicat una política penitenciària que a la pràctica ha suposat el compliment de les penes en primer grau, la suspensió dels drets que assisteixen els presos comuns, l'internament en presons allunyades de l'entorn familiar –de vegades a una distància de fins a 1.000 quilòmetres– i la dispersió en diferents centres penitenciaris per evitar la comunicació. L'anunci efectuat el març de 2023 per part del Govern espanyol dels últims trasllats de presos a presons basques ha posat fi a la política d'allunyament i, en l'actualitat, s'està avançant significativament en la progressió de graus. De tota manera, encara continuen vigents altres demandes relatives als drets de les persones preses que fa que aquesta realitat continuï tenint impacte en les famílies i en la vida dels municipis.

1.2. Polarització social i política

Com ja s'ha comentat, dècades de violència per motivació política han generat violacions greus dels drets humans i amplis espais de sofriment

15. Behatokia (Observatori del Fòrum Social Permanent). *Terceros grados y permisos revocados y suspendidos por la Audiencia Nacional*, monogràfic 6, 2023.

en la societat basca. Lògicament, les conseqüències doloroses d'aquest passat molt present persisteixen encara molt vives en aquelles persones més directament damnificades, però també afecten de manera significativa les vides de molts altres ciutadans: erosionen o fracturen relacions familiars, personals o laborals, condicionen la forma d'acollir els diferents sofriments i polaritzen la vida social i política. Han prevalgut, i d'alguna manera prevalen encara, dinàmiques de trinxera: de vegades, el context empenyia a triar bàndol «amb els nostres» o «amb els altres»; en altres casos, el mateix context era el que assignava un bàndol als uns o als altres. Era difícil mostrar els matisos, mostrar solidaritat amb els qui ideològicament eren lluny o abordar la complexitat del conflicte. Tot això ha contribuït a fer més profund el sofriment, el desconeixement mutu i la incomunicació.

En aquest escenari de polarització social han prevalgut posicions defensives, excloents, impositives i d'aïllament que han dificultat l'acostament, la trobada i el diàleg amb «l'altre», i que han impedit afrontar tant els desacords i els conflictes que es produeixen de manera natural en tota societat diversa com les conseqüències de la violència que han caracteritzat la nostra.

No obstant això, fins i tot en els moments més durs i de més polarització, hi ha hagut en més o en menys mesura espais de trobada entre «diferents». Principalment en la vida quotidiana, la necessitat de respirar, de rebaixar la tensió i inclús de poder-s'ho passar bé ha portat a compartir llocs comuns. Així doncs, i malgrat la cruesa de la situació, hi ha hagut un acord tàcit i no explícit de parlar gairebé exclusivament d'allò que uneix i que es pot compartir, per por a la fractura. Una por a perdre aquests refugis als quals es pot acudir deixant enrere la trinxera. De tota manera, no sempre ha estat possible protegir aquests espais i de vegades la polarització ha travessat i atomitzat fins i tot els llocs comuns, com ara les societats gastronòmiques, les associacions culturals o esportives, les festes populars...

A tot això s'hi uneix la tasca que diferents agents socials i persones anònimes han estat duent a terme. Una feina de generar espais de diàleg, d'acompanyar el sofriment de les víctimes, de buscar solucions pacífiques i dialogades al conflicte violent, de preservar ponts i de ser frontera entre els uns i els altres, de promoure una cultura de pau i de drets humans. Una tasca, en definitiva, de generar llocs comuns més enllà de la quotidianitat, espais d'esperança i d'oportunitat, també en els moments més durs.

Després de la declaració definitiva de la fi de la violència per part d'ETA el 2011, tres dies després de la celebració de la Conferència Internacional d'Aiete i després de la posterior legalització de Sortu,¹⁶ s'obre una porta vers un escenari inèdit en el context del conflicte basc. En aquest nou escenari, un sector social i polític obligat a viure sota l'amenaça d'ETA pot començar a viure en llibertat, sense por i sense escortes, fet que contribueix a generar una sensació més gran de seguretat i llibertat. Després d'una dècada d'il·legalització,¹⁷ tots els projectes polítics es poden tornar a veure representats a les institucions basques i poden participar en igualtat de condicions en la vida política, cosa que contribueix a la normalització política.

Aquest escenari també facilita les condicions per poder abordar un procés de construcció de pau d'una manera més igualitària i segura. Es tracta d'un procés que comporta abordar qüestions com les conseqüències greus de la violència, el desarmament d'ETA, la situació de les persones preses, la reconciliació i el marc polític de convivència compartit.

16. Creat el febrer de 2011, el partit polític Sortu s'adscriu ideològicament al corrent del nacionalisme basc conegut com a esquerra *abertzale*.

17. Sortu recull el bagatge i el capital polític de l'esquerra *abertzale* organitzada en el partit Bata-suna fins que s'il·legalitza. Aquest partit polític va ser il·legalitzat a Espanya l'any 2003, fet que va comportar que el projecte polític que s'impulsava quedés fora de les institucions basques durant gairebé deu anys.

Tots aquests temes, recollits a l'agenda del procés base de construcció de pau,¹⁸ han avançat de manera desigual i encara queden reptes importants. Afrontar-los representaria una contribució molt positiva en altres àmbits i espais, ja que els diàlegs objecte d'aquest document parlen de moltes d'aquestes qüestions i estan afectats –i, de vegades, condicionats– pels avenços o situacions de bloqueig que es viuen en el context global.

De tota manera, no és objecte d'aquest treball fer un diagnòstic exhaustiu de la situació, ni tampoc valorar el nivell de compliment de les diferents qüestions, sinó posar el focus en el procés de construcció de convivència, entès com el procés que tracta d'afrontar el passat i les seves conseqüències, i a partir d'aquí construir les bases compartides per al present i el futur.

Es tracta de posar el focus en la convivència, entesa no com un escenari on tots siguem amics sinó, tal com exposava Harold Good,¹⁹ com «un marc en què siguem capaços de veure l'enemic com a veí». Aquesta convivència implica reconstruir els ponts malmesos i les relacions fracturades. Comporta creuar, com acostuma a dir l'expert en reparació social Carlos Martín Beristain, «les barreres de la solidaritat» i acostar-nos al dolor de «l'altre». També suposa generar espais de diàleg honest que permetin el coneixement mutu des del qual es puguin superar estereotips i posicions de trinxera. A la vegada, comporta superar les mirades polaritzades, trencar amb la idea que coneixem la complexitat de la realitat que ens envolta i que no necessitem «l'altre» per buscar les solucions més

18. Després de la celebració de la Conferència Internacional d'Aiete el 2013, es va crear el Fòrum Social per impulsar el procés de pau, format per diverses entitats socials, tant locals com internacionals, que des de la societat civil pretén buscar les formes de desenvolupar l'agenda plantejada a la Declaració d'Aiete. Fòrum Soziala.

19. Harold Good és un membre rellevant de l'església metodista d'Irlanda. El 2005 va ser un dels dos testimonis independents, juntament amb el pare Alec Reid, que van supervisar el desmantellament de les armes, una part vital del procés de pau d'Irlanda del Nord. El 2007 va ser guardonat amb el Premi Metodista Mundial de la Pau.

adequades, inclusives i duradores. En definitiva, una convivència que implica posar les bases tant per afrontar el passat d'una manera que ens ajudi a guarir les ferides, com a no repetir la violència, així com a dirimir les nostres diferències i conflictes d'una manera més constructiva i justa.

1.3. Avanços en l'àmbit de la memòria, del reconeixement a les víctimes i de la convivència

1.3.1. Desenvolupament normatiu en el reconeixement institucional a les víctimes de la violència de motivació política

Des de l'any 2008 s'ha avançat tant en la Comunitat Autònoma del País Basc (Euskadi) com en la Comunitat Foral de Navarra en el reconeixement institucional i normatiu de totes les víctimes de la violència de motivació política. Es tracta d'uns avanços que responen als consensos polítics cada vegada més amplis. Aquests passos han comportat un procés llarg –i encara en curs– de buscar un llenguatge inclusiu i compartit que permeti avançar en el que s'ha anomenat la «igualació moral del sofriment» de totes les víctimes. Això ha permès superar mirades parcials o asimètriques del sofriment i reconèixer a poc a poc els mateixos drets a les mateixes vulneracions. Hi ha contribuït el fet de posar el focus no tant en qui ha exercit la violència, sinó en un marc normatiu compartit com és el dret internacional dels drets humans. Aquest marc suposa abordar les conseqüències greus de la violència política des del focus dels drets humans i permet afrontar el passat d'una manera més objectiva, equitativa i justa, així com retornar la mateixa dignitat a totes les víctimes. Cal clarificar que, com a procés dinàmic, encara provoca algunes resistències en la mesura que preocupa que dilueixi l'especificitat de cada victimització i que, d'aquesta manera, pugui barrejar i equiparar tots els fets.

En la recerca d'un llenguatge inclusiu també s'han fet passos per anomenar el tipus de violència que ha generat aquestes víctimes. Es tracta d'una qüestió important perquè l'adjectiu assignat a cada tipus de violència patida ha condicionat tant l'assignació de l'estatus de víctima com l'accés als drets que suposa aquest estatus. És a dir, el fet de poder ser subjectes dels drets a la veritat, la justícia, la reparació i garanties de no repetició. A l'hora d'identificar, per tant, la violència a la qual ens referim, el terme que en les últimes dècades ha suscitat més consens ha estat el de «*violència de motivació política*».²⁰ Aquest concepte pretén aglutinar tant les víctimes del terrorisme com les víctimes d'abusos policials.²¹ Cal aclarir que el terme «*polític*» no pretén justificar la violència d'aquesta naturalesa, sinó que compleix una funció descriptiva, que vol distingir les accions criminals que reuneixen les característiques següents: «1. Qui executa l'acció (el subjecte victimari) o la víctima elegida (o grup de víctimes) a qui se li vulneren els drets humans, o totes dues, tenen aquesta condició de política. 2. La intencionalitat i el tipus d'accions que es duen a terme tenen unes reivindicacions o unes finalitats que persegueixen modificar un estatus polític o unes lleis, o al revés: perseguir i castigar els qui intenten fer-ho, amb la justificació que es delinqueix per combatre el terrorisme o per evitar mals majors. 3. Es pretén causar un impacte social o polític, o causar por per a la inacció, per paraitzar, o perquè serveixi d'escarment, no es col·labora amb la justícia, no s'investiga, hi ha impunitat».²²

En l'àmbit de la Comunitat Autònoma Basca, aquest marc legal s'ha vist enfortit amb la Llei 4/2008, de 19 de juny, de reconeixement

20. Aquest terme es recull per primera vegada en l'*Informe sobre Víctimas de Vulneraciones de Derechos Humanos derivadas de la Violencia de Motivación Política* de la Direcció de Drets Humans del Govern basc (juny de 2008).

21. L'Assemblea General de les Nacions Unides recull a la Resolució 40/34, de 29 de novembre de 1985, qui són les víctimes d'«abús de poder», així com els seus drets.

22. *Informe sobre Víctimas de Vulneraciones de Derechos Humanos derivadas de la Violencia de Motivación Política*

i reparació a les víctimes del terrorisme del País Basc. El propòsit d'aquesta norma és proporcionar assistència i protecció a les víctimes d'ETA, però també a les d'altres bandes o grups armats com és el cas del GAL,²³ el BVE²⁴ i altres grups parapolicials.

Els acords parlamentaris van donar lloc a normes com el Decret 107/2012, de 12 de juny, «de declaració i reparació de les víctimes de sofriments injustos com a conseqüència de la vulneració dels seus drets humans, produïda entre els anys 1960 i 1978 en el context de la violència de motivació política viscuda a la Comunitat Autònoma del País Basc». Aquest decret donava continuïtat al treball desenvolupat durant els anys anteriors des de les institucions basques que obrien un camí vers el reconeixement no només de les víctimes del terrorisme, sinó també d'aquelles persones que han vist conculcats els drets humans com a conseqüència de la violència exercida per les FSE (Forces de Seguretat de l'Estat) i tipificada com a «abús de poder». A més, proposa i suposa una visió més inclusiva de les víctimes de la violència de motivació política.

Mitjançant l'aprovació d'aquest decret, el Govern basc pretenia reconèixer «la injustícia del sofriment d'aquestes víctimes», així com «la necessitat de posar fi a l'oblit institucional en què han estat». Així mateix, declarava «la voluntat ferma de contribuir a pal·liar aquest sofriment a través de les mesures de reparació que contempla la llei».²⁵

23. Els Grups Antiterroristes d'Alliberament (GAL) van ser un grup terrorista format per membres de les forces de seguretat i mercenaris a sou que van practicar la guerra bruta contra ETA i el seu entorn. Els GAL van estar actius entre el 1983 i el 1987.

24. El Batalló Basc Espanyol (BVE), identificat a vegades amb l'Aliança Apostòlica Anticomunista (AAA), Antiterrorisme ETA (ATE) o Acció Nacional Espanyola (ANE), va ser una organització terrorista parapolicial que va actuar fonamentalment al País Basc i al sud de França. Va començar a operar el juny de 1975 i finalitzaren a l'abril de 1981.

25. El decret recorda que «els drets d'aquestes víctimes van ser vulnerats en condicions d'impunitat i amb una clara intencionalitat política entre els anys 1960 i 1978, en el període predemocràtic anterior a l'aprovació de la nostra Constitució». Així mateix, assenyala que bona part dels fets «ni tan sols van ser investigats i els que sí que ho van ser no van disposar de prou garanties legals i judicials». El decret implica el reconeixement oficial de l'existència d'aquestes víctimes i de

El juliol de 2016 el Parlament basc va aprovar la Llei 12/2016, de reconeixement i reparació de víctimes de vulneracions de drets humans en el context de la violència de motivació política a la Comunitat Autònoma del País Basc entre el 1978 i el 1999, amb la voluntat de donar continuïtat a l'experiència iniciada amb el Decret 107/2012. Va suposar també la conformació d'una comissió de valoració multidisciplinària que fins ara ha recollit més de 1.000 casos; si es tinguessin en compte, suposarien el reconeixement d'aquestes noves víctimes.

Finalment, la publicació del *Proyecto de investigación de la tortura y malos tratos en el País Vasco entre 1960-2014*, presentat el 2017 i elaborat per l'Institut Basc de Criminologia per encàrrec del Govern basc, va permetre visibilitzar noves vulneracions de drets humans i va donar credibilitat a milers de casos de denúncia de tortures i maltractaments.

Però tots aquests avanços no s'han produït en la mateixa mesura a l'Estat espanyol. Si bé el desenvolupament normatiu per donar cobertura a les víctimes ha experimentat també una evolució important, en l'actualitat es limita a les víctimes del terrorisme, que no en tots els casos es refereix únicament a les d'ETA.

Cal destacar l'aprovació de la Llei 29/2011, de 22 de setembre, de reconeixement i protecció integral a les víctimes del terrorisme i el decret de desenvolupament d'aquesta llei,²⁶ que va unificar en un sol text el conjunt de normes vigents reguladores dels drets d'aquest col·lectiu i va ampliar-los. L'objectiu final perseguit per la norma no és cap altre que la reparació integral de la víctima, i s'accepta que s'apliqui, de manera retroactiva, a tots els actes esdevinguts des de l'1 de gener de 1960.

«la injustícia que se'ls va exercir, la qual cosa resulta especialment important, ja que, en molts d'aquests fets, hi van estar directament implicats agents de l'Estat». El Govern basc es declara convençut que exercir el reconeixement públic vers aquestes víctimes és «la millor manera de consolidar un discurs de deslegitimació radical de la violència que eviti justificar-la sobre la base d'espais d'impunitat en la societat basca».

26. Reial decret 671/2013, de 6 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament de la Llei 29/2011.

En l'àmbit estatal, s'ha continuat posant el focus en qui ha exercit la violència, i els avanços que s'han fet han estat relatius a la cobertura dels drets de les víctimes del terrorisme, cosa que a la pràctica suposa que actualment continuï havent-hi víctimes no reconegudes i fins i tot negades. Es tracta de persones que, tot i que han patit violacions de drets humans, veuen negat el dret a la veritat, la justícia i la reparació. En aquest sentit, l'existència del marc normatiu estatal de suport i reconeixement a les víctimes del terrorisme no sempre s'ha materialitzat en veritat i justícia, sinó que els avanços més importants s'han produït principalment en l'àmbit de l'assistència i la reparació econòmica.

1.3.2. Avanços en l'àmbit institucional i social

Des de l'any 2012 a la Comunitat Autònoma del País Basc s'han creat dos espais institucionals específics amb la funció d'implementar polítiques públiques de memòria, víctimes i convivència. L'any 2012 es va constituir, en el marc del Govern basc, la Secretaria General de Pau i Convivència, i el novembre de 2014 es va crear Gogora, l'Institut de la Memòria, la Convivència i els Drets Humans.

Actualment, des de la Secretaria General de Pau i Convivència es continua treballant per ampliar el marc normatiu i de reconeixement de totes les víctimes. Amb l'objectiu d'eixamplar el focus de les realitats d'injustícies, vulneracions i sofriments, s'han anat publicant informes encarregats a diferents instituts, centres i experts, que recullen les realitats de la violència de persecució, l'extorsió econòmica, la tortura i els maltractaments, les persones amenaçades per ETA o l'amenaça d'ETA a ertzaines i els seus familiars.

D'altra banda, el 2013 la Diputació Foral de Guipúscoa va posar en marxa el «Programa per a la promoció de la convivència» (*Bizikidetza sustatzen*), que ha evolucionat al llarg de les diferents legislatures i que actualment es coneix com a *Bizikidetza Lantzen* («Treballant la convivència»). Aquest programa, dut a terme en 28 municipis de Guipúscoa, ha esdevin-

gut un paraigua institucional i un suport imprescindible per al desenvolupament de les experiències de diàleg local que descriurem més endavant.

La creació d'aquests espais institucionals i de les línies de treball esmentades ha generat un marc institucional específic que ha servit de referència i d'ajuda a altres entitats locals i a altres agents socials. Tot això ha contribuït de manera molt significativa a l'avanç en el procés global de construcció de la convivència.

Pel que fa a l'àmbit municipal, cal destacar els treballs de recuperació de la memòria desenvolupats en diferents municipis de Guipúscoa, que han tingut com a resultat diversos informes en què s'han recollit les greus vulneracions de drets humans i fets violents produïts en un context de violència de motivació política en el període comprès des de finals dels anys cinquanta del segle xx fins a l'actualitat. Aquests informes han complementat els treballs de recerca elaborats des de les institucions basques esmentades més amunt.

Les organitzacions que han dut a terme aquestes investigacions són l'Associació Pro Drets Humans Argitz, ²⁷ que va presentar el primer treball a Errenteria l'any 2015, i Aranzadi ²⁸ Societat de Ciències, que va presentar el primer llibre a Azpeitia el 2018. Aquests treballs han dotat cada municipi d'una imatge àmplia i inclusiva tant de les víctimes de vulneracions de drets humans com de les diferents realitats de sofriment i els seus impactes. No obstant això, no podem dir que aquesta imatge sigui la definitiva, ja que encara avui no és fàcil que totes les persones que han patit les conseqüències de la violència vulguin parlar i no tenim accés a tota la documentació per poder aprofundir en la veritat dels fets. Per això, aquests informes es consideren en si mateixos inacabats, amb l'esperança que en el futur

27. Els objectius d'Argitz són impulsar una cultura basada en el respecte dels drets humans i conscienciar sobre l'ús del dret internacional en la investigació de violacions properes, per comparar-les amb les que han tingut lloc a Euskal Herria.

28. Societat que facilita la conservació i la posada en valor del patrimoni científic, històric i cultural com a referència per entendre l'evolució de la societat moderna.

puguin ser completats amb més testimonis i fonts documentals. Basats en una metodologia professional amb uns criteris rectors que han estat el dret internacional dels drets humans i el principi d'equitat, aquests estudis han tingut el consens de les forces polítiques representades en els municipis en què s'han elaborat. Això ha comportat un treball previ per assolir els consensos de base necessaris per acceptar i reconèixer sense mirades parcials ni polaritzades totes les víctimes del municipi. L'aprovació dels informes a través de les estructures institucionals locals (reunions plenàries) ha suposat la validació institucional de la veritat dels fets en l'àmbit municipal. Aquesta validació no supleix el necessari reconeixement supramunicipal i principalment estatal des del qual es poden fer efectius els drets que corresponen a les víctimes, però sí que són un pas significatiu en la construcció de la memòria compartida i en el reconeixement a les víctimes.

A més, els informes esmentats han permès establir una base comuna per poder afrontar la tasca delicada, però necessària, de reconeixement i reparació a les víctimes. Diversos municipis han anat generant –des de l'aprenentatge empíric que implica atrevir-se a actuar– diferents fulls de ruta i protocols d'acompanyament i reconeixement.

També s'ha de subratllar que el 2012, després de cinc anys de discreció absoluta, es van donar a conèixer les trobades mantingudes entre víctimes de diferents violències (ETA, GAL, BVE, forces policials). Aquestes trobades es van desenvolupar quan semblava que el diàleg entre diferents posicions i en alguns casos entre «enemics» era impossible. L'experiència, que va ser impulsada per la Direcció de Víctimes del Terrorisme del Govern basc, es va anomenar *Glencree*,²⁹ nom del lloc a Irlanda on es van iniciar. Les víctimes van compartir un mateix espai en el qual es van escoltar mútuament, van parlar amb llibertat, van acollir el sofriment de «l'altre» i es van reconèixer mútuament en el dolor i com a víctimes. Més enllà de les pròpies ideologies, van ser capaces de fer valer la persona.

29. Experiència reflectida a Martín Beristain, Carlos; Bilbao, Galo; Ibáñez de Opacua, Julian. *Ondas en el agua. Un análisis de la experiencia Glencree*. Institut Català Internacional per la Pau, 2015.

El 16 de juny de 2012, en la presentació pública de les conclusions, van llançar aquesta crida a la societat:

Volem convidar el conjunt de la societat, les associacions i institucions, els ciutadans individuals, a fer la seva pròpia revisió autocrítica del passat mitjançant un compromís amb la veritat i amb la justícia. Guarir les ferides obliga a seguir un procés que no està exempt de tensions o conflictes. Segurament nosaltres l'hem viscut com ningú, però esperem que aquesta experiència que hem compartit animi d'altres persones a emprendre o a seguir el camí que nosaltres hem recorregut junts.

Hi ha molts altres factors i agents que han contribuït activament a propiciar condicions perquè el procés de convivència avanci en la nostra societat. Però en aquest breu context hem volgut destacar alguns aspectes que considerem que han influït, en més o menys mesura, tant en les persones participants en els espais de diàleg com en els qui han promogut o impulsat aquests diàlegs.

Malgrat tot el que s'ha avançat durant els últims anys, encara queda feina per fer. Encara avui hi ha els qui s'acosten a la memòria o a la convivència des d'una visió o posicionament polaritzat de la realitat. En alguns sectors encara persisteixen mirades parcials vers el sofriment i el reconeixement de les víctimes. Hi ha qui pretén, des d'una visió binària de bons i dolents, simplificar la complexitat de la realitat de la nostra societat. Així, se segueix alimentant la idea de poder fer una única lectura del passat; falten espais de diàleg ben preparats i acords polítics amplis; persisteixen espais de sofriment i el llenguatge continua essent un element de trinxera més que d'acollida.

Aquestes dificultats que s'escenifiquen d'una manera pública en l'àmbit macro, condicionen i tenen impacte en els espais de diàleg municipal. Com veurem més endavant, l'impacte és més gran en els espais polítics, ja que topen en bona part amb les dinàmiques de consens i col·laboració que sí que s'estan donant en l'àmbit local.

1.4. Evolució dels diàlegs i de la facilitació en l'àmbit de la pau

En aquesta publicació descriurem principalment els aprenentatges extrets de les experiències de diàleg que des de l'any 2012 s'estan desenvolupant en alguns municipis de Guipúscoa, però per fer-ho cal recuperar l'evolució que la dinamització i els diàlegs han tingut en les últimes dècades. S'ha de remarcar el que s'ha après gràcies a les diferents iniciatives de diàleg dutes a terme durant anys, i també cal esmentar l'aportació d'altres aproximacions metodològiques.

Com dèiem, no partim de zero. Fins i tot en els anys més durs de violència i exclusió, el diàleg entre «diferents» ha estat defensat i promogut en bona part des de la societat civil, però també des d'algunes institucions basques, com l'eina més adequada i eficaç per solucionar els greus problemes de convivència que ha patit la nostra societat.

Durant els anys noranta del segle xx, escoltar l'adversari polític, «l'altre», l'enemic, o parlar-hi era entès com una traïció al propi grup de referència, com un símptoma de debilitat o de renúncia de la pròpia identitat. A més, era un temps marcat per la por generada per l'amenaça real a la vida, a la integritat física o a la llibertat. En aquest context, els espais de diàleg havien de crear entorns segurs de trobada i alhora havien de contribuir a reivindicar el diàleg com l'eina més adequada de gestió dels conflictes i com a antídoto a la violència i a la imposició. Es buscava visualitzar que era possible arribar a consensos mínims i, al mateix temps, deconstruir la creença arrelada que «amb l'altre no s'hi pot parlar». Per tant, es pretenia, mitjançant l'escolta activa, trencar alguns dels estereotips i de les veritats absolutes que alimentaven la polarització social i la incomunicació. El que era important era mostrar experiències d'èxit.

Tot això condicionava les metodologies i les formes de guiar o de dinamitzar els espais o fòrums de diàleg que s'impulsaven. Destaquem a continuació algunes característiques de les diferents metodologies implementades des d'organitzacions de la societat civil com Elkarri

(1992-2006) o en els diàlegs desenvolupats en el marc de la iniciativa *Konpondu*.³⁰

- Una direcció molt marcada en forma i contingut en què la persona dinamitzadora liderava el grup i en tenia cura.
- Uns diàlegs molt estrictes, tant en els temps –amb torns pautats– com en els temes o els objectius fixats –establir punts de trobada, sense ocultar les desavinences, però posant l'èmfasi a buscar el que podíem compartir.
- La prevalença de la part dialèctica i no tant de l'emocional, tot i que els sentiments hi eren molt presents i aleshores no sabíem què fer-ne, no sabíem com contenir-los sense posar-nos en perill.
- Unes experiències de diàleg amb un inici i un final marcats, amb un nombre de sessions concretes –de dues a tres– i amb un termini clar, cosa que generava seguretat i confiança.
- Uns espais molt controlats, amb poc marge per confrontar o escenificar el conflicte, perquè el conflicte era entès de manera negativa i destructiva, tal com el vivíem en el nostre entorn.
- Una temàtica concreta: la pacificació o el final de la violència, la normalització política, el conflicte polític, l'agenda per a la pau...
- La importància de l'escolta activa. Per exemple, la metodologia de diàleg anomenada «*Hiru Txandatan*», creada per Elkarri, tenia una última fase en què s'obligava a escoltar, ja que es demanava que es destaqués el més interessant o valuós del que s'havia escoltat. Es posava el focus en «l'altre» com algú que té alguna cosa important a aportar.

Mirades en perspectiva, aquestes metodologies van aconseguir els objectius fundacionals: generar espais segurs en un context advers i fer valer el diàleg entre «diferents». Així mateix, van contribuir a reivindicar el

30. *Konpondu* va ser un programa integral per impulsar la participació ciutadana en el procés de pau, promogut pel Govern basc durant els anys 2007-2008. Centenars de persones van participar en els diversos fòrums que es van posar en marxa tant en l'àmbit municipal, universitari i de joves, com en la diàspora i a les xarxes.

paper actiu de la societat en la consecució de la pau i van esdevenir exercicis genuïns i innovadors d'escolta activa i de diàleg. A més, després d'escoltar algunes persones participants en aquestes experiències, moltes vegades aquests fòrums van suposar una primera experiència de trobada amb «l'altre», una oportunitat d'acostament a realitats a les quals fins aleshores s'havia donat l'esquena. Cal remarcar especialment l'ambient de respecte que s'hi respirava.

De tota manera, aquests diàlegs també han evolucionat, igual que el context social i polític. Això ha exigít que tant la forma de dinamitzar-los com les aproximacions metodològiques hagin hagut d'adequar-se a les necessitats emergents, a les condicions de context i a les prioritats socials.

Una de les característiques de les persones i entitats que dinamitzem els espais de diàleg és la implantació en el context, és a dir, les persones que facilitem els espais som part d'aquesta societat, amb la dificultat dels nostres a priori i dels nostres posicionaments. Però, a la vegada, tenim l'avantatge de conèixer el context a l'hora d'identificar el més significatiu de cadascun dels passos i moviments que es fan.

Com hem comentat, els aprenentatges recollits en aquest document s'han fet en el marc de les experiències locals acompanyades des de l'any 2012. La primera aproximació a aquests espais de diàleg va ser des de la creença que la persona facilitadora tenia la responsabilitat de marcar el camí a seguir, els passos a fer, la cerca de les solucions i la responsabilització del que succeïa a l'espai. Vam començar distingint entre passat, present i futur com a compartiments estancs; vam definir els temes que s'havien de tractar, i vam presumir un coneixement de les necessitats socials imperants. L'experiència, però, aviat ens va posar a lloc i ens va mostrar que els calaixos estancs no servien, que els diàlegs superaven les estructures que podíem marcar amb antelació i que les preguntes generadores es quedaven curtes per acollir tot el que s'escoltava. A més, vam començar a intuir que els diàlegs als quals ens acostàvem eren més de naturalesa circular que no pas lineal. En el transcurs dels diàlegs entràvem i sortíem de les temàtiques plantejades, i vèiem com emergien noves qües-

tions. Tot això sense una lògica aparent, però al final tot el que s'havia parlat i totes les divagacions cobraven un sentit que no havíem previst.

Ens vam anar adonant que, fins i tot quan abordàvem qüestions com «les causes del conflicte», els diàlegs no només es movien en l'àmbit polític, sinó que la capa més humana i personal també demanava espai. Així, vam veure que prevalia un desig de compartir i d'explicar el que s'havia viscut, una necessitat de donar lloc a les pròpies vivències.

Les persones que s'acostaven als espais de diàleg estaven disposades a obrir portes i finestres a les emocions, a compartir experiències vitals que en alguns casos havien estat silenciades durant anys amb l'objectiu d'afrontar el passat i el present per construir el futur. Es tractava d'encarar diàlegs complicats, complexos i inclús incòmodes. Aquí emergeixen noves necessitats que requereixen noves formes d'actuar en els espais. S'intuïa el caràcter de procés dels diàlegs, sabíem com començàvem, però era difícil endevinar-ne el resultat final, la qual cosa suposava que en perdiem el control.

Tot això va fer que prenguèssim consciència que les eines que teníem eren escasses. Per tant, tocava aturar-nos, repensar les metodologies i afrontar processos personals d'adequació al nou context de diàleg. Per fer-ho, ens vam acostar a professionals i formacions no específicament relacionades amb el nostre conflicte, però des de les quals poguéssim agafar prestades eines i tècniques metodològiques, així com nous marcs conceptuals. Gràcies al que hem après de disciplines com la psicologia social, el psicodrama,³¹ la comunicació no violenta (CNV)³² o la metodologia

31. El psicodrama és una branca de la psicoteràpia ideada per Jacob Levy Moreno als anys 20 del segle xx. Utilitza tècniques teatrals que permeten posar el diàleg interior sobre l'escenari per poder-hi intervenir.

32. La comunicació no violenta (CNV) és un model desenvolupat per Marshall Rosenberg, mediador, educador i terapeuta nord-americà als anys seixanta del segle xx. Busca que les persones es comuniquin entre si (i també cadascú amb si mateix) amb empatia i eficàcia. Emfatitza la importància d'expressar amb claredat observacions, sentiments, necessitats (desitjos-metes) i peticions d'una manera que eviti el llenguatge avaluatiu que etiqueta i jutja, així com un llenguatge d'exigència.

dels cercles restauratius (CRB) desenvolupada a les faveles del Brasil,³³ hem pogut integrar en el nostre treball noves formes d'aproximació al conflicte, eines per identificar i retornar les emocions i les necessitats que es mouen en els grups, eines per llegir la dinàmica grupal i tècniques que afavoreixen una escolta més profunda, així com una connexió més elevada. Totes aquestes qüestions les hem adaptat a un llenguatge que tinguéssent sentit en els espais de diàleg en els quals estàvem operant.

En aquest camí d'adequació al context i als diàlegs que acompanyàvem, vam buscar altres persones amb experiències similars, amb bones pràctiques en l'àmbit de la construcció de la convivència en societats polaritzades o colpejades per la violència. A més, vam prendre consciència de les nostres pròpies limitacions com a facilitadores. En alguns casos, hem necessitat temps per mirar en perspectiva el que s'ha viscut en algun procés, per entendre i donar un sentit al que ha passat, i per extreure'n aprenentatges valuosos per a altres experiències futures. Alguns dels aprenentatges recollits en aquesta publicació són el resultat d'una experiència no satisfactòria que ha necessitat temps per ser processada i col·locada. Com va confessar amb honestedat i responsabilitat Geoffrey Corry,³⁴ mediador irlandès amb més de 30 anys d'experiència, «segurament no vaig ser el millor facilitador d'aquell grup de diàleg, però jo era el que tenien», i des d'aquesta responsabilitat és des d'on ens toca acompanyar.

Els espais de diàleg s'han convertit a poc a poc en llocs que permeten desenvolupar processos profunds d'acostament, de trobada i de reco-

neixement de «l'altre». Així, de mica en mica, hem passat de dinamitzar a facilitar espais de diàleg i acompanyar processos de convivència. Això ha suposat un exercici enorme de confiança mútua i d'artesanía col·lectiva. D'aquesta manera, s'han anat dibuixant diferents itineraris o camins, tants com diàlegs, però tots amb un denominador comú: ser espais de canvi i de convivència entre diversos. Aquest denominador comú és el que dona significat a totes les experiències de diàleg, que fora d'això són úniques i irrepetibles.

33. Quan parlem de cercles restauratius (CRB), ens referim de manera específica a la metodologia desenvolupada per Dominic Barter als anys noranta del segle xx a les faveles del Brasil. Aquesta metodologia planteja un procés de diàleg amb passos molt concrets, basat en l'escolta profunda, l'autoresponsabilitat i la connexió que contribueix tant a la transformació dels conflictes com a la construcció del sentit de comunitat.

34. Geoffrey Corry és un mediador familiar i laboral irlandès que va introduir la mediació comunitària a Dublín l'any 1991 i que va facilitar més de cinquanta tallers de diàleg polític al Centre Glencree per a la pau i la reconciliació durant els anys del procés de pau, des del 1994 fins al 2006.

2. Context municipal, espai de convivència

A partir d'aquest punt començarem a descriure les característiques dels processos de diàleg que hem acompanyat durant aquests últims deu anys en l'àmbit local. Tal com hem esmentat, són 28 els municipis de Guipúscoa que han posat en marxa experiències de convivència i que tenen o han tingut l'acompanyament de diferents entitats facilitadores.

De tota manera, en aquesta publicació només recollim els aprenentatges extrets des d'una mirada concreta de facilitació, que per tant és molt personal, i ens cenyirem en el que hem après en els dotze processos que hem acompanyat.

2.1. Els municipis. Dinàmica de proximitat i veïnatge

És important destacar que aquests processos de diàleg tenen lloc en l'àmbit municipal i, més concretament, en el territori històric de Guipúscoa. Davant de les demandes d'alguns ajuntaments que volien posar en marxa iniciatives i projectes relacionats amb la convivència en els seus municipis, el 2013 la Diputació de Guipúscoa va decidir llançar un programa específic encaminat a donar suport econòmic a aquestes iniciatives locals. Això ha permès obrir línies concretes de finançament adreçades als municipis, dotar d'una visió més global i interconnectada les experiències locals (formant part d'un procés més ampli i facilitant espais de diàleg supramunicipal) i oferir assessoria en matèria de drets humans, resolució de conflictes i convivència.

En l'àmbit municipal, les experiències de les quals parlem han estat impulsades majoritàriament des dels governs locals (ajuntaments) i en

alguns casos molt puntuals des de la iniciativa ciutadana. L'aproximació municipal ha generat una dinàmica que ha contribuït a afrontar el pas-sat molt present de sofriment i la tasca de reconstrucció del teixit social des de la base. També ha suposat construir nous marcs de referència des de baix amb el desig d'incidir tant als costats (en altres espais fora dels espais formals de diàlegs creats), com cap amunt (en l'àmbit supramunicipal en general i dins de les estructures polítiques en concret). Es tracta, doncs, d'una dinàmica de proximitat que connecta profundament amb la visió de veïnatge transmesa per Harold Good.

L'espai municipal s'ha convertit en el marc des del qual s'ha pogut assajar l'exercici imprescindible de mirar l'enemic com un veí. Aquesta proximitat en un mateix municipi ha donat l'oportunitat de restaurar relacions o de guarir, d'alguna manera, certes ferides. Però també ha generat algunes dificultats i ha fet més complexos els diàlegs, en la mesura que «l'altre» ha pogut ser percebut com el responsable del nostre dolor, tant pels silencis i les absències viscudes com per actituds de rebuig percebudes.

Aquesta proximitat amb «l'altre» dota de més autenticitat les experiències desenvolupades, així com d'una capacitat més elevada de transformació social. Posar-se en joc davant de persones amb qui es comparteix el mateix espai quotidià i en un context on «l'altre» ens fa de mirall contribueix a l'autenticitat de l'experiència. Aquesta autenticitat és entesa com una manera de ser-hi no des de la distància que de vegades ens dona el discurs, sinó des de l'honestedat que requereix la connexió amb el «veí». Parlem de fets en alguns casos compartits, sobre els quals cadascú ha creat la seva pròpia narrativa; i sobre la base d'aquesta narrativa cadascú ha construït la seva imatge tant de la realitat com de «l'altre». No obstant això, l'experiència de compartir un espai segur on poder expressar amb honestedat les pròpies vivències i escoltar de manera profunda la vida de les altres persones, ha permès mirar més enllà de la imatge creada i dels estereotips. Ha suposat prendre consciència de l'impacte dels nostres silencis, de fins a quin punt persones properes

han ocultat la condició de víctima per por al rebuig o a la incomprensió; prendre consciència de fins a quin punt alguns silencis no significaven falta d'empatia, sinó por a traïr el propi grup o a ser manipulats; sentir una empatia profunda amb vivències tan similars malgrat la diferència ideològica o el lloc des del qual es vivien... Des d'aquí, d'allò que es parla i allò que s'escolta no és aliè a les persones que comparteixen l'espai, la qual cosa pot esdevenir una oportunitat per superar imatges construïdes des del desconeixement, així com una oportunitat d'entendre millor el que «l'altre» necessita i demana.

A la vegada, l'acostament profund a la vida dels «altres» que suposen aquestes experiències té una gran capacitat d'impactar en la vida de la comunitat o del municipi, en la mesura que el que es viu a l'espai de diàleg va més enllà. Això succeeix quan el procés viscut representa un canvi en la manera de relacionar-nos, de mirar-nos i de comunicar-nos també fora de l'espai segur. El fet que persones que no se saludaven, ara se saludin, o bé que mantinguin una conversa cordial davant de la seva gent, genera noves formes de mirar i provoca converses encaminades a superar estereotips.

En definitiva, hem constatat que la col·laboració i el consens sobre qüestions tan doloroses i conflictives és possible, i contribueix a trencar el mite de l'impossible, així com a obrir nous camins per afrontar de manera compartida tant les conseqüències de la violència de motivació política com els conflictes propis d'una societat diversa.

Des dels ajuntaments s'han impulsat diferents iniciatives, tant públiques com discretes, que han generat espais de diàleg, i s'ha donat suport a iniciatives d'altres agents locals: ciutadania, centres educatius o víctimes. Això s'ha fet des de la consciència que tant la violència com l'exclusió patides durant tants anys han marcat la vida social i política dels ciutadans. Aquest coneixement i proximitat ha permès detectar les necessitats i prioritats socials per avançar en la convivència. A tot això s'hi suma que la vida política en els consistoris s'ha vist condicionada i encara avui es veu condicionada d'alguna manera per aquestes qüestions. Així, afrontar el

passat i construir una altra forma de viure junts ha connectat amb una necessitat viva en l'àmbit polític local: durant anys significar-se políticament ha volgut dir posar en risc la pròpia vida i condicionar la llibertat i el futur dels qui teníem més a prop. Això ha afectat la vida política en els debats en els plens, i fins i tot a l'hora de triar els carrers per on passar, la qual cosa ha intensificat les dinàmiques d'exclusió, marginació i estigmatització.

Si bé és cert que un dels reptes principals d'aquestes experiències és que repercuteixin cap amunt i cap als costats, també és veritat que es van generant formes, models d'afrontar el passat dolorós de manera més compartida i inclusiva, així com procediments per gestionar els conflictes de forma més acurada i eficaç, que qüestionen altres dinàmiques –o com a mínim hi generen esquerdes– radicalment oposades, tot i que encara avui molt implantades.

2.2. Els espais de diàleg i la seva posada en marxa

Si ens fixem en la composició dels espais de diàleg que s'han anat estructurant en els diferents municipis, els podem dividir en dos grups: els espais ciutadans i els espais polítics. De tota manera, a mesura que aquests processos han avançat, s'han anat donant condicions perquè es puguin produir altres diàlegs, a un altre nivell i amb altres agents. Saber que van apareixent altres trobades i diàlegs alimenta la imatge que el procés o la dinàmica de trobada és cada vegada més gran. Al mateix temps, s'han generat les condicions perquè altres actors del municipi es vagin involucrant en el procés, ja sigui col·laborant amb algun dels espais de diàleg creats (escultors que creen obres de memòria i record de les víctimes, músics locals que participen en actes de reconeixement a víctimes) o bé impulsant iniciatives en la mateixa direcció de recuperació de la memòria i la convivència.

Com es posen en marxa aquests espais de diàleg? Qui els convoca? D'on neixen?

2.2.1. Espais de diàleg ciutadà

En el cas dels espais de diàleg ciutadà, es poden distingir dos punts de partida: els que sorgeixen de la iniciativa institucional local, és a dir, dels ajuntaments, i els que parteixen de la iniciativa ciutadana.

Iniciativa institucional. Parlem d'iniciativa institucional quan l'ajuntament o les formacions polítiques de la corporació mostren el desig d'iniciar un procés de convivència o de posar en marxa un programa de convivència en el municipi. Darrere d'aquest desig hi ha l'interès que hi hagi ciutadans del municipi que conflueixin en un grup per compartir les seves experiències vitals. En aquests casos, són els diferents grups polítics els que designen qui hi participa. De tota manera, és important subratllar que això no significa que les persones participants estiguin vinculades als diferents partits ni que els representin.

Aquest és un element de gran importància per al desenvolupament dels diàlegs, tant a l'hora de prendre la paraula com a l'hora d'escoltar els altres, perquè cap dels participants té l'encàrrec de traslladar els missatges dels partits. És a dir, tenen la llibertat de parlar en primera persona i no tenen l'obligació d'assumir el pes del seu món ideològic o del partit que els ha elegit, sinó que assumeixen la responsabilitat dels seus actes i de les seves intervencions. Això últim és molt rellevant, sobretot si tenim en compte que els participants generalment no acostumen a tenir una vinculació ideològica clara respecte a qui els ha designat.

El motiu pel qual en una primera instància són els diferents partits els que nomenen les persones participants no és cap altre que intentar abraçar tant com sigui possible les diverses realitats o vivències en relació amb el conflicte presents en el municipi.

De vegades aquesta composició es du a terme de manera mixta, mitjançant una invitació directa o mitjançant una convocatòria oberta, a través de xerrades, amb l'objectiu que qui vulgui participar en aquest tipus d'iniciatives tingui l'oportunitat de proposar-ho.

De cara a garantir una pluralitat mínima, és important que una part dels participants del grup sigui nomenada de manera directa, prenent sempre com a base perfils, és a dir, es busquen persones que es considera que poden aportar alguna cosa sobretot en l'àmbit vivencial i que mostrin certa capacitat d'escolta. Cal tenir en compte que si la composició es fa simplement a través d'una convocatòria oberta es corre el risc que el grup no estigui equilibrat: sempre hi haurà persones amb més iniciativa, que s'atreveixin més, mentre que n'hi haurà d'altres que no faran aquest primer pas, o que simplement no se sentiran interpel·lades si no hi ha algú que les convoqui.

Espais de diàleg entre víctimes. En alguns municipis també s'han generat espais de diàleg entre víctimes. En aquest cas han estat de gran importància els treballs de recuperació de memòria elaborats per entitats com l'Associació Pro Drets Humans Argituz. Conèixer la veritat i la realitat de vulneracions de drets humans i sofriments del municipi ha estat un marc important d'acostament a la realitat més humana d'aquestes persones. Ha permès contrastar els treballs, conèixer l'opinió i fins i tot les crítiques d'alguns dels protagonistes i perfilar d'una manera més eficaç la forma de donar continuïtat a la tasca de recuperació. Per tant, ha permès passar de recollir la veritat dels fets al reconeixement i a la reparació del sofriment.

A més, la generació d'aquests espais s'entén també dins de la dinàmica o del procés de convivència que s'ha posat en marxa en cada municipi. Dota de coherència i honestat el treball iniciat en la mesura que suposa obrir el procés a més agents implicats, i es construeix així una dinàmica de diàleg més horitzontal i inclusiva. Aquests espais han estat sempre convocats des de l'ajuntament, com a part de la tasca marcada. També han suposat un acostament institucional a aquestes persones i, per tant, el seu reconeixement ja no només com a víctimes, sinó com a subjectes actius de convivència.

En aquests espais, perquè tinguin sentit per a les víctimes convocades, és important ser molt honestos amb les expectatives generades, així com amb la pluralitat de vivències i realitats de sofriment.

Iniciativa ciutadana. Parlem dels grups que sorgeixen de la iniciativa social, i hem de tenir en compte que la societat basca té una cultura associativa i col·lectiva extensa. Per una banda, en l'àmbit lúdic, hi ha els espais de trobada formals i informals que han permès que persones amb diferents punts de vista i vivències hagin pogut compartir un mateix lloc fins i tot en moments de gran polarització social. I, per l'altra, en l'àmbit més connectat i compromès amb el context del conflicte, trobem espais des dels quals durant molts anys s'ha estat promovent i impulsant el diàleg i l'acord, així com la defensa dels drets humans.

Justament a mesura que alguns d'aquests col·lectius «pacifistes» o activistes per la pau han anat desapareixent, en alguns llocs han sorgit iniciatives en què persones provinents d'aquestes militàncies han decidit posar el focus més en el seu municipi i s'han preguntat què podien fer per la convivència. A partir d'aquí, i tenint en compte les condicions que el context facilita, s'han adonat que per abordar els fets els cal més pluralitat i per això han fet el pas de convidar altres persones que potser en un altre moment no haurien pogut abordar. En aquests casos, arriba un moment en què els participants detecten la necessitat d'una facilitació externa i acaben sol·licitant el suport de l'ajuntament per poder sufragar econòmicament el projecte.

En les iniciatives ciutadanes, igual que en les institucionals, s'acostuma a garantir una comunicació permanent entre la institució i l'espai ciutadà de diàleg. A més, se sol materialitzar una col·laboració que suposa impulsar iniciatives locals de manera conjunta. Tanmateix, aquesta comunicació i col·laboració es fa sempre des del respecte a l'autonomia de funcionament i decisió de cadascun dels espais.

2.2.2. Espais de diàleg polític

Pel que fa als grups polítics, aquestes experiències poden posar-se en marxa de diferents maneres. Malgrat que en la majoria dels casos els espais de diàleg polític sorgeixen des de l'ajuntament (a través de la junta

de portaveus) i majoritàriament per iniciativa de l'alcaldia o de l'equip de govern, en alguns casos apareixen d'una manera més indirecta. És el cas dels espais que neixen de l'impuls d'altres experiències mixtes de diàleg, en què conflueixen tant ciutadans o agents socials com representants del consistori. En aquest últim cas, la sinceritat i l'honestedat generades al llarg dels diàlegs mantinguts han permès construir una sèrie de complicitats i acostaments que han contribuït a traslladar el diàleg a l'àmbit institucional. Així, representants polítics de diferent signe, des de les confiançaes teixides, senten la força per impulsar de manera compartida un espai de diàleg en l'àmbit polític.

Garantir la participació de totes les forces polítiques pot comportar una limitació quan algunes estan disposades a posar en marxa el procés i d'altres no. De vegades dissipar les preocupacions i resistències que generen aquest tipus de processos requereix temps. Hi poden aflorar algunes pors: la preocupació que l'experiència sigui patrimonialitzada per l'equip de govern; la por que el procés no tracti qüestions fonamentals per a alguna de les parts; la desconfiança que el coneixement i la comprensió mútua suposi renunciar a la pròpia essència o comporti el risc d'acabar essent seduït per «l'altre».

Posar en marxa una experiència de diàleg d'aquestes característiques, que suposa parlar de temes que generen dolor i conflicte, implica també afrontar un procés nou. Per aquest motiu, saber que hi ha altres persones embarcades en dinàmiques similars hi ajuda, ja que contribueix a reduir la sensació de perill. A més, a l'hora de proposar aquests processos, en la majoria dels municipis ha estat important conèixer els passos que s'han fet en altres llocs. Així mateix, el paraigua institucional que la Diputació Foral de Guipúscoa, com a institució supramunicipal, ha brindat a través dels programes específics implementats ha estat rellevant en aquest sentit.

Finalment, cal esmentar que hi ha experiències municipals de convivència que han partit de la iniciativa ciutadana. En els municipis on en un moment determinat no hi havia les condicions idònies en l'àmbit polític,

han estat els espais de diàleg ciutadà els que han contribuït a generar les condicions perquè el diàleg polític fos possible. Es tracta de municipis on l'espai ciutadà havia assumit la tasca de preservar la memòria de les víctimes o de generar espais de reflexió social al voltant de la violència, el relat del passat o la convivència. En aquests casos, arriba un moment que les forces polítiques s'adonen que hi ha tasques que no poden eludir més perquè entenen que s'emmarquen dins del seu àmbit de competència i responsabilitat, i és aleshores quan les forces polítiques decideixen, paral·lelament, iniciar el seu propi procés de diàleg.

2.2.3. Interconnexió entre espais i municipis

La interconnexió entre municipis o entre espais de diàleg en el mateix municipi és una altra característica d'aquestes experiències, que han anat generant connexions, de vegades intangibles o no estructurades, que transcendeixen l'espai de diàleg. Dins del municipi, en la mesura que el pas per aquests espais afecta el vessant personal, suposa participar-hi, escoltar i mirar d'una altra forma; afecta la manera com ens relacionem, i així el procés va impregnant de forma no estructurada altres capes en l'àmbit social.

Fora del municipi contribueix a crear condicions perquè es puguin desenvolupar noves experiències i dota cada procés d'una nova dimensió. Les experiències enfocades en el terreny municipal superen el seu àmbit territorial a través dels impactes que generen. D'aquesta manera, cada procés de diàleg té un efecte multiplicador, que de vegades no és perceptible, ja que resulta impossible mesurar o constatar tots els impactes que produeix o totes les oportunitats de noves trobades improbables i tots els diàlegs que ha pogut generar.

Aquestes experiències es desenvolupen en el context municipal amb vocació d'incidir als costats, és a dir, en els grups de referència, així com cap amunt en el context supramunicipal. Com ja hem comentat, en la mesura que aquestes experiències es van integrant en la vida quotidiana,

social i política de les persones participants, es va produint una altra dinàmica amb capacitat de generar esquerdes en les dinàmiques de confrontació i posicionament imperants principalment en la vida política.

2.3. Alguns elements que caracteritzen els espais de diàleg municipal

A l'hora de visibilitzar el context municipal com a espai de convivència, hem intentat identificar alguns elements característics que permeten dimensionar el tipus de processos que s'hi desenvolupen. Dins de cada element hem distingit dos eixos, que en alguns casos fan referència a l'especificitat dels espais de diàleg ciutadà i dels espais de diàleg polític.

2.3.1. La motivació

Compromís. Les persones convocades als espais de diàleg ciutadà ho fan a títol personal, és a dir, només hi participen en representació de si mateixes. Les motivacions i els punts de partida són diversos: el desig d'escoltar o conèixer altres realitats, la necessitat de ser escoltades i acceptades, la preocupació per la situació del seu municipi, per coherència amb la seva trajectòria d'implicació social, per curiositat o per sentir que hi poden fer alguna aportació. Com que hi participen voluntàriament, això suposa la llibertat de poder entrar o sortir dels espais en el moment que vulguin. Així doncs, no tenen l'obligació d'haver d'afrontar aquesta tasca. De tota manera, com que han estat cridades des de l'ajuntament o invitades per altres ciutadans, una vegada que accepten participar-hi sí que es genera una sensació d'haver assumit un «compromís» i d'haver de respondre a la confiança que se'ls ha donat.

Responsabilitat. Els representants polítics que formen part dels espais de diàleg se senten interpellats per la seva realitat i per les demandes socials del municipi, dels ciutadans a qui representen. Per tant, en la seva acció hi ha un component de responsabilitat. També són percebuts així

per la ciutadania, que posa en valor les iniciatives de diàleg ciutadanes i mira cap als ajuntaments per buscar els mateixos passos d'acostament a «l'altre», de col·laboració i consens que es produeixen entre ciutadans; és a dir, que es busca, en definitiva, que els representants polítics donin exemple amb la seva feina d'allò que promouen.

2.3.2. La tasca

Objectius. Els dos tipus d'espais comparteixen uns metaobjectius que en cada cas tenen un desenvolupament i una dimensió diferents que es podrien resumir en el fet de viure un exercici d'acostament i de comprensió a vivències i realitats diferents, d'afrontar el passat –molt present– de violència i sofriment, i de fer una aportació a la convivència.

- En els **espais ciutadans** els objectius més específics són el coneixement i l'acceptació mútua; afrontar el passat per entendre què ens ha passat i per què ens ha passat; l'extracció d'uns aprenentatges o d'unes conclusions compartides; la identificació de les bases de la convivència present i futura, i fer una aportació al municipi.
- En els **espais polítics** els objectius es divideixen entre objectius «cap endins» i objectius «cap enfora». Els primers fan referència a viure un procés de diàleg honest, mentre que els segons, els més freqüents, són la recuperació de la memòria de les vulneracions de drets humans i sofriments patits, la reparació i el reconeixement de les víctimes, l'atenció a les diferents realitats de sofriment i l'aprofundiment en una cultura de convivència i de drets humans.

L'agenda de treball. En aquest cas les tasques de cada espai són diferents.

- En els **espais ciutadans** es posen en diàleg les diverses, i de vegades contraposades, vivències i visions personals dels fets. En aquest abordatge de les narratives o del relat dels fets, s'han assajat diferents aproximacions i

s'han desenvolupat diverses eines que han permès donar un lloc a totes les persones i a totes les vivències. Fins i tot han permès abordar els diferents relats sobre els «perquè», sobre les causes del conflicte. Prenent com a base el coneixement mutu i les confiançaes generades a través d'aquests exercicis de «despullar-se», els espais ciutadans han tractat la mirada crítica al passat. Per fer-ho, han anat duent a terme diverses aproximacions perquè des de l'ara i aquí es poguessin extreure conclusions compartides i uns «pilars» per a la convivència. Els espais ciutadans que encara avui continuen treballant després de gairebé vuit anys de procés són aquells que d'alguna manera s'han convertit en agents de convivència i que continuen fent aportacions, oferint espais de diàleg dins de les seves comunitats i alimentant una dinàmica de diàleg i de convivència en els municipis. Respecte als processos que han donat per acabada la seva trajectòria, l'última tasca que fan és recollir la narrativa coral del procés viscut, així com la socialització de l'experiència.

- Les principals tasques recollides a l'agenda de treball dels **espais polítics** han estat l'encàrrec d'una investigació sobre les vulneracions de drets humans i fets de violència esdevinguts en el municipi o patits per veïns; la posada en marxa de processos d'acostament a la realitat de les víctimes del municipi; l'organització d'actes de reconeixement a víctimes i d'actes de reflexió destinats a la ciutadania; el treball sobre mecanismes i procediments per abordar la convivència, i l'atenció a la realitat de les persones preses i els seus familiars. Per tant, intenten respondre a les demandes socials que per proximitat coneixen i que de vegades són viscudes com a pròpies.

Actualment, molts ajuntaments també han fet investigacions de memòria, que han estat recollides en llibres i pàgines web. S'hi han recopilat i documentat les vulneracions de drets humans i els fets violents del municipi o que han patit els veïns. Les investigacions han estat dividides en dos períodes, del 1936 fins al 1959, i del 1959 fins a l'actualitat. Aquesta tasca l'han dut a terme principalment l'Associació Pro Drets Humans Argituz,

la Societat de Ciències Aranzadi i l'Associació Intxorta 1937. Tots aquests treballs, a més d'abordar la veritat dels fets, han suposat una base indispensable per abordar des dels ajuntaments la feina de reconeixement i d'acostament a les víctimes.

Encara que en la majoria de les agendes de treball no es reculli d'una manera explícita, els espais de diàleg polític també permeten afrontar les desavinences o situacions conflictives generades en la vida política del municipi, que normalment afecten negativament les confiançaes de les persones participants en l'espai.

2.3.3. La composició

A l'hora de conformar els grups, s'intenta garantir **una pluralitat i una diversitat prou significatives** respecte al context municipal en què es desenvolupen, és a dir, es busca que quedin representades les diverses ideologies del municipi. Aquest fet pren una gran importància perquè a mesura que el procés avança en seguretat i confiança es generen les condicions per mantenir diàlegs «complicats» que en un altre context menys cuidat no serien possibles. A més, facilita que quan aquests processos es donen a conèixer públicament es percebin com una aportació significativa a la convivència, per traslladar un exercici real entre «diferents». I en el cas dels espais polítics permet protegir millor l'experiència de la confrontació política, ja que totes les forces polítiques comparteixen tant el poder de decidir com la responsabilitat que tenen.

La permanència és un requisit sol·licitat a l'hora de participar en aquests espais atès el seu caràcter de procés. En els espais, a més de les temàtiques que s'aborden, pren una importància especial l'element humà i relacional, ja que els vincles que es construeixen afecten significativament el diàleg. En el cas dels espais ciutadans, l'absència d'alguna de les persones participants té un fort impacte en el procés, per la qual cosa és un tema que cal treballar dins de la dinàmica grupal. En el cas dels diàlegs polítics, la importància de la permanència dels membres fa difícil

pensar en participants substituïts. Aquesta figura s'utilitza en molt poques ocasions i sempre que l'absència es prolongui durant molt de temps.

Respecte als **grups ciutadans**, és impossible que representin tota la diversitat del municipi, però sí que es busca una pluralitat que sigui prou significativa i que permeti als membres del grup escoltar vivències i visions diferents i fins i tot antagoniques a les pròpies. Per poder aconseguir aquesta pluralitat, es tenen en compte una sèrie d'eixos per definir les persones que participaran en el grup, com són el recorregut vital, social i ideològic; el tipus de relació amb la violència; el nivell d'implicació o de representació social i política; el nivell d'implicació en el conflicte; l'edat; el gènere, etc.

L'elecció dels criteris de selecció vindrà marcada per l'objectiu fixat en el moment de conformar el grup, és a dir, el «per a què» condiona els perfils. Això és important a l'hora d'embarcar la ciutadania del municipi en aquests processos, ja que ajuda tant a gestionar les pròpies expectatives –i, per tant, a fer el pas de participar en el grup– com al procés de diàleg.

De vegades hem cregut que per mirar cap al passat i conèixer els fets és imprescindible la participació de persones que hagin patit directament la violència, potser sense ser gaire conscients de les necessitats que aquestes persones poden tenir i sense saber si aquests grups les poden ajudar o no. Per exemple, en un cas es va invitar una víctima a un espai en el qual no hi havia ningú més que hagués viscut una situació semblant, i això li va generar una sensació de soledat que la va portar a abandonar el grup.

Ajuntar la màxima diversitat de vivències de la violència, fins i tot amb diferents graus d'intensitat, és molt enriquidor per als grups; per tant, aquest és un element que cal tenir en compte des de la perspectiva de l'atenció del procés grupal. El fet que en un mateix grup visquin persones afectades de manera molt directa per la violència i d'altres amb experiències que en principi no pesen tant, pot generar un desequilibri en els diàlegs. Això pot passar o bé perquè la víctima de la violència o amb una càrrega gran de sofriment senti que no rep del grup res que alleugi el seu dolor i que, per tant, l'experiència li generi una sensació de soledat, o bé perquè la

resta de membres poden sentir una responsabilitat més gran en la mesura que es prioritza tant satisfer les seves necessitats com la seva cura.

El nombre de participants en els espais de diàleg acostuma a oscil·lar entre vuit i dotze, tot i que hi ha experiències en què hi han intervingut només sis persones. Un nombre mínim de vuit participants –sempre que cada un reflecteixi vivències i trajectòries diverses– permet visibilitzar la pluralitat tant en els diàlegs com a l’hora de fer el pas a l’àmbit públic. D’altra banda, la durada de les sessions –al voltant de dues hores–, així com la periodicitat –una vegada al mes–, també limiten el nombre de participants. Cal subratllar que és important garantir que tothom tingui la possibilitat d’intervenir en cadascuna de les sessions, ja que el clima que es crea en cada sessió és únic. En aquest sentit, un màxim de deu sessions acostuma a ser el nombre òptim.

Representació. En el cas dels **grups polítics**, es busca la participació de totes les forces polítiques amb representació a l’ajuntament per palesar la diversitat política. Però de vegades l’ajuntament no reflecteix totes les realitats o sensibilitats ideològiques del municipi. En aquests casos, la diversitat es pot integrar en el procés a través d’altres agents o persones implicades en altres espais de diàleg o iniciatives concretes que es van generant. Quan es produeixen les condicions per posar en marxa l’espai de diàleg polític garantint aquesta pluralitat, és el mateix partit el que nomena els seus representants que, principalment, són persones amb càrrecs públics en el municipi: alcaldes i regidors. De vegades, i sempre que tingui sentit per al procés (pel nivell de coneixement de la realitat, per la confiança que inspiren o per altres motius), la delegació de cada formació política es completa amb persones del partit sense càrrec. De tota manera, el fet que les persones elegides siguin regidors és important perquè en el procés es van creant una sèrie de confiança que poden afectar positivament la manera d’escoltar-se i de relacionar-se que aquestes mateixes persones tenen en altres espais de la vida política del consistori. Així, l’impacte positiu dels diàlegs té més abast i una capacitat més gran d’impregnar altres relacions. D’altra banda, es permet que, sempre que

s’acordi, l’espai de diàleg constituït pugui ser un lloc des del qual abordar algun conflicte generat en la vida política de l’ajuntament.

A la vegada, en aquesta elecció el factor humà també hi té una gran importància, ja que les diverses persones que conformen el grup, encara que siguin del mateix partit, hi aporten diferents vivències i aproximacions. A més, el factor humà és el que permet viure un procés profund de diàleg, que des del coneixement mutu possibilita mirar més enllà dels posicionaments de partit i assumir riscos que permetin explorar tant noves aproximacions com noves respostes.

Per acabar, en l’elecció de les persones que integraran els espais polítics també és important el nivell de legitimitat que tenen dins dels partits i la confiança que s’hi ha dipositat des del partit. El nombre de participants que acostumen a integrar aquests espais varia segons cada procés, tot i que la majoria de vegades hi participen l’alcalde/alcaldessa i dos o tres representants polítics per cada partit amb presència a l’ajuntament. Així, els grups acostumen a oscil·lar entre quatre i set persones. Alguns dels motius que delimiten aquest nombre són poder garantir la permanència en el grup, la capacitat de poder compatibilitzar el grup amb les diferents tasques de l’àmbit municipal, el nombre de representants que cada partit té a l’ajuntament o la durada dels processos.

2.3.4. La durada

El procés de diàleg requereix tenir cura sobretot dels temps per donar un lloc tant al pla temàtic com al dinàmic. Per tant, la complexitat, la profunditat i la importància de l’atenció que caracteritza aquests processos és el que fa que tinguin una durada concreta.

El termini de treball. En principi, els espais ciutadans es marquen uns terminis que inicialment són importants de cara a prendre la decisió de participar-hi, ja que el fet de saber que l’experiència té un inici i un final concret genera certa seguretat davant de la incertesa que suposa la idea de procés. Tanmateix, normalment els processos superen

els terminis inicials, i la durada dels que s'han desenvolupat, encara que desigual, ha estat d'entre dos i quatre anys (amb l'excepció d'un procés que n'ha durat vuit).

En el moment de tancar algunes d'aquestes experiències de diàleg ciutadà, en el moment de mirar en perspectiva, hem constatat que dos anys pot ser una durada raonable. De tota manera, com indicarem més endavant, això depèn de les necessitats de cada grup, així com dels objectius que siguin capaços de compartir. En definitiva, els grups es mantenen mentre l'experiència té un sentit col·lectiu, és a dir, mentre el grup entén que encara li queda feina per fer. Quan el sentit és el tancament, el grup du a terme aquesta tasca, que a la vegada té els seus propis terminis.

La continuïtat. Respecte als grups polítics, el termini fixat ha estat la durada de la legislatura: quatre anys. En aquests casos, com en els anteriors, la durada del procés ve marcada pels objectius i l'agenda acordada. Normalment, l'agenda de la convivència és molt extensa i a l'atenció dels temps –necessaris en aquests processos– s'hi sumen les aturades que generalment han suposat les cites electorals. El canvi de legislatura, que de vegades ha comportat un canvi en la composició dels membres del grup, implica tornar a treballar la confiança, reorganitzar agendes i integrar el sentit del camí recorregut fins al moment. Cal destacar, però, la continuïtat de la majoria dels processos malgrat les aturades electorals, ja que, més que com un tancament, es viuen com una transició vers una nova fase. Com deia un participant: «Tot i que és un procés difícil i dur, no hi ha un pla B: aquest és el camí que s'ha de seguir»; i ningú vol assumir la responsabilitat d'aixecar-se de la taula i trencar el procés, i encara més essent conscients que queda feina per fer.

2.3.5. El context sociopolític

Entenem el context com un element d'impacte de doble via. El context global o el context municipal afecta i de vegades condiciona els diàlegs, però també és un espai en el qual els processos de diàleg poden incidir.

Normalment, el context polític no afecta especialment els **espais ciutadans**, malgrat que algun cop els passos efectuats o l'embranchada dels processos ciutadans poden tenir un impacte positiu en el context socio-polític. Un d'aquests efectes pot ser el de l'emulació: veure que ciutadans tan diferents i amb visions tan contraposades poden convida i arribar a acords ha contribuït en alguns casos a fer que els representants polítics emulin l'experiència i posin en marxa espais de diàleg al consistori.

En els espais ciutadans, el context que pot pesar o influir, així com el context en el qual les persones participants poden exercir la seva influència, és l'entorn social quotidià i el seu grup de referència quan aquest grup tingui cert pes. Quan avancen en els processos, els grups de referència o grups d'afinitat poden pesar en els moments que comencem a entendre «l'altre». Però aquesta comprensió de «l'altre» també pot suposar fer una tasca pedagògica en el grup.

El context agafa una importància especial en els **espais de diàleg polític**. Les persones que integren aquests grups normalment són càrrecs públics del municipi i, per tant, conviuen en altres òrgans de l'ajuntament i comparteixen l'espai polític municipal. Majoritàriament, tot i que no sempre, són espais on es produeix una dinàmica de confrontació i posicionament que es caracteritza per l'ús de la informació com a arma de poder, per la recerca de la consecució dels propis interessos i perquè la crítica política passa a l'àmbit personal i preval mostrar el que ens diferencia i els posicionaments de partit. Aquest xoc frontal respecte a la dinàmica de col·laboració i de consens desenvolupada en els processos de diàleg contribueix a generar incomoditats, alimentar desconfiances i qüestionar el sentit del grup. De tota manera, el canvi en les formes i actituds a l'hora d'afrontar la vida política pública –en la mesura que creix el coneixement mutu– contribueix molt significativament a les confiances del grup i facilita molt la feina.

En un altre àmbit, de vegades la falta d'acostament o de diàleg sobre determinats temes entre les forces polítiques en el context supramunicipal pot arribar a dificultar avenços que sí que són possibles en el terreny muni-

cipal. Però també es produeixen situacions en les quals qüestions enquistades en un altre àmbit han pogut buscar una via d'avenç en l'àmbit local, ja sigui per l'entitat que el mateix procés local ha adquirit, ja sigui per la confiança dipositada en els representants polítics locals o bé perquè s'ha deixat fer. En aquests casos, han estat possibles diàlegs que en altres àmbits serien improbables i s'han generat noves referències d'aproximació.

Un altre element de context que afecta la durada dels processos de diàleg polític són les cites electorals. Els mesos abans de les eleccions, l'ambient de confrontació política entra als espais i els processos pateixen generalment una aturada que s'acostuma a allargar entre cinc i nou mesos, ja que després de les eleccions cal esperar que es formin els nous ajuntaments.

Finalment, el context afecta la dinàmica del procés quan des de l'espai polític s'aborda una qüestió que implica altres actors del municipi i suposa donar-los una resposta. En aquests casos, cal compatibilitzar els temps que els representants polítics necessiten per arribar a acords i els temps d'aquests actors. Per una banda, significa prendre consciència de la responsabilitat assumida i de la necessitat d'oferir una resposta; per l'altra, pot generar una tensió afegida que topa amb els temps que requereix arribar a consensos.

Quadre resum. Alguns elements que caracteritzen els espais de diàleg municipal

	Espai ciutadà	Espai polític
1. La motivació	El compromís. Participació a títol personal i de manera voluntària, que es converteix en compromís com a conseqüència de la confiança que s'ha donat a aquestes persones.	La responsabilitat respecte a la realitat i a les demandes socials del municipi. Ser exemple davant de la ciutadania del que promouen.
2. La tasca		
Els objectius	Coneixement i acceptació mútua. Mirada crítica cap al passat i aportacions per a la convivència en el municipi. Ser agents de convivència.	Diàleg honest. Recuperar la memòria, reparació a les víctimes, atendre les realitats de sofriment, posar les bases per a una cultura de convivència i de drets humans.
L'agenda de treball	Narratives/relats del passat. Conclusions crítiques/Pilars de la convivència. Socialització de l'experiència.	Investigació sobre vulneracions de drets humans. Acostament a les víctimes. Actes de reconeixement a les víctimes. Actes de divulgació i reflexió ciutadana sobre memòria, drets humans, diàleg. Procediments encaminats a gestionar la convivència en l'espai públic. La realitat de les persones preses i els seus familiars. Gestió de situacions conflictives o situacions de crisis de confiança.
3. La composició de l'espai	Busca la diversitat significativa de vivències i aproximacions al conflicte.	Participació de totes les forces polítiques representades al consistori. Càrrecs electes i nivell de legitimitat dins del partit.
Element comú: la permanència dels membres.		

<p>4. La durada</p> <p>Element comú: període de més de dos anys, periodicitat mensual i sessions de dues hores de durada.</p>	<p>Fixar un termini de treball dona certa seguretat i control sobre la incertesa del procés.</p>	<p>La continuïtat dels espais de diàleg està marcada per la responsabilitat d'una agenda complexa i extensa.</p>
<p>5. El context sociopolític</p>	<p>El grup de referència o entorn, impacte de doble via. L'entorn pesa i dificulta poder avançar. La integració de l'experiència genera nous diàlegs i moviments en l'entorn.</p>	<p>Impacte de doble via en el context sociopolític. El context entra en l'espai, dificulta moviments i alimenta desconfiances. L'espai impacta en el context i genera moviments improbables en altres àmbits, així com noves dinàmiques de relació. L'aturada de les cites electorals condiciona la durada de l'experiència de diàleg. La implicació d'altres agents del municipi afecta els temps del diàleg.</p>

3. El procés de diàleg entre «diferents» com a eina de transformació social

Un altre element important que contribueix a fer que aquestes experiències de diàleg siguin una aportació significativa a la convivència és *el com*, és a dir, el procés de diàleg en si mateix. La manera com ho han fet, el camí, és tan important com el que cada grup pugui fer, del que pugui parlar o acordar, com els diferents itineraris que cada grup pugui construir a l'hora d'abordar la difícil tasca de mirar cap al passat i construir la convivència.

En aquest apartat pretenem fer comprensible la naturalesa de «procés» dels diàlegs dels quals parlem, com també la profunditat de les experiències. Volem descriure algunes de les eines metodològiques que han permès afrontar tant la delicada tasca acordada com la complexitat de les interaccions humanes que es dona en cada procés, ja que fonamentalment aquests són els dos plans que hem hagut d'atendre des de la facilitació.

Durant tots aquests anys, ens han resultat de gran ajuda diverses eines metodològiques i aproximacions agafades d'altres disciplines, tant a l'hora de facilitar com a l'hora de donar sentit al treball que s'ha fet. Al llarg d'aquest apartat farem referència, entre d'altres, a conceptes metodològics desenvolupats des de la psicologia social, des de la comunicació no-violenta (CNV) i des dels cercles restauratius (CRB). De cadascuna d'elles hem agafat allò que connectava amb les necessitats que anaven emergint en els espais i que ens ajudava a avançar vers un diàleg més honest, genuí i profund. Això ha comportat adaptar tant eines com llenguatge. El resultat ha estat una manera de treballar artesana i col·lectiva, però interconnectada amb altres aprenentatges i experiències prèvies que hem anat integrant en el camí que ha suposat acompanyar aquests processos.

3.1. El marc de treball compartit

Podem intuir, a partir del que s'ha explicat en els apartats anteriors, que parlem d'afrontar un diàleg que en un principi es presumeix difícil, dolorós i fins i tot perillós. A tot això, a més, s'hi suma el caràcter de procés d'aquests diàlegs, la qual cosa fa que sapiguem com comencem, però no com acabem, és a dir, que perdem el control sobre el resultat final i afrontem, per tant, un camí incert.

Per això, la primera tasca en tots els espais de diàleg ha estat dotar-los d'una estructura mínima compartida que «permet assumir riscos sense viure una situació de perill»,³⁵ que dota de cert nivell de control sobre l'experiència i que permet explicitar les diferències. Com veurem, l'estructura es converteix tant en un element indispensable per tenir cura del procés com en un marc de referència que caracteritza l'experiència de diàleg.

Aquesta estructura que en els grups hem anomenat **marc de treball** ha estat construïda, consensuada i compartida pels membres del grup des del primer moment. Això vol dir que s'ha compartit el poder sobre l'espai i el diàleg (el poder entès com la «capacitat d'acció concertada»³⁶), i que s'ha compartit també la responsabilitat sobre la cura de l'espai i del procés, ja que a l'hora de dotar l'estructura de contingut cada membre del grup ha tingut les mateixes opcions d'expressar el que necessita perquè l'experiència tingui sentit.

35. Aportació de Dominic Barter en la formació organitzada per l'Associació per a la Comunicació NoViolenta d'Espanya a Madrid el 2018.

36. Hanna Arendt a l'assaig *Sobre la violència* sosté que el poder concerneix al nombre d'individus capaços d'organitzar-se i d'actuar de comú acord per aconseguir dur a terme accions i projectes que originin alguna cosa nova en el món. Així, el poder és entès com a cooperació, acord i coordinació entre iguals. Des d'aquesta concepció, el poder es converteix en allò que és oposat a la violència.

Definir el marc de treball –de vegades anomenat «contracte del grup»– implica clarificar i explicitar el que farem i el que no farem, cosa que ajuda a gestionar ansietats inicials i a ajustar expectatives. Suposa, sobretot, fer dols sobre altres maneres de fer, integrar un marc de referència nou i de vegades oposat a altres de molt arrelats en el nostre imaginari col·lectiu i en el nostre dia a dia.

Una vegada constituït, cada membre decideix si es compromet o no a participar en el procés de diàleg. Cal aclarir que el mateix marc porta implícita la capacitat d'adaptació a les necessitats del grup; per tant, és revisable i modificable, però sempre de manera col·laborativa i consensuada. Cada revisió comporta adaptar-lo perquè pugui ajudar millor a aconseguir la tasca del grup i a tenir cura de l'experiència.

Els elements que componen el marc de treball generalment són: les condicions per al diàleg, els objectius compartits, els procediments de presa de decisions, els procediments de gestió de les dificultats, l'agenda de treball, la durada del procés, així com elements de funcionament (la periodicitat de les reunions, el calendari de sessions, les actes, la gestió dels canvis de dates, les vies de comunicació...).

En aquest punt ens centrarem principalment en tres elements nuclears del marc de treball que caracteritzen els processos de diàleg com a processos de transformació social, que es converteixen en guia i brúixola del procés, i que doten de seguretat els espais.

3.1.1. Les condicions per al diàleg

L'eina que caracteritza aquestes experiències és el diàleg. Però, perquè es pugui donar realment, cal controlar que tothom li atorga el mateix significat, ja que aquest concepte també ha estat marcat per la polarització social, i de vegades s'ha entès com un procés de donar la raó, de convèncer o de seduir l'oponent, en el qual algú s'erigia en àrbitre per dir què i qui era pertinent. Per tant, el procés de canvi d'aquestes experiències té lloc des del moment que es comença a acordar el marc compartit. Quan

parlem de condicions, no diem que el diàleg s'hagi de condicionar, perquè això desequilibraria les relacions de poder, sinó que cal acordar en quines condicions es vol dialogar.

Partint de la voluntat compartida dels participants en aquests espais d'iniciar un procés de diàleg, el primer pas consisteix a fer que cada persona expressi el que necessita per sentir un cert grau de comoditat i seguretat a l'hora de parlar i d'exposar-se, i el que la pot ajudar a escoltar i a rebaixar actituds defensives.

De la mateixa manera que es demana, s'invita també a oferir el que pot ajudar en el mateix sentit. Quan parlem de les «condicions per al diàleg» el que es visibilitzen són pors compartides, necessitats comunes a tots els éssers humans: el respecte, el fet de ser escoltats, de no ser jutjats, la voluntat de buscar el que ens uneix, la llibertat per parlar, l'honestedat, el compromís, l'empatia, etc. Algunes d'aquestes condicions parlen també de capacitats humanes que de vegades requereixen ser entrenades, per la qual cosa no sempre es donen des d'un primer moment, sinó que és el mateix procés de diàleg el que facilita que es vagin desenvolupant i integrant. Poder identificar aquestes «condicions» és el que permet dibuixar un sistema o un marc desitjable perquè es pugui desenvolupar el diàleg genuí.

Un exemple del que es demana i s'ofereix, però que no sempre es produeix des del principi—encara que existeixi la voluntat sincera que hi sigui, és l'empatia, que s'anirà desenvolupant en la mesura que es produeixi l'escolta. Segurament caldrà anar desactivant mecanismes defensius, així com la predisposició a rebatre el que escoltem. Quan la connexió entre les persones augmenti, de forma natural s'incrementarà la capacitat d'empatitzar o, dit d'una altra manera, la capacitat d'«obrir-se a la possibilitat d'anar a aquell lloc on vols anar tu, independentment del lloc on vulgui anar jo».³⁷

37. Citació agafada de les reflexions «Para tu práctica CNV», que Pilar de la Torre comparteix a la web de l'Institut de Comunicació NoViolenta

Totes les condicions, en més o menys grau, parlen de tenir cura, de les persones i de l'experiència. A continuació en desenvolupem tres de comunes a totes les experiències i alguns aprenentatges que se n'extreuen.

La confidencialitat suposa assumir que el que passa a l'espai de diàleg no és de ningú sinó de tots, i això vol dir que només es pot trencar quan totes les persones que hi participen així ho decideixen. Comporta preservar el que s'ha escoltat en el grup com una cosa valuosa, fer-se càrrec del que altres han compartit. Per tant, parla tant de tenir cura de les relacions com de l'experiència. Garantir la confidencialitat és un dels principals indicadors de compromís respecte al procés, en la mesura que contribueix a reduir la por a la utilització i la patrimonialització de l'experiència. Saber que el que s'ha parlat o exposat no sortirà del grup fa que el diàleg sigui més honest i permet aprofundir en els motius, les pors i les necessitats que s'oculten darrere dels posicionaments. Així el diàleg guanya en profunditat, ja que hi afloren les contradiccions i les diferències amb més llibertat.

La discreció comporta no fer pública l'existència de l'espai de diàleg. De vegades, algunes experiències han fet públiques iniciatives consensuades en aquests espais sense fer públic el procés. En aquests casos, un dels principals motius ha estat preservar l'espai de pressions externes, poder mantenir la iniciativa sobre l'agenda i respectar els temps de treball que cada qüestió necessiti.

La reciprocitat. És important ser conscients que aquests diàlegs impliquen posar-se en joc, afrontar les pròpies limitacions per buscar formes d'acostament i de trobada, saber que tothom està disposat a córrer els mateixos riscos, a donar el mateix. Evidentment, mesurar el nivell de reciprocitat és una qüestió força subjectiva, ja que un mateix sempre considera que està donant o perdent més que l'altre. Però igual que les persones participants controlen periòdicament el que cadascú hi aporta, també cal estar atent quan alguna de les parts sent que hi ha un cert desequilibri, ja que això ens avisa de la seva percepció d'inseguretat dins del

grup. A més, aquest element acostuma a ser un indicador de moviment o de l'estat de les confiançaes del grup i, per tant, requereix atenció.

Una vegada explicitades les condicions que afavoreixen un clima de diàleg, és important clarificar que aquestes condicions no es converteixen en les normes per jutjar i castigar els qui no les compleixin. Una altra característica d'aquests processos és superar les dinàmiques duals de bons i dolents des de les quals es fan els judicis morals, i transitar vers una mirada més restaurativa en què es pugui posar el focus en l'honestedat i la responsabilitat. Quan el marc compartit no es compleix, cal aclarir què ha passat, entendre'n els motius, fer-se càrrec de manera honesta dels fets i estudiar la forma de recuperar la confiança tant en les persones com en el camí. Tot això –incloent-hi la manera d'abordar-ho i d'integrar-ho– és part del procés de diàleg.

3.1.2. Els objectius compartits

La motivació de partida a l'hora de conformar aquests grups és la de fer una aportació social a la convivència. De manera conscient o inconscient, aquesta motivació caracteritza totes les experiències. En alguns casos fins i tot s'intenta visualitzar el resultat final que s'assolirà: un foli de consens o un acte concret, tenint en compte les referències que coneixem. No obstant això, els processos permeten assajar noves aproximacions a problemes vells i obtenir resultats difícilment imaginables a l'inici del procés. En el camí el focus es trasllada del resultat final als objectius comuns, i els converteix en guia i marc de referència dels diàlegs i de les possibles estratègies compartides.

En els processos de diàleg hi distingim dos tipus d'objectius:

- **Objectius implícits:** són els objectius no sempre explicitats, que parlen del procés i que l'orienten. A mesura que avancen els diàlegs, augmenta la percepció que la manera de treballar és el que dota de sentit i caracteritza

l'experiència. També s'adquireix consciència del «potencial multiplicador en l'impacte»³⁸ que té el procés grupal. Tot això fa que tenir cura del procés es converteixi en un objectiu que, encara que no sempre quedi explícit, agafi centralitat.

- **Objectius explícits:** són els objectius explícits i compartits per les persones que integren l'espai, que doten de sentit cada pas, guien el procés i el treball que s'ha de fer; és a dir, són els que ens ajuden a enquadrar la tasca –a recordar allò que ens convoca– també quan apareixen les pors, les resistències o les dificultats.

La tasca, per tant, consisteix a definir i acordar els objectius explícits compartits. Per fer-ho, el primer pas és explicitar les pròpies expectatives, en les quals es troben els desitjos, les necessitats i els possibles finals. Com que no tots els objectius tenen el mateix pes per a cada persona del grup, es busquen els que sí que són compartits, que parlen del que avui podem afrontar. I en la mesura que són acceptats per tots els membres del grup, la responsabilitat d'assolir-los o de treballar-los és compartida, la qual cosa suposa atendre tant les pròpies necessitats com les dels altres que, una vegada acordades, es converteixen en pròpies.

De vegades hi ha objectius o tasques que en un primer moment no són compartits, però quan els grups es van consolidant gràcies al camí recorregut i a les confiança generades, poden ser acordats en el futur. Així, és important revisar amb una certa periodicitat els objectius fixats, analitzar el nivell de fites aconseguides, l'adequació de les accions o estratègies marcades i ajustar-ho en cada cas a les necessitats i possibilitats de cada moment.

Cal distingir entre el que farem (quins temes tractarem i quines accions concretes conformen l'agenda de treball) i els objectius. Les accions

38. Aquesta idea sorgeix de la reflexió de Mirtha Cucco García: «El grup és més que la suma dels seus membres; té un potencial multiplicador en l'impacte» a *La metodología de los Procesos Correctores Comunitarios (Metodología ProCC)*.

suposen les diferents estratègies que implementarem en la consecució dels objectius. Per tant, per assolir un objectiu hi pot haver múltiples estratègies, i això fa que s'eixamplin els marges de les possibles formes de respondre a una qüestió o a una temàtica sempre que no s'abandoni l'objectiu.

Una vegada fixats els objectius compartits, aquest moment acostuma a comportar el reajustament de la composició del grup, ja que els mateixos objectius marquen el perfil de les persones convenients per poder-los aconseguir.

El sentit del grup en crisi i el paper dels objectius. Els processos de diàleg viuen tensions constants de naturalesa molt diferent, afectats per elements del context, personals o de la mateixa dinàmica grupal. Aquestes experiències comporten afrontar un camí incert amb companys de viatge desconeguts o no elegits, així com un gran esforç tant per la temàtica i les emocions que es mobilitzen com pel temps i la dedicació que suposen. Per això, durant tot el procés, està en joc el «sentit» de l'experiència. És un fet normal que hem de legalitzar i cuidar. Els diferents agents implicats poden qüestionar el sentit de l'experiència des de diferents llocs: té sentit transitar pel dolor?, té sentit mostrar la meua vulnerabilitat?, té sentit assumir riscos?, té sentit tocar allò que fa mal, que molesta o que genera incomoditat?, té sentit mostrar allò que he mantingut guardat, silenciats o negat?, té sentit mostrar les meves diferències, encarar el conflicte?...

Recuperar el sentit –recordar per què ens hem embarcat en aquest viatge– ajuda a tornar a sincronitzar il·lusions i esforços, que és des d'on podem avançar com a grup i afrontar la tasca.

3.1.3. Les actes

Malgrat que en la nostra experiència han estat una eina valuosa de treball, les actes poden arribar a ser un element conflictiu, ja que amb certa facilitat es poden produir interpretacions o valoracions de la persona facilitadora que distorsionin el que s'ha viscut a la sessió.

Les actes que es fan han de preservar la confidencialitat acordada, per això són de naturalesa privada i s'entenen com una eina de treball. S'hi recullen principalment els acords adoptats en cada reunió, el nivell de desenvolupament dels diàlegs mantinguts i les claus que marquen els punts de trobada i les desavinences. Aquest últim punt contribueix especialment a prendre consciència del que s'ha avançat en la reunió i no només a quedar-se amb les sensacions o les percepcions personals i subjectives. A més, el fet que les actes hagin de ser acceptades –a l'inici de cada reunió es pregunta si hi ha res que calgui corregir o completar– obliga els membres del grup a llegir-les i ajuda a enquadrar la reunió, a veure si tothom es troba en el mateix punt i a donar continuïtat a la reunió anterior.

Per acabar, en els casos en què la composició de l'espai pateix algun canvi, les actes ajuden a comunicar la feina que s'ha fet fins aquell moment. Quan els membres han de transmetre un tema als seus grups de referència (normalment aquesta situació es produeix en els espais polítics), les actes són de gran ajuda –igual que a l'hora de documentar o de sistematitzar l'experiència–, ja que defineixen tot allò que el grup ha acordat donar a conèixer.

3.2. El grup com a espai de treball

Els processos que tractem tenen el grup com a espai de treball compartit i acordat. No tot passa en el grup, però tot allò que parla del procés hi té un lloc. Quan s'acaba la reunió, cada participant torna a la seva realitat. De vegades el context general o la dinàmica política en els grups municipals tenen un impacte significatiu en algun dels membres. Com que el grup no és una illa, sinó que està interconnectat amb l'entorn –en la mesura que s'hi trasllada el que passa a fora i que es pretén incidir en l'entorn–, el grup deixa un lloc per a tot això; bàsicament perquè allò de què estem parlant és real i en el grup es donen les condicions per poder abordar-ho de manera segura.

En altres casos, són els ecos d'alguna reunió els que generen un impacte: alguna qüestió del que s'ha escoltat o del que no s'ha escoltat ressona en algun membre del grup i genera malestar, enuig o dolor. De vegades això implica mantenir una conversa amb la persona facilitadora per poder entendre millor què s'ha mogut o per què l'impacte ha estat de tal magnitud que condiciona fins i tot el fet de seguir amb l'experiència. En aquestes situacions l'acord sempre és introduir el que ha passat en el grup perquè forma part del procés que s'està vivint.

Els grups s'entenen com a espais de treball en la mesura que es poden definir com «un conjunt de persones que comparteixen un temps i un espai en funció d'una tasca»,³⁹ on la tasca o l'objectiu principal és fer una aportació a la convivència. De tota manera, quan alguna cosa de nosaltres es mou i es transforma, el grup es pot entendre com un espai formatiu i fins i tot terapèutic. Compatibilitzar aquesta idea de grup com a espai de treball, formatiu i, en certa manera, terapèutic ha suposat un gran repte. Precisament és aquesta dimensió vivencial, molt present en els espais ciutadans, la que de vegades dona lloc a certes resistències. El nivell d'exposició personal i de vulnerabilitat que es viu en el grup genera por i fa que persones que des d'un pla racional comparteixen la tasca es qüestionin la participació en el grup. En aquests casos part de l'estructura que contribueix a donar seguretat pot ser saber que el grup mai no demana més del que un està disposat a donar i que cadascú lliurement decideix fins on es vol obrir.

L'espai físic. Normalment els grups es reuneixen sempre en un mateix espai, i això contribueix a connectar amb l'experiència grupal i a col·locar-nos en l'ara i aquí. Ens trobem on està passant el procés.

39. Cucco García, Mirtha; Códova Llorca, Dolores i Rebollar Sánchez, Maricel Alba. *La intervención sobre los malestares de la vida cotidiana. Aportes de la Metodología de los Procesos Correctores Comunitarios*. NuevosEscritores, 2010.

El format ideal és el cercle de cadires o, com ho anomena Dominic Barter, «la geometria del poder compartit», perquè ajuda a trencar la dinàmica de taula de negociació entre parts i veure la multiparcialitat. El format resulta més horitzontal, sense jerarquies, i contribueix a buscar altres llocs des dels quals parlar i escoltar, uns llocs més igualitaris, de connexió, de vulnerabilitat i de cuidar-se mútuament. Alguns cops el cercle ve donat d'inici per la facilitació, i el grup entén el sentit quan avança el procés. D'altres, la persona facilitadora s'incorpora a una dinàmica en què les taules tenen presència; en aquests casos, treure la taula és part del procés i s'acostuma a fer a mesura que les persones del grup senten més seguretat o comoditat. De tota manera, no sempre és possible, i aleshores treballar la dinàmica comporta un repte més gran.

L'espai temporal. Ja hem esmentat en apartats anteriors que l'ara i aquí responen a un context en què ha cessat la violència política, però en què els impactes encara segueixen molt vius en les vides de les persones i algunes de les seves conseqüències no han estat del tot ateses; això vol dir que el sofriment està molt present en els grups. Es tracta de diàlegs en què les persones encara poden parlar en primera persona, són part del conflicte i han viscut la violència o les seves conseqüències de manera directa, o bé aquesta violència ha condicionat significativament les seves relacions i la seva vida quotidiana. També els temps cronològics impacten en l'espai, tot i que cada grup quan comença marca els seus temps: els mesos previstos en un primer moment es van convertint en anys. Això s'hi afegeix que hi ha qüestions i temàtiques que quan s'aborden es constata que requereixen més temps del que s'havia previst inicialment.

3.2.1. El procés grupal

Concebre el grup no només com un espai, sinó com un mètode de treball, amb la seva pròpia dinàmica, ha estat de gran ajuda per entendre el que passa en el procés per poder-lo acompanyar d'una manera més eficaç. En aquesta mirada al grup, cal destacar l'aportació que des de la

psicologia social han fet autors com Pichon-Rivière⁴⁰ i Mirtha Cucco⁴¹

En aquest punt només esmentarem alguns elements conceptuals i algunes eines que ens han resultat valuoses tant per llegir la dinàmica grupal com per donar sentit al procés grupal i acompanyar-lo. Segurament es tracta d'interpretacions molt personals del que han desenvolupat els autors mencionats, però que en la mesura que connectaven amb les necessitats que emergien en els espais de diàleg han estat de gran utilitat.

Una de les aproximacions que descriu millor el que succeeix en aquests espais és entendre el procés grupal com una «**espiral dialèctica**»,⁴² en què es dona una successió de moviments d'avanç i de retrocés. Encarar el procés de diàleg com un procés dialèctic, un procés en moviment, ajuda a prendre consciència d'estar afrontant la difícil tasca del canvi. Així, entendre el procés en espiral dota d'un nou sentit les dificultats o els bloquejos que s'hi poden viure, suposa assumir que tot moviment o canvi genera una sèrie de resistències, que més que distorsionar la tasca, comporten una oportunitat d'aprenentatge i que, per tant, sense atendre aquests moviments de retrocés és impossible assolir l'objectiu compartit.

Aquesta idea del procés com una espiral connecta plenament amb el que passa en aquestes experiències. De vegades, els grups estan treballant un tema i de sobte sorgeixen situacions que impliquen alentir el ritme o parar, que sovint impacten negativament en la confiança i qüestionen el sentit del treball. És el que col·loquialment anomenem «crisis» o «bloquejos». Acostar-se a aquestes situacions des de l'acceptació com a part del procés grupal i tenir les eines metodològiques per poder llegir i donar sentit a la dinàmica grupal és de gran ajuda tant per a la facilitació com per al grup.

40. Enrique Pichon-Rivière va ser un metge psiquiatre considerat un dels introductors de la psicoanàlisi a l'Argentina i generador de la teoria de grup coneguda com a «grup operatiu», una eina molt important en la psicologia social.

41. Mirtha Cucco García és especialista en psicologia social i psicologia clínica.

42. Concepte desenvolupat per Pichon-Rivière que parteix de l'eina d'avaluació del procés grupal anomenada «con invertit».

Un altre dels elements valuosos d'aquesta aproximació metodològica és identificar els dos plans interconnectats que es mouen dins de la dinàmica grupal, és a dir, allò que és **explícit o temàtic**, el que diem, allò que queda manifest en el grup, el que sembla que passa, i allò que és **latent o dinàmic**, que seria allò que és implícit, emocional, relacional, allò que passa i no s'explicita. Com aporta Mirtha Cucco, «els continguts no són afectivament neutres», ens connecten amb la nostra pròpia trajectòria vital i social, amb experiències passades, amb les nostres «motxilles»... Per tant, entendre que aquests dos plans són part d'un mateix procés ajuda a entendre millor el que succeeix en el grup i permet prioritzar on s'han de posar les energies.

Tornant a la definició del grup com «un conjunt de persones que comparteixen un temps i un espai en funció d'una tasca i que es relacionen des d'un mecanisme complex d'assumpció i d'adjudicació de rols»,⁴³ parlarem breument d'aquesta qüestió dels rols. En les experiències que acompanyem no hem mirat de manera sistemàtica els rols que es jugaven, bàsicament perquè es tracta d'una metodologia que no dominem, però sí que hem incorporat aquesta mirada de manera molt puntual a l'hora de llegir i d'entendre el que estava passant en el procés.

Tal com desenvolupen els autors que hem esmentat més amunt, les persones tenim un repertori de rols que juguem en els grups humans als quals ens incorporem en el transcurs de la nostra vida. Dins d'un grup aquests rols s'entenen al servei del procés grupal, compleixen una funció, però cal que siguin assignats pel grup i assumits per la persona, malgrat que aquesta assumpció de vegades sigui de manera inconscient. Aquí els rols es converteixen en indicadors de l'estat del procés grupal. Quan les persones sincronitzen il·lusions i esforços en funció de la tasca que els convoca i es converteixen en grup –un organisme que és més que el sumatori de les parts–, es necessita algú que manifesti allò que no s'atreveix a reconèixer, i aquest és el paper dels rols. Seguint amb la idea de

43. Cucco García, Mirtha; Códova Llorca, Dolores i Rebollar Sánchez, Maricel Alba. op. cit.

l'espiral dialèctica, els rols que hem estat utilitzant són aquells que ens han ajudat a mirar el pla dinàmic o latent des de l'eix d'avanç i retrocés. Principalment, hem mirat els rols que ens han permès entendre millor quan el grup, una vegada en marxa, de sobte frena o retrocedeix. Una de les raons potser ha estat la necessitat de tenir cura tant de les persones com de l'experiència. Les aturades generen molta frustració i malestar, i sovint focalitzem el nostre malestar en la persona a qui associem el retrocés; per això aquesta lectura dels rols ha estat de gran ajuda per distingir la persona del problema.

Un exemple del que acabem d'exposar pot ser el següent: entendre que quan una persona mostra dificultats per avançar en la tasca pot ser degut a resistències personals, a pressions externes o bé ens pot estar dient que alguna cosa passa en el grup. En aquests casos, revisar quin rol pot estar jugant i si té sentit amb el que està succeint ens ajuda a distingir la persona del rol i a posar el focus en el procés grupal, ja que tots som responsables de tenir-ne cura. Quan la persona desenvolupa un rol de retrocés, pot voler dir que el grup va massa ràpid, que hi ha qüestions que no s'han aclarit prou bé o que no totes les persones en el grup senten que es troben en el mateix punt per encarar nous passos. Significa que efectivament el grup està afrontant un pas per avançar i això espanta. En aquest moment el grup, entès també com un sistema viu, s'autoregula i assigna a algú el rol a través del qual es pugui expressar aquesta situació.

Aquesta idea del procés com una espiral ha estat una percepció constant en tots els espais, i les fases descrites per Pichon-Rivière, sempre des d'una interpretació molt personal, ens permeten explicar millor el que significa aquesta idea de l'espiral.

1. A l'**inici del procés grupal** s'enfronta la por escènica. El grup comença en pretasca. L'objectiu principal és passar del sumatori d'individus a fer grup. Al principi resulta fonamental acordar una estructura –marc de treball compartit, en el nostre cas– que doni seguretat per afrontar el diàleg, així com acordar l'objectiu que ens convoca. D'aquesta manera prioritzem satisfer necessitats bàsiques com ara la seguretat o la protecció, i

per això tendim a buscar les persones afins: és el que s'anomena «sociabilitat sincrètica», i es fa un pacte no explícit de no agressió entre iguals.

2. **Punt d'inflexió.** És el moment en què el grup passa de pretasca a tasca. De manera inconscient es du a terme el repartiment de taques i funcions, fet que suposa una assignació i una assumpció de rols. El grup es mou per assolir la tasca, és a dir, comencem a buscar allò que és diferent, complementari. Comporta la percepció d'haver adquirit un lloc segur en el grup o de sentir el grup com un espai segur, i això ens permet mostrar les diferències i assumir riscos. Aquí es trenca el «pacte de no agressió» perquè mostrar la diferència comença a no percebre's com a perillós, i des de la connexió i la comprensió és possible. Aconsegüim sincronitzar tant desitjos com esforços: el grup ja funciona i pensa com a grup.

3. **Arriba el revolt** o el que anomenem un obstacle/crisi. El grup fa un moviment de retrocés, activa el fre i passa a pretasca. De cop i volta es perd l'objectiu. S'ha de tornar a organitzar el grup, aturar el pla temàtic i mirar cap endins. Cal enquadrar la tasca i recuperar objectius, llegir les pors i les resistències que no s'expliciten.

El moviment de retrocés implica donar un lloc a allò que pesa i que en certa manera condiciona el diàleg. De vegades és una persona concreta la que provoca parlar d'un tema, la que anomena una qüestió que és viscuda amb tensió. Quan allò de què parla té relació amb el que està passant en el grup, aquesta persona està jugant el rol de portaveu definit per Pichon-Rivière. En alguns casos una persona introdueix en el grup un tema que resulta conflictiu, que per a ella és important, però que es viu com un conflicte. En la mesura que es percep com una qüestió que molesta altres membres, ens indica que es tracta d'alguna cosa no resolta en el grup i que, per tant, requereix ser atesa. En aquestes ocasions és important no confondre la persona amb el rol, ni amb el problema que emergeix.

Normalment això es viu en els grups com un pas cap enrere, com un obstacle o una crisi. Efectivament, és un moment de tensió entre els qui

no veuen la necessitat d'aturar-se i els qui creuen que sí que cal. Però aturar-se i atendre el problema que emergeix té a veure amb tenir cura dels temps de «l'altre» i amb ser honestos amb el procés en què tots tenim el mateix poder i del qual tots som corresponsables. Té a veure també amb tenir cura de la salut del grup, que pot entrar de manera inconscient en una compulsió de fer per no haver de mirar allò que molesta.

Quan la persona facilitadora és conscient del que està passant, es poden fer servir diferents eines per explicitar allò que és implícit. Una manera és aprofitar les preguntes utilitzades en l'enquadrament de cada sessió: «Com veniu avui al grup?», «hi ha alguna cosa que vulgueu recuperar de l'última reunió?». Aquestes preguntes connecten més amb la vessant anímica, amb la capa més emocional, des d'on es pot obrir una porta a necessitats que estan agafant pes en els diàlegs i que no troben espai per ser canalitzades. Altres vegades, en canvi, cal intervenir-hi una mica més: la facilitadora pot fer una devolució de la qüestió que s'entén que està passant i, en l'enquadrament de la reunió, pot anomenar algunes pors o malestars i traduir-los en necessitats. Ha d'examinar si alguna cosa del que es diu connecta amb el que passa. Si és així, d'alguna manera s'ha «legalitzat» el fet de poder anomenar-ho i es poden veure les connexions i els diferents impactes que té en el grup. Això fa desaparèixer el fantasma.

Algunes d'aquestes pors o resistències poden ser la por a traïr el grup, la por a perdre la pròpia identitat a mesura que creix la identitat grupal o la por a la seducció o a la manipulació.

4. **La sortida del revolt.** Per sortir del revolt, des de la facilitació toca abaixar el ritme del pla temàtic i posar el focus en el dinàmic. Implica mirar cap endins i escoltar allò que s'està movent i que ens impedeix avançar junts. Es tracta, per tant, de buscar una sortida que funcioni per a tothom, cuidar el grup, rebaixar la sensació de perill que ha disparat el fre i centrar-nos en com es poden tornar a sincronitzar il·lusions i esforços. Com ja hem comentat anteriorment, en aquestes situacions recuperar els objectius que ens van convocar ajuda a donar sentit a aquests moments.

El cansament i la frustració que també caracteritza els processos fan que el revolt es visqui més com un bucle o una rotonda sense sortida. En aquests casos cal parar i mirar en perspectiva el camí que s'ha recorregut, recuperar els objectius aconseguits i rescatar també la part positiva de l'experiència. Agafant com a eix una línia temporal i, col·locats en l'ara i aquí, hem de mirar on érem i on som ara. Cal, doncs, recuperar com vam començar, els objectius marcats, el camí recorregut i allò que hem assolit per poder mirar cap al futur i veure què volem i què podem fer per avançar en la consecució de la tasca.

La sortida suposa un aprenentatge que s'integra en el procés. Quan el grup ha passat pel revolt i es col·loca en un lloc diferent, normalment en surt reforçat.

3.2.2 Altres elements que afecten el procés grupal

1. **L'assiduïtat en l'assistència.** A més del treball que es fa en el grup, els temes o les tasques que s'aborden, l'experiència és principalment vivencial. Comporta implicar-s'hi, viure converses molestes i de vegades conflictives que requereixen més d'una reunió per poder donar-los sentit. Això significa que assistir a totes les reunions és molt important perquè cada una és una oportunitat per entendre i resoldre qüestions vives en el grup.

D'altra banda, quan tornem a la reunió ens reconnectem amb l'experiència grupal, mirem al voltant les cadires que configuren el cercle i comprovem si hi som tots. Les persones que conformen el grup són el contenidor que conté el procés. Quan una cadira està buida, aquest fet inquieta perquè ocupa espai en el procés. En aquests casos, és important saber el motiu de l'absència, si és per força major i si ha estat comunicada. Quan no ho ha estat o quan el motiu no té sentit, vol dir que alguna cosa està passant en el procés, alguna cosa que cal recuperar per processar, entendre i col·locar. A més, cal tenir en compte que quan algú no pot assistir a una sessió, això també pesa en la persona que no hi ha participat, que en la sessió següent sent que li costa més reconnectar.

En la mesura que aquest tipus d'experiències suposa un exercici molt exigent pel que fa al nivell d'exposició, de durada i dels temes que s'hi tracten, la no assistència pot portar a valorar el nivell de reciprocitat i de compromís dels altres.

2. **Els canvis en la composició dels membres del grup.** En alguns casos, quan avança en el coneixement mutu, el grup detecta que necessita escoltar altres vivències no presents i decideix aturar-se fins a completar el grup. Aquestes decisions, tot i que són beneficioses a mitjà termini, no resulten innòcues per al procés grupal. A les persones que ja són en el grup els acostuma a suposar repetir fases del procés i tornar a compartir les vivències, mentre que a les noves incorporacions els pot comportar tenir la sensació d'haver-se perdut una part molt important i significativa de la vida del grup, ja que hi ha vivències anteriors molt presents.

Cal recordar que el **caràcter voluntari** de les persones que conformen els espais ciutadans fa que els participants tinguin la llibertat d'entrar i sortir del grup quan vulguin. De tota manera, aquests canvis en la composició afecten molt significativament el procés. En aquests casos pesa l'absència, que es pot arribar a viure com un abandonament i fins i tot com un fracàs del grup. Normalment, les persones que decideixen deixar l'espai són invitades a una reunió perquè es puguin acomiadar de la resta de membres i puguin explicar els motius pels quals han pres la decisió, així com rebre del grup el que ha suposat que hi hagin participat. Aquest ritual ajuda d'alguna manera a donar un sentit a la pèrdua i a fer el dol. De tota manera, és un pas que no sempre es fa i aleshores el fet de no entendre els motius de l'absència, de no haver tingut l'oportunitat d'acomiar-se, dificulta fer un tancament necessari i la persona absent segueix molt present en el procés.

En els espais polítics, els canvis de composició dels membres normalment coincideixen amb els canvis de legislatura. En aquests casos, el procés pateix una aturada en el pla temàtic i suposa tornar a revisar el marc de treball compartit per introduir-hi les necessitats de les noves incorporacions. No acostuma a afectar tant l'agenda de treball ni els objectius,

ja que en la mesura que són representants polítics, són entesos com un compromís de partit i, per tant, com a propis. De tota manera, el fet no haver viscut el procés des de l'inici de vegades dificulta entendre els passos que s'han fet fins aquell moment i els debats que ja es troben avançats. Els nous membres, tot i que han rebut la transmissió dels temes treballats, no disposen de la vivència del procés anterior i desconeixen el nivell de compromís i de risc mostrat pels altres partits polítics, per la qual cosa en un principi la mirada és més política que no pas humana. Aquí les confiançaes estan marcades pel nivell de relació en l'àmbit municipal, i això de vegades tindrà un saldo negatiu que requerirà més temps. Tanmateix, els canvis en la composició no impliquen res negatiu en si mateixos, perquè el relleu pot aportar aproximacions personals que faciliten alguns diàlegs enquistats.

3.3. El diàleg com a flux de sentit

Entre el que penso, el que vull dir, el que crec que dic, el que dic, el que vols sentir, el que sents, el que creus que has entès, el que vols entendre i el que entens, hi ha nou possibilitats de no entendre's.⁴⁴

De vegades partim de visions estereotipades del que significa el diàleg, i més en societats polaritzades com la nostra. Sovint s'associa el diàleg a donar la raó, a convèncer amb arguments o a seduir pel pes de les nostres vivències o, fins i tot, del nostre rang o estatus tant en el grup com en l'àmbit social. Però entendre el diàleg com un procés que busca comprendre el sentit profund d'allò que es diu i que ens permet connectar-nos amb «l'altre» com un igual, obre nous horitzons per buscar estratègies i solucions compartides que generin, com deia Jean Paul Lederach –expert en mediació de conflictes–, «transformacions de llarga durada».

44. Fragment de *L'Encyclopédie du savoir relatif et absolu* de Bernard Werber.

Alguns cops volem expressar amb claredat el que és important per a nosaltres i entendre el que l'altra persona ens diu, però sovint ens trobem amb situacions en les quals el que es diu i s'escolta sembla que va per canals diferents. No som capaços d'obrir un canal de comunicació o una connexió. Aquestes situacions generen sentiments de molta impotència, frustració, incomprensió i exclusió.

El repte és com podem establir aquesta connexió entre les persones perquè el diàleg es produeixi garantint la comprensió mútua. Des de la metodologia dels CRB, creada a les faveles del Brasil i basada en el mètode de comunicació no violenta de Marshall Rosenberg, llegim que perquè es generi aquesta connexió hem d'entendre el diàleg com un flux de sentit entre qui parla i qui escolta.

Implica tornar a activar la intenció honesta i curiosa de voler entendre, de posar el focus no tant en el que es diu o es fa, sinó en el que es vol dir, «ja que la manera més profunda de comprensió s'assoleix quan cadascú escolta el significat o les necessitats expressades a través de les paraules i/o accions de cada persona», com diu Marshall Rosenberg. Ara bé, escoltar no sempre és fàcil. En alguns casos, emocions com la ràbia, el dolor o l'enuig no ens permeten escoltar, sobretot quan l'altra persona representa «l'altre» en el conflicte. Com més gran sigui la intensitat del dolor, més gran serà la sordesa. Aquests espais permeten donar un lloc a les emocions en la mesura que aquestes estan connectades amb el procés grupal. De vegades les emocions i necessitats expressades no només ens parlen del que succeeix en l'espai, sinó que tenen una dimensió més personal o social. En aquests casos és fonamental recuperar els objectius del grup i els acords inicials, el «per a què» ens hem reunit. Cal distingir la capacitat terapèutica de l'espai de la teràpia en si mateixa. També és important tenir clara la naturalesa de l'espai per no obrir allò que com a facilitadores no podem ajudar a processar i no hem de demanar al grup més del que pot donar. Així, correspon a la facilitació contenir aquestes situacions i buscar les possibles connexions amb el procés de diàleg, tant en el pla temàtic com en el dinàmic. Des d'aquest lloc es contribueix, per una part,

a vetllar perquè la persona no se senti jutjada o rebutjada per mostrar les seves emocions i, per l'altra, a fer que la situació no superi el grup.

En altres moments és la persona que parla la que té dificultats per fer entendre el que és important per a ella i, més que parlar del que necessita, se centra a defensar la manera com entén que ha de satisfer el que necessita; és a dir, demana/exigeix que se li doni allò que considera que és l'únic que la pot ajudar a satisfer les seves necessitats.

I la majoria de les vegades simplement no sabem com escoltar; creiem que ho fem, però més que escoltar sentim parlar.

En la metodologia dels CRB s'utilitzen una sèrie de tècniques que permeten recuperar el flux de sentit per restaurar la connexió. Són tècniques que impliquen desenvolupar una escolta profunda, que principalment suposa acollir i cuidar aquell qui parla. D'una manera molt senzilla, es tracta que una persona del grup assumeixi la funció –al servei de tot el grup– d'escoltar atentament aquell qui parla, i cada cert temps li ha de retornar el que creu que ha escoltat; el missatge principal, el sentit del que diu o la necessitat que vol transmetre. Una vegada feta la devolució, es verifica amb la persona que parla si era així el que volia dir fins que qui parla considera que ha aconseguit fer-se entendre. En la mesura que el que s'escolta agafa sentit, el diàleg flueix, la comprensió mútua és possible i es contribueix a disminuir la sensació d'impotència, d'enuig o de dolor que la incomprensió pot arribar a generar. A més, quan la comprensió mútua creix, l'escolta es torna més empàtica i ens permetem anar allà on «l'altre» ens porta.

Aquesta tècnica de la devolució normalment acostuma a ser utilitzada per qui facilita, ja que quan percep que no s'està produint una comprensió en l'escolta ni prou claredat a l'hora d'expressar intenta ajudar les parts a reconnectar. De tota manera, quan els processos avancen, les persones participants també van integrant aquesta forma d'escolta més profunda perquè la comprensió mútua agafa sentit i valor.

Un exemple del valor que es dona a aquest tipus d'escolta profunda és el fet que la presa de decisions en aquests espais es fa per consens.

Davant de la necessitat d'acordar alguna qüestió, tan important com identificar els punts de desavinença i de trobada és entendre les limitacions, les pors i les necessitats que hi ha darrere de cadascun d'ells. Per fer-ho, cal un exercici enorme d'honestedat que contribueix a restaurar la connexió, des de la qual es pot decidir amb més llibertat allò que cadascú està disposat a donar i allò a què està disposat a renunciar. I només així, des de la llibertat de donar, és possible arribar a allò que en cada moment es pot explorar i decidir fins on es pot compartir.

Cuidar la comunicació és un repte perquè ens exigeix un gran nivell d'honestedat, però a la vegada és la millor manera de superar la por a l'engany, a la utilització o a la manipulació. Durant molt de temps hem utilitzat una certa ambigüïtat constructiva, termes o formes d'anomenar les coses de manera genèrica, sense comprovar si tots enteníem el mateix i, tot i que no era així, consideràvem que la nostra vivència també s'havia tingut en compte. En aquests espais es donen les condicions per poder explicitar el que és important per a cadascú, més enllà d'exigències i de posicionaments rígids. Es donen, per tant, les condicions per mostrar amb honestedat el sentit profund d'allò que expressem, les nostres limitacions i els nostres desitjos; en definitiva, hi podem mostrar la nostra vulnerabilitat.

3.4. La dimensió relacional i la confiança

Quan parlem de la dimensió relacional, ens referim tant als vincles com als contextos relacionals des dels quals les persones construïm la nostra identitat. Des de la facilitació també podem identificar els impactes que té el procés en aquest àmbit.

D'una banda, les persones que participen en aquestes experiències de diàleg construeixen una sèrie de vincles en la interacció amb els altres membres del grup que generen una «teranyina» gairebé imperceptible però que opera molt significativament en els diàlegs.

De l'altra, la vivència del procés de diàleg, a mesura que guanya en honestedat i profunditat, connecta els membres amb la seva manera de veure el món, és a dir, cada persona construeix la seva forma de pensar i d'actuar marcada per la seva trajectòria personal, així com per la interiorització de l'imaginari social de cada context. La interacció amb altres persones eixampla la nostra manera de veure el món i això impacta en el que creiem, pensem i fem. I, per últim, existeixen vincles profunds amb els propis mons de referència, amb aquelles persones amb qui hem compartit altres històries i trajectòries socials i polítiques al llarg dels anys.

Aquestes relacions amb els «altres», amb un mateix i amb els «nostres» es veuen afectades per aquests diàlegs i pateixen canvis, la qual cosa té un impacte en els processos. Per això cal tenir-ne cura, requereixen atenció, reconèixer-los, naturalitzar-los i acompanyar-los, ja que els canvis, els moviments, necessiten un context segur perquè puguin ser integrats de manera que serveixin no només per al procés sinó també per a les persones que el fan possible.

De vegades els vincles construïts dins del grup poden arribar a limitar l'honestedat dels diàlegs. Tenir cura es confon amb ser complaent, donar la raó o evitar el conflicte que pot generar expressar visions diferents o contraposades. En aquests casos hi ha persones que poden arribar a autocensurar-se, a no mostrar opinions o visions diferents per no fer mal en va.

En el procés, el grup arriba a un nivell de coneixement mutu que permet identificar els límits, les dificultats i els espais de confort de cadascú. Hi ha persones que, inconscientment, es resisteixen a abordar les qüestions que saben que poden resultar doloroses o incòmodes per a altres membres del grup, però que són importants i s'han de poder explicar. Obrir els diàlegs complicats es percep com córrer el risc d'agredir-se, de fer-se mal i ara, una vegada assolit aquest punt d'acostament, impensable en un altre context, la por de perdre'l pesa molt, ningú no vol assumir aquesta responsabilitat. Per tant, preval el fet de tenir cura de la dimensió relacional, de preservar el vincle intangible que ens uneix.

Perquè la vivència del conflicte fins ara o l'experiència de parlar de determinats temes amb «l'altre» ha estat de desavinença, de dolor, d'exclusió i d'agressió. No obstant això, és aquest vincle, aquesta necessitat compartida de preservar el que s'ha aconseguit i de tenir-ne cura, el que permet abordar el conflicte i les desavinences d'una manera més honesta, curiosa i profunda. El grup, sense saber-ho, té prou múscul per avançar en el procés d'afrontar aquests diàlegs.

Quan els processos avancen, la coherència respecte del compromís adoptat es posa a prova. El coneixement de vivències molt íntimes –sobretot en els espais ciutadans– que en alguns casos no s'havien compartit, contribueix a generar una complicitat i uns vincles imperceptibles que impregnen el grup. A més, cada pas consensuat en els espais polítics ha comportat mostrar les pròpies limitacions i, per coherència amb els objectius marcats, fer passos no sempre fàcils. Però en la mesura que se sent que totes les parts han hagut de renunciar a alguna cosa i es percep certa reciprocitat, això afecta positivament la cohesió grupal; s'experimenta el que suposa compartir el poder.

L'exposició de la vulnerabilitat aflora amb la percepció de l'espai com un espai segur: quan les persones del grup han assolit un nivell de confiança que els permet explicar al grup les vivències més íntimes. Això és un regal i una responsabilitat: la de cuidar i guardar el que s'ha escoltat, ja que no em pertany.

Un dels motius de més crisi de confiança en els grups polítics és trencar el compromís de confidencialitat. Aquest fet dispara la por a l'exposició, a la utilització o a l'agressió. L'espai es percep com a perillós i tot perd sentit, tant el que s'ha aconseguit com el futur del procés. La ruptura de la confidencialitat trenca també un altre dels elements que dota de sentit l'experiència, que és el fet de ser un espai on, a diferència d'altres contextos, es pot compartir el poder. És per això que es viu com una traïció al grup i connecta amb l'enuig, la ràbia, la impotència i la desil·lusió.

Quan aquest tipus de situacions tenen lloc en els espais de diàleg – generalment és més freqüent en els polítics –, el grup pren veritable consciència del valor que tenia la confiança guanyada, dels vincles creats. L'impacte de perdre-la dona la magnitud de la importància que tenia, com qualsevol pèrdua en la vida.

3.5. La cura

La cura és un enfocament que apareix en totes les capes i fases del diàleg, així com en la mirada des de la facilitació. La cura està present a l'hora de llegir el procés grupal, en la comunicació, la dimensió relacional o a l'hora d'abordar la tasca. En aquest punt, però, volem esmentar especialment la cura dels temps i de l'experiència, que està relacionada molt directament amb la dimensió relacional i la confiança que s'han esmentat més amunt.

Tenir cura dels temps. El procés requereix prendre consciència dels temps, no com un factor limitador, urgent o condicionant, sinó des d'una perspectiva de cura i coherència. El caràcter processual fa que la durada d'aquests espais de diàleg es dilati en el temps, cosa que afecta el compromís que les persones havien assumit en un inici. Cuidar les persones implica cuidar els temps, fixar-se uns terminis de durada, així com mecanismes per revisar-los. D'aquesta manera es transmet certa sensació de control que aporta prou seguretat per donar sentit a la continuïtat del grup. A la vegada, i sobretot en els espais polítics, calendaritzar els temes de l'agenda de treball i revisar-ne el compliment també té a veure amb la cura. Aquesta pràctica ajuda a prendre consciència de les qüestions de l'agenda que s'estan dilatant, ja sigui per falta material de temps o perquè hi ha temes que generen certes resistències, qüestions especialment conflictives o incòmodes. Revisar el compliment de l'agenda suposa un exercici d'honestedat sobre el que podem afrontar i el que no podem afrontar en cada moment. Agafa més importància quan el fet de dilatar algunes

qüestions, d'aparcar-les sense data, contribueix a fer que aquelles persones per a les quals aquests assumptes eren importants a l'hora de comprometre's amb el procés sentin que l'experiència no està donant els resultats esperats. Quan això passa, és fàcil entrar en un procés d'autoavaluació sobre el grau de reciprocitat del grup, sobre si s'ha compromès a treballar allò que connecta amb les necessitats de cada membre i, per tant, de fer-se càrrec tant de les pròpies qüestions com de les dels altres, en la mesura que l'agenda es va acordar dins del marc de treball compartit.

El fet de veure que alguns temes es dilaten genera desconfiança i es corre el perill de qüestionar fins i tot el sentit del procés, ja que deixa de ser eficaç i d'utilitat, i preval la sensació de no compartir la mateixa capacitat d'acció o de poder que les persones els temes de les quals sí que s'estan treballant.

Tenir cura de l'experiència comporta en bona part cuidar les confiançaes. En aquests processos difícilment es pot pensar en cada pas com l'últim, ja que el caràcter processual fa que cada pas es vegi com el predecessor d'un altre. Des d'aquesta perspectiva, quan es prepara un pas no només cal centrar-se en aquest en concret, sinó també en el següent. Principalment en els espais polítics, quan es treballa un tema o es prepara un acte, s'ha de pensar no tant a curt termini, sinó a mitjà termini, ja que en cada moment s'assoleixen els consensos que permeten el context i les condicions del procés. Així, per coherència i eficàcia, cada pas ha de contribuir a generar les condicions perquè el pas següent sigui possible.

Sobretot en els espais polítics, cuidar l'experiència de vegades suposa també atendre els malestars generats en altres àmbits entre les mateixes persones que integren l'espai de diàleg. En alguns casos, situacions conflictives viscudes a l'ajuntament o els ecos de la vida política del municipi tenen un impacte molt negatiu en els membres de la taula. Quan l'impacte és de tal nivell que afecta les confiançaes o fins i tot el sentit de l'espai de diàleg, aquestes situacions tenen un lloc en el grup. Amb l'acord dels membres de la taula, es dedica el temps necessari a clarificar què ha passat.

En tots els «marcs de treball compartits» es recullen mecanismes que anomenem de «gestió de dificultats» que van evolucionant al llarg de la vida del grup i es van validant a mesura que es perceben com un element important al servei del procés.

Alguns d'aquests mecanismes s'han creat prenent com a inspiració la metodologia dels CRB. Tot seguit exposem una descripció breu dels passos que conformen aquests mecanismes.

- Els fets. Aquestes sessions comencen per delimitar el tema del qual volem parlar, i busquen la concreció i l'objectivitat.
- Els impactes dels fets i l'autoresponsabilitat. En el diàleg es comparteixen els sentiments que han generat aquests esdeveniments. Es donen explicacions no per justificar els motius que hi ha darrere de les decisions adoptades en cada moment, sinó per entendre'ls, i des de l'escolta mútua es produeixen les condicions perquè cadascú es faci càrrec de les seves decisions.
- La sortida. Per acabar, es comparteix allò que cada persona pot aportar per avançar d'una manera que serveixi a tothom, i també al procés.

Aquests diàlegs impliquen parlar el llenguatge de les emocions, de les necessitats i de la responsabilitat. A més, donen l'oportunitat de restaurar i cuidar les relacions danyades i les confiançaes en els nostres interlocutors i en el procés mateix.

3.6. El procés de presa de decisions. El consens

Durant tot el procés de diàleg, la manera de prendre decisions i d'avançar es fa per consens. Conscients que hi ha diverses aproximacions ideològiques i acadèmiques a aquest terme, aquí ens centrarem en la idea del consens entès com el «camí de donar un lloc a tothom».⁴⁵ Abans d'explicar millor què vol dir això, és important aclarir que l'acceptió

de consens que no compartim és aquella que busca un pensament únic, l'homogeneïtzació, l'exclusió de les dissensions i de les diferències, així com una única lectura. Aquest tipus de consens pot resultar violent i, més que contribuir a avançar, pot generar noves ferides i greuges que qüestionin la capacitat del diàleg per abordar els nostres conflictes i reafirmar els estereotips que alimenten la polarització i l'exclusió.

L'acceptió de consens com el camí de donar un lloc a tothom suposa «l'acceptació de la diversitat» i ens parla d'un procés. Per tant, a l'hora d'afrontar la presa de decisions per consens en el grup, no es tracta tant d'un moment, sinó més aviat d'una fase del procés de diàleg amb els seus temps i procediments. Implica «interrogar-se sobre allò que donem per fet», és a dir, qüestiona la idea de l'única resposta possible i comporta renunciar a l'espai de poder que ens dona tenir la raó. També suposa «problematitzar allò que és obvi i donar-hi llibertat d'interpretació», la qual cosa significa tant qüestionar les nostres pròpies certeses, el que ens dona seguretat, com obrir-nos a la recerca de noves respostes, ser imaginatius i confiar en la nostra capacitat de crear-ne de noves. Aquesta manera d'entendre els consensos suposa mostrar la nostra vulnerabilitat, renunciar a tot el control i reconèixer la necessitat de «l'altre», de la seva comprensió i atenció, i, des de la reciprocitat inherent a aquests processos de diàleg, ens porta a oferir el mateix que demanem.

Entendre el consens en aquests termes vol dir implementar un exercici profund d'honestedat i d'escolta, una escolta profunda per entendre per què es qüestionen les nostres certeses i úniques respostes possibles, les limitacions i les necessitats de «l'altre», per poder buscar noves solucions compartides.

45. El que es recull entre cometes té l'origen en la «Formació en psicodrama i tècniques grupals» impartida pel professor Enrique Saracho a la Cooperativa EDIREN. No és una idea original d'aquest manual, però conceptualitza la forma de treballar i d'entendre el consens en aquests processos, per la qual cosa s'ha agafat i interpretat d'una manera personal.

Tot i que els grups estan constantment prenent decisions per poder avançar en el procés, hi ha dos moments clarament significatius per les tensions que poden generar: la fase de construcció de l'espai –quan s'acorda el marc de treball compartit– i la fase de tancament o de presentació d'algun resultat o iniciativa pública. En aquests moments és freqüent viure situacions que identifiquem com a «crisis» o «bloquejos», però que a la vegada podem identificar com a situacions de tensió o de resistència naturals davant del moviment imminent. Per tant, aquesta fase de presa de decisions per consens implica moviment, perdre el nostre espai de seguretat i de confort, i si a tot això hi sumem l'exposició pública, la sensació de perill es multiplica. Així doncs, cuidar els temps necessaris per arribar als consensos, així com per entendre les preocupacions emergents, és imprescindible. En aquests casos, i com ja hem comentat, recuperar els objectius compartits i els compromisos marcats ajuda a donar sentit a la tasca i dota de coherència els consensos adoptats.

Aquesta dinàmica de presa de decisions topa amb la realitat imponent de joc de majories i minories que evita enfrontar el perill del «veto», que considerem inherent a la dinàmica de recerca de consensos. La idea del «veto» és una ombra constant, que ens parla de desequilibri de poder i que resulta violenta en la mesura que el grup deixa de tenir capacitat d'acció compartida. En les diferents experiències de diàleg, hem hagut d'anar afrontant la impotència i la limitació que la idea de consens genera, i el cansament que aquest tipus de procés implica. Fer front al veto suposa recuperar el compromís amb el diàleg com a forma de solucionar les nostres diferències, apel·lar a l'honestetat i a la responsabilitat compartida respecte del procés.

Fer passos consensuats no significa que tots hàgim de fer-ho tot de la mateixa manera, sinó que el que vulguem fer hem de fer-ho plegats i donant un lloc a tothom. De vegades té més sentit que agafi més protagonisme algun dels membres del grup, com en els casos d'actes de reconeixement a víctimes en què la participació de l'alcalde o alcaldessa dona en si mateixa un missatge significatiu. Per tant, el consens no significa

pensar de la mateixa manera, donar la raó, seduir o negar la diversitat. Per això l'esforç que comporta aquest tipus de presa de decisions, que no són res més que una altra fase dels processos de diàleg, és considerable.

És el procés d'assolir consensos el que en gran part protegeix els acords adoptats perquè, en la mesura que es comparteix la capacitat d'acció, es comparteix la responsabilitat de tenir-ne cura. El fet que normalment els passos que s'han fet entre diferents representants polítics siguin per consens fa que tinguin un impacte molt més significatiu en la ciutadania. Tot i que els veïns del municipi no coneguin els detalls d'aquests consensos, són conscients de les dificultats que s'han hagut d'afrontar per arribar-hi. Això retroalimenta el grup, li dona la magnitud del que són capaços de fer tots junts i contribueix a recuperar la confiança en els companys, així com en el procés de diàleg.

Alguns exemples

1. Quan en un diàleg polític es decideix fer un acte de reconeixement a una víctima, el fet que totes les forces polítiques acordin com s'ha de dur a terme dota l'acte d'un significat afegit. L'esdeveniment és viscut com un exemple d'acostament a «l'altre», com un exemple de convivència, ja que comporta un reconeixement ampli, que de vegades ha faltat. Pot passar que una qüestió imprescindible per assolir l'objectiu marcat topi de manera frontal amb la visió d'alguna de les parts. Per exemple, en un dels actes, la col·locació d'un element simbòlic a l'espai públic era una condició indispensable per a la reparació de les víctimes. En canvi, per a una part del grup afrontar aquesta decisió significava anar contra el seu propi criteri o visió. Finalment, va prevaldre l'honestetat per aconseguir l'objectiu compartit, que era la reparació de les víctimes. El consens va consistir a no oposar-se a la decisió, però es va deixar clar el debat mantingut, i no es va ocultar la realitat del diàleg que hi va haver, que visibilitzava la diferència.
2. Quan un grup ciutadà es troba en la fase de tancament i ha d'afrontar la tasca d'acordar les conclusions del grup. En aquest cas, arriba un moment

en què tots els grups necessiten plasmar en un «foli» una sèrie de conclusions, que normalment responen a una lectura crítica compartida del passat. Un grup va ser capaç de constatar que compartia un consens molt ampli sobre aquesta mirada crítica, però per a un dels membres el fet no recollir explícitament un element «essencial» li impedia signar la totalitat del document. En aquest punt, i després de buscar la forma perquè el document pogués ser subscrit per tots els membres del grup, l'única fórmula possible va ser recollir en el document de consens la dissensió d'aquesta persona, sense nom. Es va tractar de plasmar el consens sobre el punt en què el grup es trobava en aquell moment, de manera honesta, sense ocultar res i sense exclusions, i es va donar un lloc a tothom. Només així el document va poder ser acceptat com un document del grup.

3. En un altre grup, i en la mateixa fase de tancament, una persona que creia que el resultat final no la satisfaria, va decidir no participar en aquesta fase de conclusions i el grup ho va acceptar. En afrontar aquesta fase, els desitjos o les necessitats d'aquestes persones no queden fora del grup, sinó que es tenen en compte perquè ja són part del procés. El camí que han recorregut juntes dona un nivell de coneixement mutu i de compromís respecte al que per a «l'altre» és important. Així, a l'hora d'abordar l'acord no només van posar les seves decisions, sinó que van tenir en compte el que les altres persones necessitaven. Al final del procés, la persona que havia decidit deixar de participar en una fase s'hi va tornar a incorporar perquè ella també se sentia part del grup i del procés. Per tant, no participar en una fase no invalida la pertinença al grup; al contrari, la persona en continua formant part perquè el grup mateix li ha permès poder-ho fer d'aquesta manera. Això ens connecta amb la voluntarietat de la participació en aquests processos i amb la idea que el grup mai no ens demana més del que podem donar. Des d'aquí hem tingut cura de l'experiència perquè hem generat condicions per a futurs passos i moviments.

4. Quan un espai polític té com a objectiu dur a terme un treball de recuperació de la memòria, el consens recau sobre els criteris i els principis rectors d'aquests tipus de treball, que fonamentalment són: el dret inter-

nacional dels drets humans, l'equitat i la inclusió... I en la mesura que aquests treballs suposen reconèixer els mateixos drets a totes les víctimes de violacions de drets humans, és un pas molt significatiu.

Això no vol dir que cada persona o força política assumeixi de la mateixa manera i al mateix temps tot el contingut del document. Les dificultats arriben a l'hora de posar noms a les víctimes: aleshores, sense voler, mirem qui eren, la seva trajectòria social o política, o les vinculacions amb la violència, així com el diferent grau de proximitat que cadascú pot tenir amb el seu sofriment. Aquí és quan sorgeixen les incomoditats i les dificultats de poder empatitzar de la mateixa manera amb totes les víctimes. No obstant això, com que els continguts han estat classificats i ordenats d'acord amb els criteris consensuats, aquest tipus de treballs se senten com a propis per tothom i són defensats per totes les forces polítiques. Per això aquesta complexitat és el que dona un gran valor al consens adoptat. A més, el dota també d'un valor simbòlic significatiu quan aquests treballs, per una part, suposen reconèixer els mateixos drets a totes les víctimes de violacions de drets humans i, per l'altra, s'agafen com a base compartida a l'hora d'organitzar actes de reconeixement a víctimes, ja que superen mirades parcials i excloents.

3.7. La capacitat de transformació dels diàlegs

Aquestes experiències impliquen resignificar l'àmbit local com a espai de canvi, ja que reverteixen la percepció que els canvis han de venir de dalt a baix. El procés de diàleg es converteix en un laboratori de transformació social, en un espai de relació amb el nostre entorn des d'un pla simbòlic. Les persones que integren el grup traslladen situacions i conflictes reals i representatius del seu context i posen en pràctica com s'abordarien si es disposés de les condicions adequades.

En la mesura que els processos es mantenen i que els que han decidit donar per finalitzada la seva trajectòria surten a l'esfera pública,

validen tant l'experiència com un exercici honest de convivència, com també els elements que caracteritzen aquests processos. L'experiència dona la possibilitat d'integrar noves referències per afrontar problemes i conflictes reals. Des d'aquesta integració, és possible sentir, pensar i actuar d'una manera diferent. Permet qüestionar des de la praxi l'imaginari social hegemònic que ens mostra les úniques respostes o solucions possibles. Permet canviar l'estructura de relacions quan ens relacionem amb «l'altre» d'una altra manera. Es generen esquerdes que qüestionen, ja no des del cap sinó des del cos, fins i tot l'eficàcia d'aquestes solucions úniques encunyades en l'imaginari social. Des de la praxi viscuda en primera persona, es pot teoritzar d'una altra manera sobre la forma d'afrontar la convivència, sobre les relacions entre persones diverses i sobre els conflictes: d'una manera més creativa, més honesta, eficaç i pacífica que funcioni per a tothom.

Suposa reforçar l'autoestima des del desenvolupament de capacitats pròpies, i permet poder assajar altres rols, mirades, llocs des dels quals parlar i escoltar. Permet afrontar la por que ens fa allò que és desconegut, la incertesa, els moviments i el canvi.

Ens permet veure el sistema, el context i la realitat com una cosa dinàmica, en moviment. Des de l'honestedat, permet superar la rigidesa dels estereotips, que ja deixen de ser una referència suficient per entendre la realitat. Implica deixar de veure el quadrat per veure l'hexàgon, la complexitat de l'ésser humà, entesa com un camp d'oportunitat que, en la mesura que s'experimenta el potencial d'avançar i d'arribar a acords, deixa de generar la impotència que immobilitza.

La mirada en perspectiva ens permet identificar els elements que han ajudat a generar les condicions perquè aquests diàlegs complexos i de vegades improbables s'hagin produït. Uns diàlegs que han permès que persones diverses i sovint amb mirades i vivències radicalment oposades hagin pogut assumir riscos sense posar-se en perill. Recollir aquests elements ens permet començar a perfilar nous marcs de referència per abordar el passat, els conflictes i la convivència entre «diferents». El Fòrum

ciutadà de Donostia/Sant Sebastià, el primer a sistematitzar la metodologia del seu procés de diàleg, va anomenar aquest marc de referència «pilars ètics per a la convivència». A poc a poc anem construint de manera col·laborativa, horitzontal i acordada un model o sistema de convivència. Es tracta d'un model més eficaç, ja que té cura de les relacions i pot contribuir a prevenir la violència en tant que suposa compartir el poder (entès com la capacitat d'acció concertada).

Tot seguit, recopilem components d'aquest marc de referència que es va perfilant a través dels diferents itineraris municipals. Aquests elements tendeixen a entrar en tensió, a través de les persones que integren els grups, amb les dinàmiques de treball que regeixen altres espais formals o quotidians que utilitzen codis diferents i, de vegades, fins i tot antagònics.

Cadascun dels components següents d'aquest marc de referència ha estat desenvolupat de manera més àmplia al llarg del manual. Per tant, en aquest punt no pretenem donar una definició de cadascun d'ells, sinó recollir-los en una llista resum. Juntament amb cada un, hem identificat o bé un element que caracteritza altres espais de presa de decisions o de relació en l'àmbit quotidià, o bé algunes percepcions comunament associades a alguns d'ells.

- **Inclusió vs. exclusió.** La inclusió suposa treballar les condicions que donin un lloc a totes les visions i persones. En alguns casos, són les condicions de partida, fixades pel sistema o per un grup de poder les que determinen l'exclusió d'una de les parts. El diàleg no pot tenir condicions de partida excloents.
- **Col·laboració vs. competència.** Col·laborar implica prendre en consideració «l'altre» des de la percepció que la manera d'avançar és aquella des de la qual tothom hi guanya o hi perd. La col·laboració és oposada a la competició, on per poder guanyar jo, tu has de perdre.
- **Cura vs. tot s'hi val.** Aquest element està íntimament relacionat amb l'anterior. En la mesura que avancem plegats, tenir cura de «l'altre» agafa sentit. Des d'una perspectiva de competició, la consecució dels propis objectius pot arribar a portar a un terreny en què tot s'hi val.

- **Respecte a la dignitat humana vs. instrumentalització.** Sobretot a l'hora de tractar amb persones que han patit la violència, en alguns casos, tot i parlar de la importància de retornar la dignitat a aquestes persones, és fàcil incórrer en la seva instrumentalització: centrar-nos més en el que volem aconseguir, a enfortir els nostres propis posicionaments, que no pas en el que necessiten realment aquestes persones.
- **Consens vs. uniformitat.** El consens és comunament entès com pensar de la mateixa manera. És per això que alimenta la por a l'assimilació o a la manipulació. Al mateix temps, s'entén com un procediment ineficax i perillós, pel poder de veto que s'arroga a la dissensió. De tota manera, hem pogut constatar que el consens pot implicar l'acceptació de la diversitat, que pot donar un lloc a tothom, i que és possible des de l'honestedat i la connexió mútua.
- **Comprensió vs. donar la raó.** Molt habitualment entendre «l'altre», entendre les seves vivències i visions es confon amb justificar, amb donar la raó o amb renunciar a la pròpia identitat. És per això que la comprensió es viu com un element de debilitat o perillós, quan en realitat és un indicatiu de fortalesa: el que és fàcil és no voler comprendre.
- **Voluntarietat/llibertat vs. imposició/obligació.** «L'ésser humà dona des de la llibertat d'eleger».⁴⁶ Per això l'exigència o la imposició tendeix a ser la manera menys efectiva perquè una altra persona ens doni el que necessitem.
- **Corresponsabilitat vs. diluir responsabilitats.** Aquest és potser un dels elements més controvertits. En la mesura que la responsabilitat sobre el procés i l'espai és compartida, les persones participants són corresponsables de tenir-ne cura i d'aconseguir els objectius marcats. Això no significa que de vegades els nivells de responsabilitat respecte de determinades situacions o esdeveniments no siguin diferenciats, i en aquests casos es té en compte el nivell d'implicació de cadascun dels membres del grup.
- **Compartir el poder vs. aplicar la força.** Si entenem el poder com la capacitat d'acció compartida, quan aquesta capacitat és limitada, mitjançant

46. Citació agafada de les reflexions «Para tu práctica CNV», que Pilar de la Torre comparteix a la web de l'Institut de Comunicació NoViolenta.

l'exercici del veto o la negació del diàleg, es produeix una situació violenta. Aquesta situació, lluny de col·locar en una posició de força aquell que l'exerceix, alimenta la desconfiança i genera ferides que danyen de manera significativa el procés.

- **Comunicació/transparència vs. ocultació, malentesos.** Garantir el flux de sentit que permet el diàleg requereix buscar la comunicació més precisa, explicitar fins i tot allò que és obvi i valorar el nivell de comprensió mútua. Ocultar informació o pressuposar que alguna cosa es coneix pot ser la manera més fàcil de curtcircuitar el diàleg, de desequilibrar el poder i de trencar les confiançaes.
- **Coherència vs. oportunisme, compensació.** El sentit dels passos que s'han fet es mesura per la congruència que tenen tant respecte als objectius marcats com a la manera de fer. Quan aquests passos no tenen coherència amb el camí recorregut fins al moment, es poden entendre com un producte de l'oportunisme o de la compensació, és a dir, que responen fonamentalment a interessos personals o conjunturals.
- **Reciprocitat vs. assimilació, submissió.** La reciprocitat a l'hora de donar i a l'hora de renunciar. La percepció de donar més o de renunciar a més que la resta de participants alimenta la por a l'assimilació i a la submissió. Es desequilibra la sensació de poder compartit que dona valor i sentit al procés de diàleg.

4. Fases dels processos

Els processos de diàleg que es desenvolupen tant en els espais ciutadans com en els espais polítics passen per diferents fases. Cada fase té uns objectius, unes tasques i uns procediments determinats, i requereixen tenir-ne cura de manera específica. Totes les fases en conjunt conformen el procés de diàleg que caracteritza les experiències que hem agafat com a base d'aquests aprenentatges, ja que considerem que el procés s'inicia en el mateix moment que es comença a explorar la possibilitat de posar-lo en marxa.

Aquestes fases s'han ordenat cronològicament, la qual cosa pot transmetre la sensació que els processos de diàleg que descrivim són lineals i que les diferents fases es desenvolupen d'una manera ordenada i consecutiva. No obstant això, la naturalesa processual dels diàlegs fa que tinguin un desenvolupament més aviat circular, fet que en alguns casos pot suposar que algunes fases se solapin, que es reediti una fase ja transitada –però des d'un altre lloc– o que es desenvolupin dues fases de manera paral·lela. Això sempre ve determinat per les necessitats de cada grup, que són les que defineixen en quin moment es troba el procés. Per tant, quan parlem de fases, entenem que ens referim al «moment» del procés grupal, cada un dels quals té una sèrie de característiques que ens ajuden a poder acompanyar-los d'una manera més adequada, i ens permeten ajustar fonamentalment els objectius i els temps.

Tot seguit parlarem d'aquelles fases que hem estat capaços d'identificar i de donar-hi sentit avui, ja que en la mesura que els processos de diàleg continuen i el context va canviant, aquests aprenentatges segurament seran complementats i fins i tot reestructurats en futurs treballs. Cal aclarir que la fase de tancament i la de projectes fan referència de manera específica als processos de diàleg ciutadans, perquè els principals diàlegs

polítics que hem tingut en compte a l'hora d'elaborar aquesta sistematització encara continuen en l'actualitat.

4.1. Fase preparatòria⁴⁷

Aquesta fase prèvia que es produeix abans que s'iniciï el diàleg entre les persones que conformen el grup no és aliena al procés que es pretén desenvolupar. Des del moment en què es comença a parlar de la possibilitat de generar un espai de diàleg i apareixen els primers moviments, s'entén que el procés ja s'ha iniciat. Per tant, aquesta fase també s'ha de regir per alguns dels elements que caracteritzen els processos de diàleg: tenir cura dels temps, la col·laboració i el consens. En aquesta fase es produeixen els anomenats «diàlegs sobre el diàleg»,⁴⁸ i és especialment important que des del primer moment les parts implicades sentin que comparteixen tant el poder com la responsabilitat sobre l'espai que es crea.

En molts casos suposa prendre la temperatura del que significa el procés que es posa en marxa. En aquests diàlegs cal que hi participin tant els qui consideren que hi poden aportar alguna cosa, de cara a garantir una pluralitat prou significativa, com els qui poden generar les confiançaes per dur a terme la convocatòria o la invitació, i també els qui legitimaran aquests espais (en el cas sobretot dels espais polítics), aquelles persones que en moments concrets del procés poden ser aliades, perquè entenen de què es tracta.

47. John Paul Lederach, quan parla del diàleg, diu: «Es requereix una tasca preparatòria: es requereix buscar el temps i l'espai per preparar les condicions del diàleg de manera que es faciliti la conversa com una connexió humana enmig de bretxes socials profundes».

48. Aquesta idea va ser implementada en la II Conferència de Pau promoguda pel moviment social pel diàleg i l'acord Elkarri el 2001.

En aquesta fase de composició del grup, és important dedicar el temps necessari a explicar a les persones participants el motiu pel qual han estat convocades i què se'ls demana, i a aclarir els dubtes o les preocupacions que la iniciativa els pugui generar.

En el cas dels espais polítics, en alguns casos implica mantenir reunions amb cada grup polític en l'àmbit institucional o municipal per entendre les característiques de l'experiència, és a dir, què els pot suposar participar-hi i aclarir les possibles resistències i preocupacions. Aquestes reunions, per tant, també serveixen per clarificar la voluntat de participar-hi, per validar tant l'experiència que es posa en marxa com les persones que hi participaran i per dipositar la confiança en elles i en la persona facilitadora. El fet de validar o de dipositar la confiança en aquest context comporta reconèixer aquesta persona com a interlocutor vàlid. A més, s'acostuma a aprofitar per determinar el nombre de participants per cada formació política.

4.2. Fase d'acostament a l'experiència i de construcció de l'espai

L'acostament a l'experiència sempre suposa enfrontar-se a alguna cosa desconeguda que al començament genera força inquietud i algunes ansietats. Quan els integrants són convocats al grup, ja sigui per l'ajuntament o bé per altres ciutadans, apareix una sensació de «si m'hi han convidat, per algun motiu deu ser, perquè consideren que hi puc aportar alguna cosa». També senten que es diposita en ells tant una confiança com una responsabilitat. Aquesta responsabilitat queda reflectida en la consciència d'embarcar-se en una experiència que pot ser important i a la vegada complicada, un exercici que requerirà un esforç i un grau d'implicació personal.

Oferim un espai on es puguin abordar els fets i les seves conseqüències, tenint en compte i cuidant les necessitats de partida: seguretat, respecte, comprensió i reconeixement. Quan parlem de com ho farem, l'única certesa és el punt de partida, des d'on i per què ens embarquem

en aquesta experiència. Però el resultat final és incert, i així s'explicita de bon començament. Això implica l'acceptació de perdre el control sobre aquest resultat final. En aquest escenari incert, pren importància generar algunes condicions de seguretat, així com explicitar algunes certeses que facilitin prendre la decisió d'assumir el compromís.

Per tant, els primers passos de tot procés estan encaminats a construir el que hem anomenat un «espai segur i de confiança». Aquest fet queda plasmat en el «marc de treball compartit», que recull els primers consensos del grup, i que en definitiva suposa definir un sistema de poder i de responsabilitat compartit.

4.3. Fase de desenvolupament del procés

Una vegada construït l'espai, el procés grupal comença a caminar. Com ja hem desenvolupat en el punt 3, es tracta d'un procés que s'anirà movent en espiral, combinant el pla temàtic i el dinàmic, i en una consecució de moviments d'avanç i de retrocés.

En aquesta fase, i un cop s'han acordat les condicions mínimes per abordar el conflicte de manera segura, el grup s'enfronta als diàlegs complicats, i es legalitza mostrar les diferències per poder identificar el que es comparteix i el que no es comparteix.

En aquest punt, la major part dels **grups ciutadans** comencen per donar un lloc a tot el que ha viscut cadascun dels membres del grup. Partint de la realitat que anys de violència i d'incomunicació han suposat no veure, negar o rebutjar la realitat de «l'altre», l'espai creat ofereix la possibilitat de trencar aquestes barreres i d'afrontar la trobada amb «l'altre».

En els últims anys hem utilitzat diferents tècniques d'aproximació, però totes basades a compartir les biografies vitals dels membres del grup. A l'hora de compartir-les, s'ha acordat fer-ho d'una manera concreta: donar a cada participant el mateix temps d'intervenció, no interrompre, retornar des del jo, preguntar per entendre.

El marc segur de trobada permet obrir-se i escoltar experiències i vivències, poc conegudes, trencar estereotips i trobar llocs comuns en els sentiments i les necessitats que s'expressen. Aquesta fase vivencial té un enorme poder transformador, no exigeix renunciar a les pròpies vivències ni donar la raó, sinó que únicament demana acollir «l'altre». D'aquesta manera, es generen uns vincles profunds, invisibles, però que en bona part són el que construeix la identitat grupal. Així es contribueix a validar el grup com a espai segur en la mesura que ha estat capaç de sostenir, acollir i cuidar cadascun dels membres en moments de gran vulnerabilitat.

Tot això no significa que aquesta fase no estigui exempta de moments incòmodes o dolorosos, perquè, encara que hi hagi respecte i cura, escoltar vivències i posicionaments tan diversos i de vegades contraposats sobre un mateix fet resulta dolorós i fins i tot difícil d'acceptar. El fet que situacions fonamentals per a algun dels participants no hagin ocupat cap lloc en la vida d'altres persones pot resultar ofensiu.

Aquests exercicis de compartir les biografies contribueixen a un coneixement mutu profund. Les persones del grup saben fins on poden compartir, allò que fa mal quan s'escolta, el que es pot demanar i el que no es pot demanar. És a dir, des d'on cadascú parla i escolta, amb la qual cosa el diàleg és més profund i honest. Aquí s'entra en una fase on constatem el que compartim i el que no compartim, i hem d'acordar què fem amb tot això. En aquesta fase es desperten noves inquietuds. De vegades, conscients que entrar en una dialèctica sobre els fets ens allunyarà, es prefereix ressaltar tot el que ens uneix i es dona per acabada l'experiència.

En els **espais polítics**, la fase de desenvolupament suposa afrontar l'agenda de treball del grup. Per tant, s'han de prioritzar, planificar i calendaritzar cadascun dels temes que s'abordaran. Normalment, per tal de tenir cura de l'experiència, s'estableixen uns terminis per revisar els objectius compartits, així com el nivell de desenvolupament de les tasques planificades. Aquests terminis acostumen a coincidir amb el curs escolar. En alguns casos entren en l'agenda de treball del grup temes

d'actualitat (en forma de peticions o mocions), i aleshores cal afrontar el repte de compatibilitzar aquestes qüestions puntuals amb l'agenda acordada, que és la que dota de sentit compartit l'espai.

De manera paral·lela al treball dels temes marcats, de vegades es dediquen sessions monogràfiques a tractar alguna qüestió o conflicte que afecta significativament tant les confiança dels membres del grup com el sentit de l'espai mateix.

Dins de cada curs escolar, un espai pot organitzar una mitjana d'un acte adreçat a les víctimes o centrat en la memòria, un acte públic divulgatiu o pedagògic adreçat a la ciutadania i una declaració institucional aprofitant dates significatives del calendari. A la vegada, la majoria dels espais fan altres treballs de caràcter més discret –trobades o entrevistes amb agents socials o víctimes, per exemple–, a més de la preparació dels actes i de les iniciatives públiques, que en si mateixes requereixen els seus temps i procediments.

En principi, aquesta és la fase en què hi ha tots els espais polítics l'experiència dels quals hem agafat com a base a l'hora d'elaborar aquest manual. Es tracta de municipis que van iniciar els processos de diàleg entre el 2012 i el 2018, i que els han donat continuïtat fins i tot malgrat els canvis de legislatura.

4.4. Fase de tancament

En primer lloc, cal distingir aquesta fase del que podem identificar com a aturades derivades de situacions que hem anomenat «crisis» o «bloquejos». Tal com hem desenvolupat en el punt 3.2.1. «El procés grupal», aquestes situacions les hem entès com a moviments de retrocés dins de l'espiral de diàleg; per tant, s'entenen com a part de la fase de desenvolupament del procés.

També s'ha de diferenciar aquesta fase de les aturades derivades de les cites electorals que principalment viuen els espais polítics, que ente-

nem com a fases de transició, ja que després els processos es reprenen. Es tracta d'una realitat que en alguns casos implica un canvi en la composició dels espais, i normalment s'ha de tornar a enquadrar el procés de diàleg: cal recuperar el marc de treball compartit, reajustar els objectius i les agendes. De tota manera, aquesta tasca quedaria emmarcada dins de la fase de desenvolupament.

Per tant, en aquest punt ens centrarem en la fase que afronten aquells grups –principalment ciutadans– que prenen la decisió de posar fi a la seva trajectòria.

Els grups entren en aquesta fase conscientment, després d'un procés de reflexió i de manera acordada. Un dels objectius fundacionals dels espais ciutadans és fer una aportació significativa a la convivència del seu municipi. Cada espai ciutadà escull diferents formes i moments per complir aquest objectiu, però és un pas que sempre comporta el salt a l'àmbit públic, a agafar certa referencialitat en el municipi. Hi ha espais que ho fan al llarg de la fase de desenvolupament del diàleg, mentre que d'altres no fan aquest pas fins al tancament del procés.

Hi ha dos motius principals que fan que un grup doni per finalitzada la seva trajectòria: 1. concloure l'agenda de la reflexió interna, aquelles qüestions que, gràcies a les confiançaes construïdes al llarg del procés, han treballat de manera discreta, i 2. constatar la impossibilitat de consensuar un altre objectiu que no sigui el tancament de l'experiència. Per tant, es tracta d'un exercici honest d'allò que dona sentit al grup quan s'arriba a aquest moment.

Els espais ciutadans que prenen aquesta decisió són, majoritàriament, grups que des d'un inici s'havien marcat uns terminis, que evidentment s'han anat allargant, però sempre de manera acordada i sempre que això tingués sentit per a les persones integrants de l'espai.

El fet d'abordar aquest últim objectiu compartit inicia la fase de tancament del procés. Aquesta fase, tot i que té la seva pròpia agenda, es continuarà guiant pel mateix marc de treball compartit, però posarà una atenció especial a la cura, l'honestedat i el consens. En aquest moment

cal tornar a acordar què es vol fer i com es vol fer. Hi acostuma a predominar una sensació de cansament i de preocupació, el grup viu un clima melancòlic que fa que sorgeixin una sèrie d'ansietats que anomenem de tancament, que és important que es detectin i que s'acceptin. Algunes d'aquestes ansietats poden ser: tot el que s'ha fet ha suposat una pèrdua de temps, culpa per no haver donat més o aconseguit més, pena pel comiat, però a la vegada ganes d'acabar, felicitat o bé desqualificació per tot el que s'ha fet («no ha servit de res»). A tot això s'hi suma la consciència que aquesta fase implica fer el salt a l'esfera pública, cosa que afegeix altres preocupacions.

És hora de fer balanç: què m'emporto i què no m'emporto. Tornem a fer el dol sobre algunes expectatives inicials i transitem per la frustració. En aquests moments, recuperar els objectius grupals torna a ser important, ja que ens permeten mirar en perspectiva i remarcar el que s'ha aconseguit. Fer balanç ens ajuda a ser més honestos amb nosaltres mateixos i amb el procés, i així podem recuperar, analitzar i resignificar tot el que hem assolit.

L'expectativa sobre aquest tipus d'experiències de diàleg acostuma a ser la d'arribar a un acord que es plasmí en un foli o en un document. Però el foli sempre resulta escàs per situar i traslladar tot allò que un procés d'aquesta naturalesa ha suposat tant en l'àmbit grupal com personal, perquè totes dues capes estan íntimament relacionades.

La fase de tancament acostuma a coincidir amb el moment que el grup ha aconseguit arribar a unes conclusions o bé ha recollit acords al voltant de les reflexions internes que ha estat fent, o bé està a punt de fer-ho. És, per tant, un moment de gran intensitat, ja que els grups estan immersos en el procés d'arribar a consensos, amb l'agreujant que ja són els últims i que es viuen com l'última oportunitat del grup. En aquest punt cal recordar que qui està tancant el procés és el grup i que és el moment de visibilitzar la realitat grupal, en la qual les persones que l'integren estan al servei del procés que han viscut juntes. Així, donar un lloc a cada membre vol dir recuperar la coralitat que significa el grup i que el fa únic i irrepitible.

En aquesta fase, el pas del temps es compta de manera diferent: comencem a descomptar, i posar un termini és imprescindible per garantir un tancament digne i a la mida del procés viscut.

4.5. Fase de socialització de l'experiència

Quan els grups tanquen els temes de la seva agenda a través dels últims acords pendents, es preparen per socialitzar l'experiència. L'esforç invertit, la sensació que el que s'ha viscut ha estat important i de gran profunditat, així com la motivació inicial de fer una aportació social, que durant el camí es va instituint com un compromís personal i grupal, alimenten la necessitat de transmetre tot el que s'ha viscut. Al mateix temps, però, es fa present la por escènica i sorgeixen preguntes com ara «això que hem viscut i acordat, com s'interpretarà?», «s'entendrà l'experiència?», «hauré fet prou?», «quina és l'aportació que estem fent?».

De vegades, els grups ja han viscut altres moments de socialització, han organitzat actes públics o han donat a conèixer alguna declaració o algun acord. En canvi, en d'altres casos no és fins aquest moment de tancament que deixen l'esfera discreta i protegida del grup per mostrar-se per primera vegada davant dels veïns. La por al judici, la incomprensió, el rebuig o fins i tot el greuge es fan presents. Aquesta fase implica una exposició enorme, sobretot en un entorn que utilitza codis diferents o inclús oposats d'aquells que han guiat els processos de diàleg.

Per això és fonamental explicitar tot allò que cada membre del grup necessita per sentir certa seguretat, acordar mecanismes per cuidar-se mútuament i per tenir cura de l'experiència. En aquest sentit, pren importància què es traslladarà i com es farà, i s'ha de dur a terme d'una manera molt estructurada per poder garantir algun tipus de control sobre el que realment es vol traslladar.

Com que es va donant forma a la socialització, agafa pes la consciència que el resultat final han estat tant els documents elaborats de manera

consensuada com el camí que s'ha compartit. Aquesta fase de socialització pren entitat pròpia i té molta importància a l'hora de tenir cura de l'experiència i de donar sentit a tot el que s'ha viscut. Una de les tasques centrals en aquesta fase és la construcció de la narrativa coral del procés: recollir en primera persona els nostres punts de partida, allò que el procés de diàleg ha suposat, quines qüestions han ajudat i quines han resultat més complicades, i la valoració final de l'experiència. Recollir cada vivència –cada una en si mateixa és única– juntament amb la dels altres visibleta la coralitat del grup i contribueix a fer que el procés sigui sentit com una experiència de convivència genuïna. Això és potser el que genera més impacte, més enllà de les conclusions o dels acords compartits que s'han assolit: visibletzar el que ha implicat arribar a aquests acords fins i tot ajuda a mirar-los des d'un altre lloc i a donar-los més valor i sentit.

El consens sobre la narrativa coral de grup no rau a traslladar una mateixa vivència del procés, que en si és impossible, sinó a mostrar una harmonia grupal que parla d'un camí compartit. A més, cal destacar que aquesta fase contribueix especialment a l'apropiació col·lectiva de l'experiència.

La intenció d'aquesta fase no és tant traslladar models que hagin de ser repetits sinó itineraris que puguin inspirar altres processos. En definitiva, tenir un efecte multiplicador. Com a aportació social, contribueix a superar el mite que no és possible el diàleg entre «diferents» i fins i tot entre aquells que havíem imaginat com l'enemic. Té la capacitat de traslladar de manera creïble que la comprensió mútua i inclús l'afecte són possibles entre persones tan diverses, sense que per això es perdi la pròpia identitat. I des d'aquí es poden construir camins compartits.

La manera de materialitzar aquesta socialització del procés és molt diferent segons l'energia amb què arriba el grup, les capacitats i actituds dels participants, la imaginació del grup o els recursos i els temps de què es disposa. De vegades la posada en escena ha suposat fer una convocatòria oberta a la ciutadania i, en semicercle, reproduir l'espai grupal. En altres casos, la narrativa coral ha quedat plasmada en un documental, com el del Fòrum ciutadà de Donostia/Sant Sebastià.

Finalment, un altre pas que es pot enquadrar en aquesta fase de socialització és la sistematització de l'experiència. Dur a terme aquest treball significa recollir el llegat del grup. Per fer-ho, són de gran ajuda tant les actes de les reunions com els documents elaborats al llarg del procés. Aquesta sistematització pot tenir formes diverses: es pot materialitzar en una pàgina web, com en el cas del Fòrum per la convivència de Tolosa, o es pot recollir en un document, com en el cas del quadern del procés del Fòrum ciutadà de Donostia/San Sebastià (2021), que en la pràctica s'ha convertit en un recurs pedagògic. Tots aquests procediments contribueixen a fer que l'efecte multiplicador d'aquestes experiències ja concloses es prolongui en el temps.

4.6. Fase de projectes

Quan el grup decideix culminar la seva trajectòria, el que cada participant ha viscut i integrat continua viu i això li segueix generant impactes. La necessitat de ser coherents amb el camí recorregut i la gratitud als altres companys de viatge poden ser l'impuls per portar a la pràctica altres experiències i iniciatives que passen a convertir-se en projectes personals, però que tenen alguna cosa de l'eco del procés grupal. Ja no som la mateixa persona que va iniciar el procés, sinó que la vivència compartida ens acompanya, i fa que la nostra mirada, la nostra manera d'escoltar i fins i tot de parlar, ja no siguin les mateixes.

En alguns casos, això suposa donar testimoni de l'experiència per animar altres persones a iniciar un procés d'aquesta naturalesa. En d'altres, es pot plasmar en una obra de teatre, en un article d'opinió o en una obra artística quan els membres del grup es mouen en el món de la cultura o tenen cert nivell de referencialitat social. També pot comportar que els participants es tornin militants del diàleg i que apliquin les eines que han après i les capacitats que han desenvolupat en els espais de treball, de lleure, interpersonal o familiar.

5. Eines o recursos metodològics

Tal com hem comentat, la metodologia utilitzada en la facilitació dels espais de diàleg ha anat evolucionant per adaptar-se a les oportunitats i demandes sorgides en cada lloc i moment. Aquesta adaptació ha estat possible gràcies a la confiança de les persones participants en cada espai que, a la vegada, han posat també els seus coneixements i capacitats al servei del procés. Tot això ha permès anar construint una metodologia ajustada a les necessitats, i s'ha facilitat així la seva apropiació i integració. És per aquest motiu que aquestes eines i recursos s'han d'entendre com a fruit de la construcció col·lectiva.

5.1. Eines per afrontar la narrativa del passat/present

Afrontar el «relat» dels fets és un dels temes centrals en els fòrums ciutadans o de convivència. Es tracta de respondre «què ha passat?», «què ens ha passat?» i «per què ha passat?». Quan afrontem aquesta tasca ens adonem de la necessitat d'explicar la nostra versió dels fets, que en definitiva suposa parlar de la nostra història, afrontar amb honestedat on vam ser, les reflexions derivades de diferents fets i les decisions personals. Les referències de vida de cada persona, els esdeveniments que marquen la nostra identitat i construeixen la nostra manera d'interpretar la realitat i, per tant, d'actuar en conseqüència, han estat diferents segons l'entorn familiar, social o ideològic, o segons l'edat o el gènere. Per això, hem constatat la dificultat de delimitar un espai temporal a l'hora de definir des de quan s'havia de començar a recordar.

Així, en aquesta tasca ha agafat pes donar un lloc a totes les persones i a tots els fets o al que hem estat capaços de recordar en cada moment. Tenir un lloc al costat del contrari o fins i tot de l'enemic ha suposat, a la pràctica, un exercici d'acollida, d'acceptació i de reconeixement de «l'altre», que en el camí s'ha convertit en el que en basc anomenem *Bidaide*, «company de viatge».⁴⁹

Donar un lloc a les vivències i a les biografies personals de cada membre del grup ha comportat per una part obrir una esquadra al que Yaacob Naor⁵⁰ anomena el «mur de silenci». Com ell descriu, «el silenci és una protecció, però també es pot convertir en un mur». Trencar aquest silenci ha significat mostrar la vulnerabilitat, cosa que a la vegada ha contribuït a generar confiança i seguretat.

A més, parlar del passat, d'allò que fa mal, ha esdevingut un exercici d'escolta no sempre fàcil. A l'hora d'escoltar s'han respectat els temps de cada persona, l'elecció dels moments significatius i les omissions conscients o no d'allò que semblava que faltava. Però l'absència de debat, d'haver de consensuar o compartir el que s'ha viscut, ha permès escoltar des d'un altre lloc.

Tot això ha permès aprofundir en el coneixement mutu, poder entendre millor des d'on escolta i parla cadascú per superar mirades rígides i estereotipades de «l'altre». Ha aflorat la complexitat de les identitats, i s'ha facilitat la connexió i la comprensió mútua i la possibilitat de descobrir espais de trobada.

Tots els grups han constatat la impossibilitat de construir un únic relat que sigui capaç de donar lloc a tots els fets, i això ha implicat transitar vers la idea dels relats, la coralitat de relats o el relat polièdric. Ha comportat ser imaginatius en la forma de narrar tots els fets d'una manera inclusiva.

49. *Bidaide* («company de viatge») és el títol de la sistematització recollida a la publicació *Foro Ciudadano de Donostia/San Sebastián. Cuaderno del proceso*, publicada el 2021.

50. Va ser fundador i director d'ISIS Israel, un centre de psicodrama i teràpia a través de l'art a Tel-Aviv. Des de l'any 1986 va impulsar grups de diàleg psicodramàtic per a supervivents de la segona i tercera generació de l'holocaust juntament amb joves alemanys i trobades entre palestins i hebreus.

Ara bé, donar un lloc a tots els relats no ha significat ni justificar, ni diluir, ni relativitzar, ni difuminar responsabilitats. Compartir les biografies de les persones participants ha permès als grups transitar per l'estadi d'arribar a conclusions compartides, extreure'n aprenentatges i, des d'una mirada autocrítica, responsabilitzar-se de les pròpies decisions. Un pas necessari dins d'un procés encaminat a no repetir un passat dolorós i a reconstruir les relacions deteriorades o fracturades. Un procés en què la mirada crítica al que va passar era un compromís.

Finalment, cal constatar que les diferents experiències de compartir les biografies personals dels participants han generat un gran impacte en els membres del grup. Han estat sempre un punt d'inflexió significatiu tant en l'àmbit personal com grupal. Un «momentum» irrepetible i preuat. De vegades ha costat entendre la necessitat d'enquadrar metodològicament aquests exercicis perquè se sentia que així es podia perdre en genuïnitat, però una mirada en perspectiva ha contribuït a entendre que aquest pas era necessari tant per generar un espai de seguretat que pogués cuidar el nivell d'obertura íntima assolida com per entendre que aquesta exposició no s'hauria donat si no hi hagués hagut unes condicions que haguessin permès mostrar la pròpia vulnerabilitat.

5.1.1 Històries de vida

Aquesta eina és una adaptació dels «mapes de vida»⁵¹ desenvolupats per Yaacov Naor.

Durada: 4 hores/sessió. Temps estimat per a un grup de 12 persones.

Disposició de l'espai: sala amb cadires en cercle.

51. Els «mapes de vida» són una eina desenvolupada per Yaacov Naor que vam començar a fer servir després del taller formatiu «El silenci en la transmissió generacional de guerres i conflictes. Tècniques psicodramàtiques», celebrat a Pamplona l'octubre de 2012.

Descripció de la sessió:

- Fer un exercici inicial de confiança. Cal escalfar l'espai, reconèixer el lloc físic i les persones que ens acompanyaran en aquest exercici d'escolta i de diàleg. Suposa anar fent sortir la nostra veu a poc a poc, trencar el silenci i acostar-nos gradualment i amb cura a les altres persones per acabar amb una presentació.
- Presentar els participants per parelles. Això contribueix a començar a conèixer-nos i a enfortir el sentiment d'acceptació en el grup. Reforça la idea de comunitat.
- Enquadrar la sessió. Clarifica el que farem, la metodologia de treball i els temps. Alguns elements importants que cuiden l'experiència són la confidencialitat, parlar en primera persona (d'allò que s'ha viscut, sentit i necessitat), la llibertat per obrir i tancar el nostre relat fins allà on vulguem, escoltar sense interrupció, tenir cura dels temps...
- Escriure la nostra història. Cada participant anota en un foli una llista d'experiències, esdeveniments, fets, decisions i actituds significatius en la seva vida: moments foscos i difícils i altres moments de llum o de celebració. Es tracta de buscar aquells fets que ens han marcat, aquelles coses que ens han fet ser qui som.
- Dibuixar el mapa de la nostra història. Tots aquests esdeveniments es plasmen en un mapa. La persona se situa al centre i els esdeveniments es col·loquen a prop o lluny segons com s'hagin sentit. Al costat de cada fet o experiència s'escriu una frase que reculli el que va suposar, el que sentim.
- Explicar la nostra història. Cada participant s'ajuda del seu mapa per explicar la seva història.
- Tancar la sessió. Hem de recollir com ens hem sentit tant a l'hora de parlar com a l'hora d'escoltar. Cal donar un lloc a allò que s'ha mogut i, a poc a poc, es tanca la sessió.

5.1.2 Biografies personals

Aquesta eina l'hem aplicada en tres espais de diàleg ciutadans des de 2014. Durada: 6 hores/tres sessions. Temps estimat per a un grup de 10 persones. Disposició de l'espai: sala amb cadires en cercle.

Descripció dels passos:

Prèviament a la reunió s'envien una sèrie de preguntes a tall d'orientació amb l'objectiu d'ajudar a identificar el més significatiu que es vol compartir i, en la mesura que sigui possible, de ser el màxim de concret a l'hora de parlar. En alguns casos, depenent de les necessitats de cada participant i encara que no se sol·licita, les respostes es poden portar per escrit.

Exemples de preguntes:

- Quins fets o esdeveniments han tingut un impacte significatiu en la teva vida? Algunes fites. Fets positius o dolorosos.
- Com els hem viscut? La vivència en primera persona dels fets.
- Com ens han condicionat o afectat en la manera de relacionar-nos, d'interpretar el que estava passant, etc.? Busquem els impactes que han tingut.

Descripció de les sessions:

- Presentació de les persones participants i recerca d'algun ancoratge⁵² que farem servir en el tancament de la sessió.
- Enquadrar la reunió. Clarifiquem el que farem, la metodologia de treball i els temps. Alguns elements importants que tenen cura de l'experiència són

52. Definició d'*ancoratge*: «L'ancoratge en psicologia fa referència a un terme de la programació neurolingüística en el qual s'associa un record de la nostra memòria que ens comporta un bon sentiment amb un estímul (l'àncora). Gràcies a l'associació d'aquest estímul amb aquestes sensacions o emocions positives, les persones poden crear una manera d'aconseguir un reforç per afrontar certes situacions que són complicades per a elles. Per tant, ancorar és sinònim d'obtenir el record d'una experiència positiva que ens comporti un estat mental que desitgem per bregar amb alguns moments de la nostra vida». [Traducció pròpia]. Font: www.mundopsicologos.com.

- la confidencialitat, parlar en primera persona (d'allò que s'ha viscut, sentit i necessitat), la llibertat per obrir i tancar el nostre relat fins allà on vulguem,
- escoltar sense interrupció, tenir cura dels temps...
Compartir la nostra biografia personal. Cada participant té un temps per explicar oralment allò que és important per a ell o ella. El temps de mitjana
- utilitzat és de vint minuts.
Preguntes per entendre. En alguns espais s'ha obert una ronda de preguntes al final de les intervencions. L'objectiu no és el debat o constatar el que
- trobem a faltar, sinó preguntar allò que no s'ha entès.
Tancar la sessió. Es recull com ens hem sentit tant a l'hora de parlar com a l'hora d'escoltar. Es dona un lloc a allò que s'ha mogut i, a poc a poc, es tanca la sessió.

5.2. Eines encaminades a recollir les narratives i a extreure'n conclusions

En compartir les biografies personals des d'una aproximació tan oberta, vam constatar la complexitat de poder documentar tot el que havíem escoltat pels moments històrics elegits i pel tipus d'esdeveniments triats: en uns casos, relacionats amb fets molt coneguts, però en d'altres casos, més connectats amb vivències molt particulars o fins i tot familiars.

La documentació no havia estat un objectiu marcat en un inici, però avançant en diferents experiències vam començar a pensar en com podíem traslladar la magnitud dels relats compartits als qui no havien participat en el procés, és a dir, en com l'experiència podia transcendir més enllà de les persones que l'havien viscut en primera persona.

Dos espais de diàleg ciutadans van assajar aproximacions que finalment els van ajudar a transmetre a través de les diferents narratives, posant en valor el procés de diàleg i convivència desenvolupat pel grup, i a extreure algunes conclusions de tot el que s'havia escoltat i viscut.

5.2.1. Relat polièdric

El relat polièdric és una eina cocreada juntament amb el Fòrum per la Convivència de Tolosa⁵³ i els relats que el componen estan recollits a la pàgina web creada en la fase de socialització del fòrum el 2021.

El relat polièdric sorgeix de constatar la impossibilitat de construir un únic relat que doni un lloc a tots els membres del grup, així com de la necessitat de recollir la pròpia biografia personal de la manera més completa possible, conscients que és dinàmica i que segurament canviarà amb el pas del temps. Cal destacar que la intencionalitat des de la qual aquests relats són escrits és la de fer entendre i explicar la pròpia trajectòria vital, mai la de justificar o diluir responsabilitats. Per tant, a la pràctica suposa un exercici d'introspecció i d'autocrítica personal.

L'estructura acordada que dota d'una mínima coherència tots els relats i mostra la coralitat grupal és la següent:

- Cada persona es col·loca en el context del qual vol parlar. Es relaten els esdeveniments concrets i els moments històrics que han tingut una transcendència especial en la trajectòria personal, les vivències, els posicionaments i les reflexions generades, els punts d'inflexió.
- Lectura autocrítica de la pròpia trajectòria vital. Veient aquesta trajectòria i el desenvolupament dels esdeveniments, s'identifica allò que s'hauria fet d'una manera diferent, allò de què un es fa càrrec i es responsabilitza i aquelles espines o qüestions pendents.»⁵⁴

El relat polièdric pertany a qui l'escriu, i cadascú es fa càrrec de la seva trajectòria, però de vegades quan allò del que es parla pot ser compartit d'alguna manera per altres persones, s'entén que parla també de més gent.

53. Nom adoptat per l'espai de diàleg ciutadà del municipi de Tolosa (Guipúscoa), el procés de diàleg del qual es va desenvolupar durant els anys 2013-2021.

54. Extracte de «Crònica 2019. Anexos: estructura».

Això últim es pot percebre com un element d'identificació que permet transcendir el grup mateix.

5.2.2 Mapes mentals

Il·lustració dels mapes mentals, amb els codis de colors que mostren les diferents capes presents en cada vivència i biografia personal.

Aquesta eina està creada conjuntament amb el Fòrum ciutadà de Donostia/Sant Sebastià i està documentada de manera més àmplia en el document elaborat per aquest fòrum: *Foro Ciudadano de Donostia/San Sebastián. Cuaderno del proceso*, publicat el 2021.

Aquesta metodologia s'elabora una vegada compartides les biografies personals i és possible gràcies al fet que, en el moment de compartir-les, la persona facilitadora fa tasques de secretaria i recull per escrit el resum del que s'ha escoltat.

Els passos per elaborar els mapes mentals són els següents:

- A l'hora de compartir les biografies personals dels membres del grup, s'agafa com a referència la «línia temporal». En un paperògraf es fa una línia horitzontal en la qual es van col·locant de manera cronològica cadascun dels fets o esdeveniments significatius narrats (per data, any o dècada), així com un resum del que s'ha escoltat.
- Un petit grup integrat per membres del fòrum fa la tasca de traslladar el que s'ha recollit en els paperògrafs a un document de text. En cada biografia narrada s'identifiquen diferents capes i a cada una se li assigna un codi de color. Exemple de les capes (colors) identificades: fets violents amb impacte general, altres fets amb impacte més proper; esdeveniments viscuts en l'entorn familiar o proper; el context polític; fets viscuts en primera persona; punts d'inflexió, presa de consciència; emocions, sentiments.
- Tot això es trasllada al suport dels mapes mentals. Aprofitant el codi de colors, es recullen només les vivències, sense especificar a qui pertanyen. El resultat és una fotografia coral de tots els fets.

- Devolució al grup dels mapes mentals elaborats. En diferents sessions es repassa el que s'ha recollit, es corregeix i es completa. Apareixen noves connexions, i partint d'esdeveniments compartits per una persona sorgeixen reflexions de més membres del grup.

De la lectura dels mapes mentals a les conclusions del grup:

- Lectura dels mapes mentals i presa de consciència. En plasmar tots els relats en un mateix lloc, es visualitza la pròpia biografia i les dels altres, així com les interconnexions entre totes elles. Permet prendre consciència de tots els fets i fer-se càrrec del que tot això ha generat en cada membre del grup.
- L'exercici grupal d'autocrítica. Cada trajectòria vital és diferent i, per tant, també allò del que cadascú es fa càrrec, però per coherència amb la dinàmica grupal, així com amb el procés mateix, es busca una fórmula honesta d'autocrítica grupal. La fórmula utilitzada per aconseguir-ho és aquesta: «escoltant-nos reconeixem que...».

6. La facilitació

Com ja hem esmentat, una de les característiques de la facilitació d'aquests processos és que les persones són part del context sociopolític on tenen lloc tant el conflicte com les múltiples iniciatives de transformar-lo. En l'àmbit personal estan marcades pel conflicte i pels impactes de la violència política, la qual cosa afecta la manera d'escoltar i de mirar. A més, les persones facilitadores han estat part d'organitzacions o entitats socials promotores d'iniciatives de construcció de pau, que fruit de la polarització social han pogut ser etiquetades per un costat o per l'altre, i això afecta com són percebudes per les parts. Aquesta característica pot contribuir a entendre millor el que passa en els processos i a dimensionar els moviments que s'hi produeixen, però a la vegada pot resultar una dificultat a l'hora de mantenir la multiparcialitat en els grups o de guanyar la legitimitat de les parts.

6.1. Qui i per a què

«Quin tipus de facilitador volem ser?» és una pregunta substancial i paral·lela a aquesta altra tan humana de quin tipus de persona volem ser. Com en el cas d'aquesta segona, la resposta a la primera qüestió sol ser buscar prototipus a imitar, models a seguir, fins que al final acabem descobrint que no existeix una única manera de facilitar o d'«estar» en el grup, igual que no hi ha un grup tipus. És perquè treballem amb el que tenim, amb allò que és propi i amb allò que és del grup, que la facilitació no deixa de ser un procés d'adaptació i d'aprenentatge constant i inacabat en el qual ens toca ser honestos amb nosaltres mateixos i reconèixer-nos amb els nostres talents i debilitats, construint el nostre propi estil.

Això és important a l'hora d'entendre el recorregut de les experiències de diàleg que acompanyem, processos que generen condicions per millorar la convivència, contribueixen a una millor comprensió d'allò que és propi i d'allò que és de «l'altre», afavoreixen la col·laboració i ajuden a restaurar relacions superant la incomunicació i els estereotips.

Els espais en què intervé la facilitació són diversos. Fent servir la mateixa aproximació i la mateixa dinàmica de procés, les tasques de la intervenció difereixen en altres aspectes. Mentre que en l'àmbit ciutadà la tasca principal és d'acompanyament al grup, en l'àmbit polític es posen en joc diferents rols. En aquests espais la persona facilitadora també ordena els diàlegs, ajuda a prioritzar, i de vegades assessora en qüestions com ara drets humans, reconeixement i reparació de les víctimes, memòria... El lloc de la facilitació en aquest últim àmbit resulta més complex, ja que suposa buscar l'equilibri entre no marcar el camí a seguir, però al mateix temps ajudar a avançar en les qüestions recollides a l'agenda política de l'espai de diàleg. És a dir, cuidar tant el «què es fa» com el «com es fa», ja que això últim dota d'un sentit específic cada un dels passos fets. Suposa cuidar, en definitiva, la congruència entre el procés i la tasca concreta.

6.2. La multiparcialitat i l'escolta

La persona facilitadora ocupa un lloc en el grup i, per tant, és part del procés. És important, doncs, buscar el lloc des del qual es pugui acompanyar amb certa «comoditat», mantenint una interconnexió amb el que passa i està viu en el procés, així com una distància des de la qual no s'interfereixin ni es distorsionin els diàlegs. La facilitació viatja des de l'interior del procés, on sentim, percebem i vibrem amb el que passa, cap als marges d'aquest procés per –des de la distància suficient– poder preguntar, retornar, anomenar, acceptar, contenir i traduir. De manera que, segons avança el procés, també canvia la persona que facilita, ja que integra els aprenentatges i les experiències viscudes.

Per tant, la facilitadora no és una persona neutral ni imparcial. L'entendem més aviat com algú multiparcial o pluriparcial: algú que té la tasca fonamental d'escoltar de manera profunda i curiosa, per poder entendre i acollir igual a tothom. Es tracta de desenvolupar el talent de l'escolta empàtica, profunda o compassiva, que busca identificar el sentit d'allò que es diu, entendre de què ens parlen les emocions i identificar què hi ha d'implícit en allò que diem. És a dir, està al costat de totes i cada una de les persones que integren el grup. Des d'aquest lloc, la facilitadora es converteix en *bidelagun*.

Això no significa que no vegem com funciona la parcialitat, ja que quan escoltem sempre estem elegint i avaluant. Però escollim renunciar a col·locar-nos en un lloc des d'on puguem donar o treure la raó, donar consells, solucions, o jutjar. Així podem acompanyar el procés d'una manera més eficaç i responsable.

De vegades pot ser que aquesta multiparcialitat no s'entengui, que generi incomoditat i fins i tot desconfiança. En aquests casos les persones es poden sentir molestes perquè, tot i que se les compregui, el que necessiten no és només una escolta comprensiva, sinó també que se'ls doni la raó. Des d'aquesta multiparcialitat es pot ajudar a buscar altres enfocaments i aproximacions més empàtics i honestos, a superar la necessitat de tenir la raó o a superar mirades duals de bons/dolents, correcte/incorrecte que contribueixen a la desconexió i l'exclusió.

Des del lloc de la facilitació, posar en pràctica aquesta mirada multiparcial i promoure-la és una manera de contribuir també a fer que les persones del grup provin altres formes de relació més empàtiques i renunciïn a tenir la raó: rendir-se a l'acceptació de «l'altre» com un igual a qui necessito entendre i que té una informació o visió de la realitat que pot complementar la meua.

Ara bé, la facilitació sí que és parcial respecte al procés i la dinàmica de diàleg definida en els «marcs de treball compartits» per cada espai de diàleg. La facilitació sí que pren part per protegir i cuidar el procés, així com per promoure i facilitar les vies perquè totes les parts se'n facin res-

ponsables. Cuidar la dinàmica de treball suposa tenir cura de cadascuna de les persones que integren l'espai de diàleg.

6.3. Legitimitat i confiança

La persona que facilita està sotmesa als mateixos acords que la resta de participants, a aquells acords sobre la base dels quals es construeix l'estructura o «marc de treball compartit» del grup, és a dir, el sistema que en definitiva caracteritza el procés de diàleg. Així doncs, té un nivell de responsabilitat amb el procés: cuida la dinàmica de treball, ajuda a clarificar quan cal, a contenir i a donar lloc als malestars, afavoreix la recuperació del diàleg quan la dinàmica es desvia vers els posicionaments o enfrontaments personals, i aixeca el focus i retorna que el que passa ens parla del procés, i així es pot afrontar amb menys dolor.

La dinàmica de treball d'aquests espais de diàleg està pensada perquè el poder sobre el diàleg sigui compartit. La persona facilitadora té un rang del qual ha de ser conscient i que implica una responsabilitat. Cap procés és idèntic a un altre, per la qual cosa el lloc de la facilitadora no ha de pressuposar el que passarà i ha de renunciar a controlar i guiar el procés. Dit això, sí que pot compartir experiències viscudes en situacions similars com a part de l'aprenentatge col·lectiu que tots aquests processos suposen.

La legitimitat de la persona que facilita està sempre en qüestió. Aquests processos comporten un gran esforç personal en la mesura que es generen les condicions perquè hi aflori la vulnerabilitat humana. De vegades el grup mira la persona facilitadora buscant respostes, suport, comprensió, lideratge, solucions... sobretot quan emergeix el conflicte. L'ansietat i la incomoditat que es generen es poden projectar en la persona facilitadora, interpel·lant, responsabilitzant, qüestionant la seva capacitat de sostenir l'espai.

En aquests casos és important fer-nos càrrec del que ens pertoca i retornar el que és del grup. Però per fer-ho hem de prendre prou distància perquè els sentiments de culpa, tristesa o impotència no ens superin, per no quedar-nos enganxats a aquestes emocions i poder apujar el focus de l'àmbit interpersonal al grupal i processual. Això suposa fer un pas enrere per no quedar-se emocionalment encadenat fins al punt de perdre l'objectivitat o la multiparcialitat. En les tècniques de psicodrama parlen de diferents tipus de grups, aquells que miren constantment a la facilitació buscant guia i lideratge, i aquells que sembla que funcionen malgrat la facilitació. El fet d'identificar-los pot ajudar a rebaixar l'ansietat que aquestes situacions poden generar en la persona facilitadora.

Davant d'aquest repte, prendre distància hi ajuda: no s'ha d'assumir com una cosa personal. No és el nostre paper com a facilitadors buscar les solucions ni ens estan rebutjant. El que passa no és contra la persona, però sí que afecta ja que requereix revisar el lloc que ocupa.

Quan parlem de legitimitat parlem també de confiança, de la confiança que les persones del grup dipositen en nosaltres. Com a part d'un context polaritzat, aquesta confiança està en joc constantment. Un gest, una mirada, un comentari i particularment una manera concreta d'anomenar pot suscitar desconfiança i ser entès com un signe de parcialitat. El llenguatge utilitzat es col·loca a un «costat» quan es posa la mirada no en el que significa sinó en qui l'utilitza.

Facilitar suposa, a més, mantenir un nivell d'interconnexió amb el procés del grup, una mirada cap endins i escoltar què està en joc d'un mateix i integrar la dinàmica processual per ser congruent i que la nostra intervenció no distorsioni. S'ha de buscar la mínima ingerència, intentar retornar o prendre la paraula únicament quan tinguem clar què volem dir i no per sentir que la manera com puguem dir-ho és més adequada o correcta que la que hem escoltat. Hem de procurar prendre la paraula únicament quan tinguem alguna cosa a aportar, clarificar, recollir i ordenar. Es tracta d'una tasca difícil; per tant, el que seria pertinent és preguntar més i traduir menys.

En aquest sentit, un dels reptes de la facilitació és el de renunciar al control, a buscar la solució ideal, i evitar minimitzar o rebutjar el dolor que molesta. En definitiva, essent conscients de la centralitat que podem arribar a ocupar en el grup, hem d'acceptar que no som el centre, que el centre és el procés i els seus protagonistes. Per això aquesta centralitat de la facilitació s'ha de situar paradoxalment fora del centre, als marges, fins al punt de passar gairebé desapercebuda, com una persona observadora externa, amb la responsabilitat d'intervenir quan el procés ho requereixi.

6.4. Treball personal i formació

Pot semblar una obvietat, però en la tasca de facilitació, el treball personal i l'honestedat són primordials. És important ser conscients de les nostres limitacions. És vital aprendre a aturar-nos i a buscar ajuda. De vegades, escoltar el que el grup mateix ens retorna ens pot ajudar a detectar allò que el procés necessita. Altres vegades caldrà indagar per trobar una formació adequada que ens doni seguretat i més confiança a l'hora d'afrontar el procés grupal i sostenir l'espai.

La persona facilitadora no és responsable del que passi, però sí de tenir les eines que puguin ajudar a processar el que passa d'una manera més satisfactòria per a tothom. De vegades la falta de mecanismes, procediments o eines dificulta buscar altres aproximacions i solucions possibles a vells problemes o conflictes. La persona facilitadora pot ajudar-hi aportant noves eines, tècniques i mirades. Tot plegat ha de respondre a les necessitats del grup i el seu procés, no únicament al desig d'experimentar o de posar en pràctica el que s'ha après. Suposa, en definitiva, implementar part d'una metodologia o tècnica, adaptant-ho al llenguatge, a les demandes, als temps i a les necessitats del grup i del context. Això requereix avaluar-ne l'ús de manera immediata per evitar que sigui contraproductiu.

6.5. Acompanyament a processos personals

La persona facilitadora fonamentalment acompanya el grup, però també fa altres tasques que repercuteixen en el procés. Perquè, malgrat que és important no perdre de vista que l'espai validat on té lloc el procés és el grup (on participen tots els seus integrants guiats per l'estructura acordada), hi ha moments en què la facilitadora intervé a fora, tot i que no al marge. Parlem d'acompanyaments personals. De vegades, el que s'ha viscut en una sessió pot mobilitzar tant que generi un malestar o dolor que hagi de ser processat. En aquests casos la facilitadora pot obrir un espai d'escolta amb aquesta persona per ajudar-la a identificar aquest dolor i, d'aquesta manera, poder-la portar al grup amb menys intensitat o havent-la entès.

7. Alguns itineraris de convivència construïts en l'àmbit local

Les experiències de què parlem han anat tenint projecció pública d'una manera gradual al llarg dels anys. No tots els espais de diàleg polític s'han presentat públicament, però en la majoria dels casos la seva tasca ha transcendit a través dels actes o de les iniciatives que han aconseguit dur a terme. Si han transcendit aquests exemples de convivència ha estat en la mesura que aquests passos públics s'han donat sobre la base de la col·laboració i del consens. De tota manera, no sempre resulta evident que cada una de les iniciatives respon a un procés de diàleg entre «diferents», entre persones que de vegades es perceben mútuament com a enemics, cosa que dona una idea de l'enorme esforç que els suposa no només compartir un mateix espai sinó reflexionar juntes.

En aquest apartat recollim, a tall d'Il·lustració, algunes d'aquestes experiències municipals de la manera de treballar desgranada en aquest manual. Aquí es presenten únicament alguns dels grups que he acompanyat com a facilitadora i, més concretament, els iniciats entre els anys 2012-2016. El que recull aquest capítol pot donar una idea dels diferents itineraris que s'han anat experimentant, de les temàtiques treballades, del nivell de reflexió, de la durada dels processos i de les connexions entre els diferents espais de diàleg en un mateix municipi.

A l'hora d'explicar cada experiència es destaquen alguns moments que s'han viscut com a fites significatives en l'àmbit municipal. S'han escollit per tal com dibuixen l'itinerari que cada procés de diàleg ha anat construint. Un itinerari que respon a una lògica de treball difícilment perceptible des de l'exterior a causa del caràcter discret de la majoria dels espais. La fitxa tècnica de presentació de cada municipi pretén oferir

unes pinzellades que ajudin a endevinar la complexitat i la diversitat del context municipal. Cal tenir en compte que, com que aquesta publicació es tanca abans de les eleccions municipals de 2023, les dades responen a la realitat d'aquell moment.

Es tracta, en definitiva, d'un petit acostament a cada un dels processos, amb l'únic objectiu de destacar la feina feta, així com la valentia i la determinació de les persones implicades en cada un d'ells.

Per acabar, és necessari clarificar que la lectura dels processos descrits s'ha fet des de la perspectiva de la facilitació i l'acompanyament d'aquests espais, que segurament no coincidirà totalment ni amb la percepció ni amb la interpretació de cada participant. Precisament, tal com se subratlla a l'apartat dels reptes, un d'ells seria arribar a fer una narrativa coral sobre cada una d'aquestes experiències a través de les veus dels protagonistes. Sistematitzar cada experiència contribuiria a dotar de sentit tots els passos fets en el municipi, a reivindicar la feina feta i a extreure'n aprenentatges. Fins ara, els únics processos de diàleg que sí que han aconseguit aquest propòsit han estat els espais ciutadans.

A continuació, recollim l'experiència de sis municipis de Guipúscoa. Les imatges i els titulars s'han agafat de diferents mitjans de comunicació, mentre que les valoracions són extractes de documents que han fet públics els espais de diàleg en diferents moments.

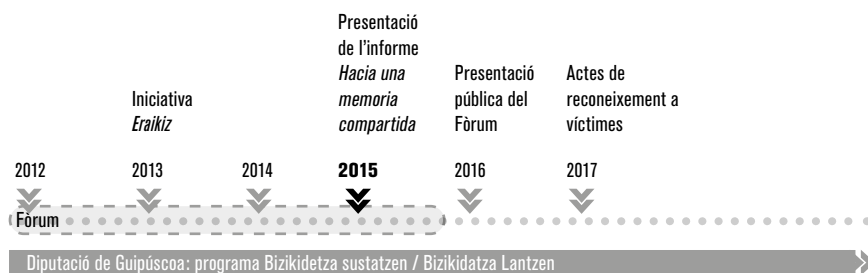
Errenteria

Localitat de Guipúscoa de prop de 40.000 habitants ubicada a Oarsoaldea (est de Guipúscoa).

Partits amb representació en el consistori des de l'inici del procés fins a l'actualitat: EH Bildu, PSE-EE, EAJ/PNB i Elkarrekin Podem.

L'experiència de convivència comença a principis de 2012 amb la creació d'un espai de diàleg mixt format per ciutadans i polítics amb diferents nivells de representació, i encara avui s'hi continua treballant des de l'Ajuntament. Des de 2012, i després de diverses legislatures socialistes, té l'alcaldia EH Bildu. El Partit Popular hi té representació fins al maig de 2015 i, per tant, participa en l'elaboració de l'Informe de Memòria presentat aquell mateix any.

El 2012, en el marc d'una iniciativa participativa impulsada des de l'Ajuntament, es constitueix un espai de diàleg ciutadà anomenat **Fòrum per a la normalització política i la pau**, format per representants polítics i ciutadans. Aquest espai treballa de manera discreta fins a l'abril de 2016, quan decideix donar per acabada la seva trajectòria.

Tal com expliquen els seus protagonistes en compareixença pública, «aquesta discreció ha preservat el grup com a únic espai de confiança quan aquesta era complicada a fora, sobretot per als representants polítics municipals. La iniciativa *Eraikiz* va conviure en el temps amb el procés del grup i les complicitats que s'hi van construir entre aquests representants van ser-ne en gran part el germen».⁵⁵

Eraikiz («construint») és una de les fites del procés d'Errenteria. A principis de 2013, totes les forces polítiques amb representació a l'Ajuntament organitzen per primera vegada un cicle de cinema i teatre de manera conjunta. En aquest escenari, l'alcaldia va fer una lectura crítica del passat davant les 300 persones i algunes víctimes presents, en un gest que va obtenir una repercussió mediàtica força notable.

Paral·lelament, el 2013 es posa en marxa des de la Diputació de Guipúscoa el programa *Bizikidetza sustatzen* («promovent la convivència») que, amb el temps, es converteix en *Bizikidetza Lantzen* («treballant la convivència»). Aquest programa neix per brindar un paraigua institucional a totes les iniciatives desenvolupades en l'àmbit municipal, així com finançament per desenvolupar els processos de convivència en els municipis. Errenteria, igual que moltes altres poblacions, s'hi acull des de llavors.

El 2014 totes les forces polítiques amb representació municipal acorden dur a terme una investigació sobre les violacions de drets humans i fets violents ocorreguts a Errenteria entre els anys 1956 i 2012. Aquest període s'anomena «memòria recent».

55. Extracte recollit en el document final consensuat pel Fòrum i fet públic el 29 d'abril de 2016 amb el títol *Iniciativa de diàleg en Errenteria. Relato de un proceso de encuentro y reconocimiento mutuo*.

L'estudi esmentat, recollit al llibre *Hacia una memoria compartida*, el va preparar l'Associació Pro Drets Humans Argituz i es va presentar públicament el 10 de novembre de 2015 amb la presència d'algunes de les víctimes incloses en la investigació. El document va ser acceptat per totes les forces polítiques del consistori, que el van validar per unanimitat de manera institucional.

Aquest treball d'Argituz serà el primer d'altres que el seguiran en diferents municipis de Guipúscoa, com Lasarte-Oria, Elgoibar, Arrasate/Mondragón, Andoain o Legazpi.

El 2016 es presenta públicament la Iniciativa de diàleg ciutadana o Fòrum, format per divuit persones de trajectòries personals, socials i ideològiques molt diverses. En aquesta compareixença pública, els protagonistes revelen que han estat treballant de manera discreta durant tres anys i mig. Així mateix, en un document preparat de manera conjunta, relaten tant el procés viscut com les principals conclusions assolides:

Ens hem convertit en companyes i companys sense voler. Hem estat capaços d'acostar-nos en el sofriment. Al mateix temps, hem constatat que difícil que resulta arribar a consensos polítics entre «diferents». Aquest camí s'ha convertit finalment en l'objectiu del grup... Finalment, hem après que canviar dinàmiques interioritzades durant molt de temps requereix petits passos i gestos.⁵⁶

El 2017 es fan dos actes de reconeixement a víctimes prenent com a base tant el document *Hacia una memoria compartida* com les entrevistes mantingudes amb diverses víctimes de la localitat. Tots dos actes s'organitzen de manera conjunta i consensuada per totes les forces polítiques representades al consistori (EH Bildu, PSE-EE, EAJ/PNB i Elkarrekin Podem).

56. Ibidem.

Azpeitia

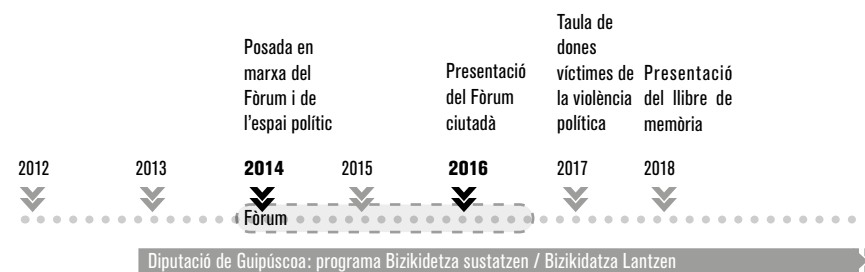
Donostia
 Sant Sebastià

●
 Azpeitia

Municipi de Guipúscoa de gairebé 15.000 habitants ubicat a Urola Kosta (oest de Guipúscoa).

Partits amb representació en el consistori des de l'inici fins al final del procés: EH Bildu i EAJ/PNB.

L'experiència de convivència comença a finals de 2013, quan la Diputació de Guipúscoa posa en marxa el programa de treball específic *Bizikidetza sustatzen*. Malgrat que el procés d'Azpeitia conclou el 2018, l'Ajuntament continua treballant la memòria. Des de l'any 2012 té l'alcaldia EH Bildu.

El 2014 es posa en marxa des de l'Ajuntament, i per consens de les forces polítiques que hi són representades, un **Fòrum ciutadà per la convivència**. Hi participen deu persones de trajectòries vitals, socials o ideològiques diverses del municipi. Algunes han estat víctimes o són familiars de víctimes de la violència d'ETA i de l'Estat. Paral·lelament, en el consistori es constitueix un espai de diàleg polític.

A finals de 2016, i després de gairebé tres anys de treball discret, el Fòrum per la Convivència dona per acabada la seva trajectòria i en presenta els resultats davant la ciutadania en un acte públic. En els documents es traslladen les conclusions compartides del Fòrum, entre les quals es recull, per una part, un exercici d'autocrítica amb relació a la violència, les seves conseqüències i les víctimes:

Som conscients que el sofriment encara està molt viu i que avui es continuen generant nous espais de sofriment. Però creiem que hem de fer autocrítica. Suposa un treball personal de mirar-nos cap endins, d'analitzar el que hem fet malament i el que no hem fet, amb l'objectiu de canviar actituds, mitjançant gestos, mitjançant petits passos. Això tindrà impacte en l'entorn.⁵⁷

A tall de resum de les reflexions al voltant de les causes i el relat del que va passar, els participants en aquesta iniciativa expliquen que «per entendre els fets hem compartit alguns “perquè”». Treballar aquest tema ens ha suposat un llarg diàleg. Després d'anomenar i escoltar amb respecte els punts de vista que ens allunyen, finalment hem arribat a identificar el que ens uneix. El nostre objectiu no ha estat escriure el relat del que va passar, sinó identificar-hi alguns elements i esdeveniments que s'han de tenir en compte. Quan hem reflexionat sobre els “perquè” dels fets, hi hem identificat tres eixos: 1) el conflicte polític i altres conflictes; 2) les violències i 3) les connexions entre el conflicte polític i la violència».⁵⁸

57. Extracte del document final presentat pel Fòrum per la convivència d'Azpeitia l'1 de desembre de 2016 en el Sanagustin Kulturgunea d'Azpeitia.

58. Ibidem

El 10 de gener de 2017, tres dones membres del Fòrum Ciutadà, i al mateix temps víctimes de la violència d'ETA i de l'Estat, participen en una taula rodona al seu municipi. És la primera vegada que públicament comparteixen les vivències directes que han sofert d'amenaçes, maltractaments i impunitat. Es tracta de vivències que havien pogut compartir en el marc segur del Fòrum i que ara revelen públicament.

Per la seva banda, des de l'Ajuntament s'avança en el treball de recuperació de la memòria. El 2018 es presenta el llibre *Azpeitia 1960-2017*, elaborat per la Societat de Ciències Aranzadi, que recull les greus violacions de drets humans i altres sofriments derivats de la violència política. L'acte és organitzat per les dues forces polítiques presents a l'Ajuntament i hi participen algunes víctimes que al mateix temps havien format part del Fòrum ciutadà.

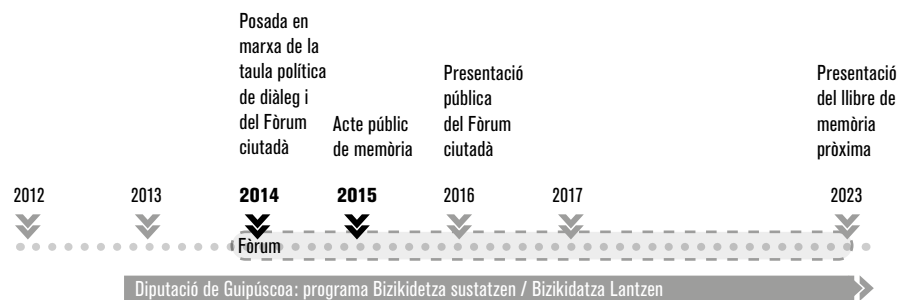
Hernani

Vila de Guipúscoa de gairebé 20.000 habitants ubicada a la comarca de Buruntzaldea (sud de Sant Sebastià, capital de Guipúscoa).

Partits amb representació en el consistori des de 2015: EH Bildu, EAJ/PNB, Orain Hernani/Ahal dugu i PSE-EE/PSOE.

L'experiència de convivència comença a principis de 2014 de manera simultània des de la ciutadania amb el Fòrum ciutadà i des de l'Ajuntament amb la creació de la taula de la convivència. Des de 2012 té l'alcaldia EH Bildu.

De la necessitat de treballar per millorar la convivència en el nostre poble, el maig de 2014 va començar a caminar, de manera molt discreta, la taula de la convivència. Des d'aleshores, aquest espai de diàleg ha estat conformat per totes les sensibilitats polítiques amb representació a l'Ajuntament d'Hernani.⁵⁹

El 2015, l'Ajuntament organitza el primer acte públic que té el consens de totes les forces polítiques representades en el consistori. Aquest acte suposa col·locar un monòlit en memòria de totes les víctimes al parc Ave Maria d'Hernani. Per primera vegada, es reuneixen en el mateix espai físic cent persones de trajectòries socials i ideològiques molt diverses, en alguns casos, contràries.

Poema de Maialen Lujanbio⁶⁰ que es pot llegir sobre la pedra:

*Todas las piedras son distintas
las palabras, las ideas, las aristas.
Cada piedra es única y es igual.
Para construirnos es necesario desafilar
los desafiantes e hirientes cantos, sin dejar
de ser
piedra
aunque igual siempre distinta.*

*El tiempo no podrá hacerlo todo,
ni el viento, ni la lluvia.
Sólo la voluntad de hablarnos
sólo la voluntad de escucharnos
podrá pulir las aristas, paliar las heridas.*

59. Extracte del pròleg firmat per totes les forces polítiques representades en el municipi i que figura en el llibre *Hernani 1960-2021. Violencia de motivación política y graves violaciones de derechos humanos*. Aranzadi, 2023.

60. Maialen Lujanbio Zugasti (Hernani, 26 de novembre de 1976) és una *bertsolari* (improvisadora popular de versos) i escriptora basca, primera dona que va guanyar el campionat nacional de bertsolaris el 2009.

El 2016 es presenta públicament el **Fòrum ciutadà per la convivència** creat el 2014 per iniciativa de quatre persones del municipi. En la compareixença, comparteixen alguns dels aprenentatges que els animen encara avui a continuar treballant per una «convivència ciutadana inclusiva. [...] Hem volgut parlar de veritats. Davant del monolitisme de la violència, estem d'acord que del que s'ha de parlar és de violències. Davant del prototip d'una sola classe de víctimes, reconeixem el sofriment de totes aquelles persones que han vist –i en alguns casos continuen veient– truncats els seus drets».⁶¹

L'Ajuntament continua la tasca de recuperació de la memòria iniciada el 2015 i destaquen dues fites públiques. La primera és la presentació el gener de 2019 de l'informe *Vulneraciones de derechos humanos y otros sufrimientos de motivación política ocurridos en Hernani y contra hernaniarras (Hernani 1960-2018)*, elaborat per la Societat de Ciències Aranzadi.

Aquesta tasca culmina amb un segon acte oficial celebrat el febrer de 2023 que consisteix en la presentació del llibre *Hernani 1960-2021*, que completa l'informe presentat el 2019. Però el treball per la convivència, pel qual reafirmen el compromís els representants polítics en el pròleg del llibre, segueix: «Esperem que els passos que continuem fent en la recuperació de la veritat ens portin cap a la reparació i que en el futur es converteixi en un instrument que ens permeti superar el sofriment que ens hem infligit».

61. Extracte del document acordat per les deu persones integrants del grup i presentat públicament el 8 de novembre de 2016.

Tolosa

Donostia
Sant Sebastià

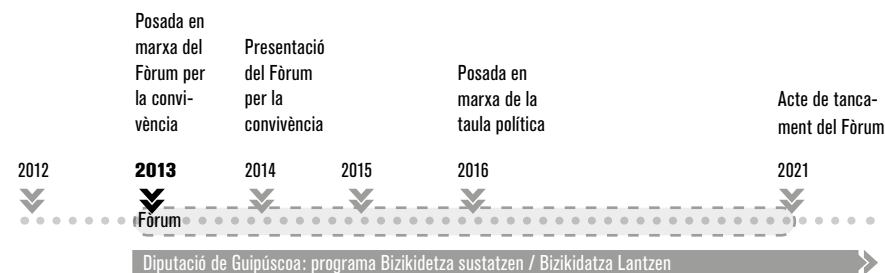

Tolosa

Municipi de Guipúscoa de gairebé 20.000 habitants, cap de comarca de Tolosaldea.

Partits amb representació en el consistori des de l'inici del procés fins a l'actualitat: EAJ/PNB, EH Bildu i PSE-EE/PSOE.

L'experiència de convivència es posa en marxa el 2013, amb el Fòrum per la convivència de Tolosa (espai ciutadà de diàleg). El 2016 es crea un espai de diàleg a l'Ajuntament que en els últims anys ha continuat el procés de convivència en l'àmbit municipal. Després de les eleccions de 2015, l'alcaldia passa d'estar en mans d'EH Bildu a EAJ/PNB.

El 2013, per iniciativa d'unes persones del municipi que ja venien d'altres militàncies socials en l'àmbit de la pau i el diàleg (Elkarri/Lo-karri), es posa en marxa l'espai de diàleg **Fòrum per la convivència de Tolosa**. Està format per tretze persones de trajectòries vitals, socials i ideològiques molt diverses que fins i tot amplien l'espectre ideològic representat a l'Ajuntament.

La pluralitat vivencial, social i ideològica del grup supera la pluralitat representada a l'Ajuntament, i això fa que el fòrum es vegi com a exemple de convivència tant dins com fora del municipi, i així es reflecteix en un article d'*El País*.⁶²

Entre els anys 2013 i 2018, el Fòrum alterna el treball de reflexió interna amb la tasca d'agent social organitzant xerrades sobre qüestions relatives a la memòria, la convivència o els drets humans. A més, davant l'absència de consensos suficients en el consistori per organitzar esdeveniments conjunts amb relació a la memòria de les víctimes, el Fòrum pren la iniciativa de dur a terme actes de memòria i reconeixement adreçats a les víctimes i a la societat.

A partir de 2016 a l'Ajuntament es comencen a donar les condicions per organitzar, de manera conjunta i consensuada, declaracions, actes i iniciatives relatius a la memòria de les víctimes, així com cicles de xerrades dirigits a la societat, amb la qual cosa de mica en mica el Fòrum per la Convivència va deixant d'assumir aquesta tasca.

Entre els anys 2018 i 2020 s'avança en la recuperació de la memòria. Aranzadi dona continuïtat als treballs que ja havia fet prèviament mitjançant la investigació de violacions de drets humans i altres sofriments de motivació política que van tenir lloc a Tolosa des de l'any 1945 fins a l'any 2020.

El 2021 el Fòrum per la convivència de Tolosa dona per acabada la seva trajectòria de vuit anys i presenta públicament la sistematització

62. «Empezar a hablar», publicat a *El País* el 3 de desembre de 2014 i elaborat per Luis R. Aizpeolea arran de l'entrevista feta a quatre membres del grup a Tolosa.

d'aquesta experiència. Es recull de manera cronològica el recorregut del Fòrum: els actes organitzats, les cròniques del procés i algunes fites relacionades amb la convivència. Es tracta d'un material per estudiar i per inspirar-s'hi que recopila tot el llegat del Fòrum.

Una de les últimes aportacions del Fòrum recollida a la seva web és el relat ètic compartit del passat que són capaços d'acordar i els relats polièdrics personals en els quals cada persona narra la seva trajectòria vital des de la qual fa una lectura personal dels fets. A l'hora de fer aquesta tasca com a grup, es marca una línia vermella, la de no justificar, i cada membre fa el seu propi exercici d'autocrítica des de l'ara i aquí.

Donostia/Sant Sebastià

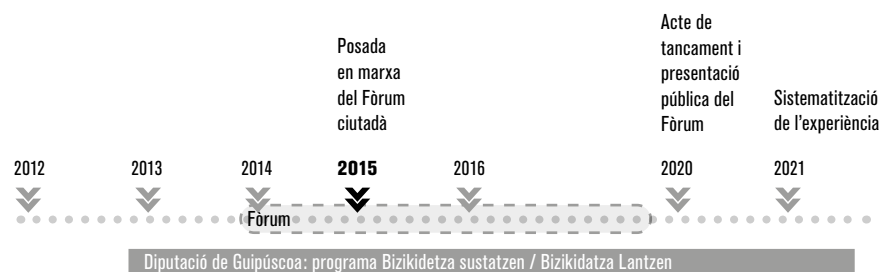
Donostia
Sant Sebastià

Capital de la província de Guipúscoa, ciutat amb una població aproximada de 190.000 persones.

Partits amb representació en el consistori: EAJ/PNB, EH Bildu, PSE-EE, PP i Elkarrekin Donostia (entra a l'Ajuntament el 2015).

L'experiència de convivència comença a principis de 2014, quan els representants polítics a l'Ajuntament emprenen la tasca de conformar un espai de diàleg ciutadà des d'on abordar la convivència. Aquest espai es posa en marxa el 2015. Després de les eleccions de 2015, l'alcaldia passa d'estar en mans d'EH Bildu a EAJ/PNB.

El 2015 es posa en marxa el **Fòrum ciutadà de Donostia/Sant Sebastià**, conformat per nou persones de trajectòries vitals, socials i ideològiques molt diverses. El Fòrum és creat des de l'Ajuntament i hi té reflex tot l'espectre de sensibilitats amb representació en el consistori, encara que els seus integrants no representen cap partit i hi participen a títol personal. El Fòrum funciona de manera autònoma fins que es tanca el 2019, després de cinc anys de procés de diàleg. Aquest any es comença a preparar la socialització de l'experiència, a través de la qual es pot fer una aportació significativa a la convivència. Aquesta socialització es concreta en dos moments i en una sèrie de materials concrets:

El 2020 es presenta al Teatre Principal de Sant Sebastià el documental *Bidea eraikitzen* («Construint el camí»), dirigit per Aizpea Goenaga, membre del Fòrum. A través dels testimonis de cada participant es descriu de manera coral el procés de diàleg i convivència compartit. En el mateix acte, els representants de totes les forces polítiques a l'Ajuntament llegeixen un document de consens a través del qual ratifiquen el seu suport al Fòrum.

El 2021 els membres del Fòrum sistematitzen la metodologia utilitzada per afrontar el passat, construïda de manera col·laborativa i plasmada en els «mapes mentals». Aquesta metodologia de treball permet extreure unes conclusions en què es recullen un exercici d'autocrítica respecte al passat i uns pilars ètics per a la convivència, basats en els principis i actituds viscuts en el grup.

Aquesta sistematització, així com els altres documents elaborats pel Fòrum, queden recollits a la publicació *Foro Ciudadano de Donostia/Sant Sebastián. Cuaderno del proceso* (2021), editada per l'Ajuntament de Donostia/Sant Sebastià i que forma part del Centre de Recursos Pedagògics en Drets Humans Eskura.

Arrasate/Mondragón

Donostia
San Sebastián

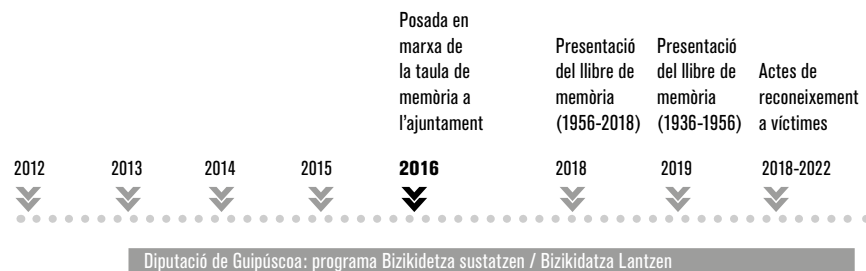

● Arrasate/Mondragón

Municipi de Guipúscoa de gairebé 22.000 habitants i cap de comarca del Debagoiena.

Partits amb representació en el consistori des de l'inici del procés fins a l'actualitat: EAJ/PNB, EH Bildu, PSE-EE i Podem Arrasate.

L'experiència de convivència comença a principis de 2016 amb la creació d'un espai de diàleg polític a l'Ajuntament que té com a punt de partida treballar la memòria. El 2019 aquest espai s'institucionalitza i es crea la Comissió de Participació i Convivència.

El 2018 les forces polítiques representades a l'ajuntament fan públic l'espai de diàleg. Revelen que han estat treballant de manera discreta des de 2016 i comparteixen els principis rectors del treball de la taula que es concreten en: «la col·laboració, el consens, la no discriminació i la no equiparació». Juntament amb això, en la mateixa roda de premsa presenten també el calendari acordat de reconeixement a víctimes, que des d'aquell moment es converteix en un compromís de la taula.

Entre els anys 2018 i 2019 presenten públicament dos treballs de recuperació de memòria mitjançant els quals es recullen les violacions de drets humans i altres fets violents de motivació política a Arrasate/Mondragón que es van produir en el període 1936-2018. Els dos treballs compten «amb els consensos de base necessaris per construir una memòria compartida»,⁶³ consensos que es concreten en la metodologia i els principis rectors de totes dues investigacions. Pel que fa a la metodologia, acorden dividir la memòria en dos períodes temporals, tal com recullen els títols dels llibres. Sobre els principis rectors a l'hora de classificar els fets violents, accepten que siguin classificats sobre la base del dret internacional dels drets humans, així com que no s'oculti, no es barregi i s'apliqui el principi d'equitat. Arrasate/Mondragón es converteix, així, en el primer municipi que elabora de manera gairebé paral·lela dues investigacions de recuperació de memòria que aborden en conjunt el període de 1936 fins als nostres dies.

Tots dos treballs s'agafen com a base per fer actes de reconeixement tant a regidors assassinats per ETA com a ciutadans assassinats per grups d'extrema dreta i regidors i treballadors municipals assassinats per les tropes franquistes. Aquests actes són organitzats gràcies a la col·laboració i el consens de les forces polítiques representades a l'ajuntament.

63. Extracte del pròleg consensuat i recollit a *Memoria partekatu baterantz. 1956-2018 Arrasate/mondragón. Hacia una memoria compartida*. Argituz, 2018.

8. Apunts finals

8.1. Alguns aprenentatges

Autenticitat, credibilitat i legitimitat. Quan des dels espais de diàleg polític, els representants públics de l'ajuntament són capaços de consensuar una declaració conjunta, dur a terme un acte, per exemple, de reconeixement a víctimes o organitzar cicles de conferències, el seu impacte no només està en la iniciativa concreta, sinó en la capacitat d'arribar a consensos sobre qüestions doloroses i conflictives que han demostrat. Aquest «com», que implica diàlegs complicats, un esforç per arribar a acords, un exercici d'entesa mútua i de renúncia per trobar allò que es comparteix és el que fa que el pas es visqui com a significatiu i, per tant, com una aportació a la convivència. Perquè els missatges que s'han enviat i els gestos que s'han fet se senten més autèntics i creïbles. Això aporta legitimitat als representants polítics a l'hora d'impulsar iniciatives socials o a l'hora de fer crides o posicionaments davant d'actituds o fets contraris a la convivència. L'actuació política es percep exemplar i és aquesta exemplaritat la que li dona legitimitat.

Efecte multiplicador en l'impacte. Quan aquests processos de diàleg es fan públics tenen un efecte multiplicador en el seu impacte. La trobada i el reconeixement de «l'altre» es visibilitza com un exercici complex, però no necessàriament perillós i, encara menys, impossible. Es trenca el mite de l'impossible i permet que altres persones puguin sentir-se inspirades i fins i tot cridades a fer aquest pas. Com deia una participant en un d'aquests espais, són com «una prova pilot del que

s'hauria de fer en la societat en general»⁶⁴ Però mesurar l'impacte és gairebé impossible, cosa que de vegades és una mica descoratjador, i encara que no tots els canvis en l'àmbit municipal estan directament relacionats, es pot dir que les ones expansives d'aquestes experiències són àmplies: contribueixen a fer que altres persones s'animin a participar en nous processos tant en els propis municipis com en d'altres, tenen capacitat d'inspirar i de vegades porten a l'emulació. Altres vegades suposen que persones que no es veuen amb la força d'assumir un compromís igual, aplaudeixin allò que altres veïns han estat capaços de fer. Així doncs, el que en un principi parla dels passos o de les reflexions que ha fet un grup petit, es pot entendre per identificació com els passos fets –tot i que no de manera directa– per un grup més gran de persones. Com esmentaven en un altre grup ciutadà: «En la mesura que els lectors s'identifiquen amb certs passatges del nostre relat, el relat no és només nostre».⁶⁵

Són **processos de convivència amb múltiples actors**. Hi ha una sèrie de diàlegs estructurats a través dels espais esmentats: espais ciutadans, espais polítics i espais de víctimes. Però des d'aquests espais es van generant connexions amb altres actors, connexions buscades i connexions que arriben. Entre les buscades hi hauria els casos en què se sol·licita la col·laboració d'artistes o persones del món de la cultura (escultors, pintors, músics, ballarins) a l'hora d'organitzar un acte de reconeixement a víctimes, editar una publicació o crear elements simbòlics de memòria. Entre les connexions no buscades de manera conscient però que sorgeixen, hi hauria les col·laboracions amb altres agents arrelats en el municipi, com ara els centres educatius, les associacions de jubilats o de sordmuts, museus, associacions d'ajuda a la immigració o agents culturals locals que s'acosten a aquests espais per compartir propostes.

64. Extracte d'un dels testimonis d'una membre del Fòrum ciutadà de Donostia/Sant Sebastià, recollit en el documental *Bidea eraikitzen*.

65. Extracte recollit a la pàgina web creada pel Fòrum per la convivència de Tolosa, a l'apartat «2021. Relatos poliédricos».

De vegades són altres actors els que de manera paral·lela i sense relació aparent, promouen iniciatives que van confluint en la mateixa direcció. La idea de procés de convivència agafa així una nova dimensió, en què la col·laboració entre múltiples actors, la interconnexió que es va teixint explícitament o no, va alimentant una nova dinàmica d'entendre la forma de viure junts. D'aquesta manera, es van construir xarxes i aliances socials entre múltiples actors del mateix municipi.

La transmissió dels fets, afrontar «els relats». Un dels reptes més grans dels espais ciutadans ha estat buscar la fórmula per acollir tots els membres del grup a través de les seves vivències i versions dels fets, així com fer una mirada crítica i honesta del passat, que indiscutiblement ha suposat parlar d'un mateix, de la pròpia trajectòria personal i posar-se davant del mirall de «l'altre». Una mirada crítica des de l'ara i aquí del grup, encaminada a la transmissió i a contribuir a no repetir un passat de violència i sofriment. Aquesta mirada crítica al passat ha comportat posar-nos en joc, des de la consciència que justificar o diluir responsabilitats no ajuda ningú. Això ha implicat buscar un llenguatge comú que serveixi tant a les persones que han sofert directament la violència com a la societat en conjunt, un llenguatge que contribueixi a guarir ferides o a consolar d'alguna manera els qui han patit i pateixen. Des d'aquesta consciència i claredat, s'han assajat exercicis profunds d'autocrítica que han suposat assumir la responsabilitat de forma ajustada a la realitat de cada un. Partint de la dignitat humana i els drets humans, s'han buscat criteris comuns i compartits per fer-nos càrrec de manera col·lectiva d'un passat dolorós i injust. De cara a la no repetició i a la prevenció de la violència, hi ha qui ha acordat uns «pilars ètics per a la convivència», com reflecteix el Fòrum Ciutadà de Sant Sebastià, que parlen dels diàlegs viscuts, d'allò que s'ha après i integrat en el procés grupal. Es tracta d'uns pilars que en definitiva contribueixen a rebaixar la ràbia i la impotència, que permeten la comprensió mútua i, per tant, recullen una dinàmica de relació més constructiva i eficaç a l'hora d'abordar els desacords naturals de tota societat diversa. Finalment, els grups han constatat la impossibilitat de

construir un únic relat dels fets, que els pugui encabir tots, i han acabat per acceptar una realitat formada per relats. Partint d'aquí s'han desenvolupat diferents maneres d'englobar-ho tot: alguns exemples són el relat polièdric o els mapes mentals.

Dinàmica de cura. La dimensió relacional és un element fonamental en tots els espais de diàleg i la que possibilita que aquests processos siguin possibles, significatius i autèntics. El factor humà, els vincles intangibles que es van teixint en els diferents espais, tant ciutadans com polítics, són la teranyina que sustenta els processos. A més, la cura hi té un paper central: tenir cura de les relacions, dels compromisos compartits, de l'espai i de l'experiència; tot plegat ens parla fonamentalment de cuidar-se mútuament i de reciprocitat. La cura entesa no com ser amable, complaent (donar la raó), condescendent o negant el conflicte, sinó la cura entesa com donar un lloc a allò que es mou quan parlem i escoltem, com honestat amb el que volem dir, com respecte als temps de cada un, com llibertat per elegir. Com més ens cuidem, més capaços som de donar i, per tant, més lluny podem arribar. La cura resulta un instrument més eficaç fins i tot per aconseguir els propis desitjos, a més de construir solucions més duradores en la mesura que ens cuiden a totes i a tots.

8.2. Un camí per recórrer

Sistematització de cada procés o itinerari municipal/registre de l'experiència. Sistematitzar les experiències de manera coral, donant veu a les persones protagonistes, i de manera honesta, especificant el que ha funcionat i el que no, és un repte. Pot ajudar a entendre la lògica i la coherència dels passos públics fets a cada municipi, sobretot en el cas dels espais polítics, per la discreció amb què treballen. De moment, els únics que han fet aquesta tasca han estat els Fòrums Ciutadans que han decidit concloure la seva trajectòria (Errenteria, Azpeitia, Tolosa i Sant Sebastià). Els espais polítics tenen més dificultat per fer-ho, principalment

per dos motius: la prudència que suscita la preocupació de no patrimonialitzar l'experiència i el fet que de vegades alguns espais han sofert canvis substancials en la composició, que genera dubtes en les persones que el formen en l'actualitat sobre la legitimitat que tenen per explicar un procés que no han viscut en primera persona. A tot això s'hi pot sumar també el temps transcorregut des que els processos es van posar en marxa, que en alguns casos no afavoreix. Així, crear un espai on es recullin els passos fets en matèria de memòria, víctimes o convivència a les pàgines web dels ajuntaments suposaria, a més de compartir l'experiència amb la pròpia comunitat, una manera de deixar un registre municipal del procés. Un lloc on dipositar l'històric del que s'ha fet fins al moment –documents gràfics, documentació escrita, audiovisuals o fins i tot actes de les reunions– ajudaria en la transmissió del procés tant de cara a la ciutadania com en els moments en què els espais sofreixen un canvi de composició, i seria un material d'anàlisi i d'investigació molt valuós.

Institucionalització del treball de memòria i convivència. L'ideal seria crear les condicions perquè cada municipi pugui construir les seves pròpies polítiques públiques de memòria i convivència. I que la forma de treballar d'aquests processos fos integrada en la dinàmica institucional, i així se'n garantiria la sostenibilitat. Tot això sempre en col·laboració i coordinació amb altres institucions supramunicipals que treballen aquestes qüestions, per generar una dinàmica d'abordatge coherent i compartida, i no duplicar esforços. A poc a poc es van fent alguns passos en aquesta direcció. Alguns municipis desenvolupen els processos de diàleg o treballen la convivència des d'estructures pròpies de l'ajuntament (junta de portaveus extraordinària o comissió de convivència). Així es permet dotar de més formalitat els passos fets en la mesura que queden registrats en la vida institucional, i el suport polític queda constatat a través de les vies institucionals ordinàries (dictàmens de comissions i plens). A més, en els últims anys s'ha avançat a l'hora d'anar protocol·litzant qüestions com ara l'acostament a les víctimes, la preparació d'actes de reconeixement i reparació o la manera d'afrontar possibles agressions a la convivència. Tots aquests

protocols tenen com a base l'aprenentatge empíric des de la pràctica, gràcies a la col·laboració activa dels diferents actors implicats (ciutadans, polítics i víctimes, si s'escau). Això suposa una aportació d'un valor enorme que amb el temps es podria materialitzar en protocols institucionals.

L'impacte dels processos i la capacitat d'incidir als costats. Les cites electorals cada quatre anys i la durada d'aquests processos de diàleg –de moment més d'una legislatura i majoritàriament dues– fa que aquests espais hagin d'encarar canvis en la composició. Aquest canvi de persones en els espais afecta, com ja hem vist, els processos i, per tant, un repte és veure com involucrar més gent a part de les persones presents en els espais, més companys de partit. Això contribuiria no només a fer que els canvis en la composició no afectessin tant el procés, sinó que també facilitaria la comprensió i la integració dins de cada partit i entorn sociològic dels avenços fets en els espais de diàleg. Tot plegat és necessari compatibilitzar-ho amb la deguda confidencialitat respecte als diàlegs que es mantenen.

Creació des de la integració de l'experiència de nous referents de relació i una cultura de diàleg més acurada i honesta. Cal que la dinàmica de treball, el «com», impregni també altres espais de la vida social i política del municipi. Viure un procés d'aquesta naturalesa suposa posar en joc la dimensió personal i permet desenvolupar noves capacitats d'escolta, connexió o acord, permet explorar noves aproximacions a qüestions complexes i doloroses com el sofriment i la convivència entre “diferents”. En la mesura que tot això es va integrant en els participants, el repte és –i potser principalment en l'àmbit polític– que aquestes maneres d'actuar més acurades puguin extrapol·lar-se a la vida política tant de l'ajuntament com del municipi. Que es vagin impulsant iniciatives en l'àmbit macro en la mateixa direcció també facilitarà que aquestes noves pràctiques puguin anar creant nous marcs de referència col·lectius i, per tant, una nova cultura política. Així mateix, s'ha d'extrapol·lar aquesta dinàmica de diàleg no només a les qüestions relatives a la violència política o a la convivència en aquest àmbit, sinó a tots els àmbits de la vida social i política del municipi.